

יוצא לאור פעם אחת
בחדש בס"ט פטרבורג.

שנה ראשונה.

חוברת רביעית
לשנת ה' תרמ"ו.

מאסף חדשי (זשורנאל) אשר יכיל בקרבו מאמרים הנוגעים ליהודים וליהדות
לפנים והיום, עם ציורים ותמונות.

יוצא לאור ע"י

אלכסנדר הלוי צעדערבוים

3а Декабрь

№ 4.

1885 г.

МИЦПА (Дозорная башня).

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛЪ НА ДРЕВНЕ-ЕВРЕЙСКОМЪ ЯЗЫКЪ.

Редакторъ-издатель: А. Цедербаумъ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-Литографія Г. О. Пичевъ, Стремянная ул., д. № 4.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 541. 4.

בן הענינים.

- 2 (היהודים בזמן העבר (כמסך), מאת פ. מיעועם . . . . . מן 9 עד 16
- 3 (היתומים, (כמסך), סיפור, מאת יקותיאל בערמאן . . . . . 49 " 64
- 4 (ציור "על נהרות בבל" כו' . . . . .
- 5 (ארבע תקופות (סוף), מאת ד"ר שמעון בערנפֿעלד . . . . . 17 " 24
- 6 (תמונת ברוך שפינאוץ . . . . .
- 7 (תולדות שפינאָזא וששתו, מאת יצחק בן יהודה ליב סאָבעל . . . . . 1 " 16
- 8 (נערי בית המדרש (ספור), מאת יוסף הלוי סירקיס (כמסך ינא) . . . . . 1 " 8
- 9 (קורות היהודים באיי באלעאר, מאת יחיאל מענדעלסוֹזָהן . . . . . 9 " 6
- 10 (נחל עדנים ומעין נרפש (טוי), מאת מ. מ. כו. דאָליצקי . . . . . 7 " 8
- 11 (על דבר ההתנענות בשעת הלמוד ובשעת התפלה, מאת שניאור זקש . . . . . 9 " 12
- 12 (תמונת ר' שמחה פינסקער . . . . .
- 13 (ר' שמחה פינסקער זיל, מאת ארו . . . . . 13 " 14
- 14 (תולדות ר' יעקב אייִענבוים זיל, מאת ארו . . . . . 15 " 18
- 15 (תשובה קצרה, מאת אברהם אליהו הרכבי . . . . . 18 " 19
- 16 (גלוי דעת, מאת ד"ר רובין . . . . . " "
- 17 (שגת הזכרון, מאת יעקב רייִפּמאן . . . . . 20 " 24

בדפוס ה' צבי הירש פינס בס"מ פטרבורג.

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ, 5-го Апрѣля 1886 г.

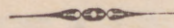
1138302/4

מצפה

מאסף חדשי (זשורנאל), אשר יכיל בקרבו מאמרים הנוגעים ליהודים
וליהדות לפנים והיום, עם ציורים ותמונות.

ארבע החוברות לארבעה חדשי שנת 1885:

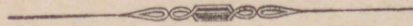
סעפמעמבער, אַקמעבער, נאַוועמבער, דעצעמבער.

יוצא לאור ע"י

אלכסנדר הלוי צעדערבוים

(מו"ל ועורך מה"ע "המליץ", גם "יודישעס פֿאַלקס-בלאט").

ס"ט פטרבורג

ברפוס ה' צבי הירש פינס

שנת תרמ"ז לפ"ק.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-Литографія Г. Θ. Пинесь, Стремянная ул., д. № 4.

1886.

1886

ВЪВЕДЕНИЕ

О ПЕЧАТЕНИИ

ВЪВЕДЕНИЕ

О ПЕЧАТЕНИИ

О ПЕЧАТЕНИИ

О ПЕЧАТЕНИИ

О ПЕЧАТЕНИИ

О ПЕЧАТЕНИИ

О ПЕЧАТЕНИИ

О ПЕЧАТЕНИИ

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 5-го Апрѣля 1886 года.

תכן הענינים שבאו בארבעת חוברות מאסף החדשי. מ. צ. פ. ה' לשנת 1885 -

(סעפמעמבער, אָקטאָבער, נאָוועמבער, דעצעמבער).

בחוברת:

- 1) מעל רמת המלפא, מאת המו"ל א' . . . . .
- 2) יהודה תשמונאי במלפא (סיר), מאת צבי הכהן שערשעווסקי א' . . . . .
- 3) ירושלים, מאת א"ש פֿרידבערג א' וב' . . . . .
- 4) מלכיות, מאת ארו, (ההמשך יבא בחוברת החמיסית והלאה) א' וב' . . . . .
- 5) זכרונות, מאת ארו . . . . .
- 6) מולדות הלארד ראטהשילד . . . . .
- 7) זכרון דברים, מאת יחיאל מיכל פינס . . . . .
- 8) יתבררו ויתלבנו ויזרפו רבים, מאת יהל"ל א' . . . . .
- 9) חכן רוח הוא בלאגוס (סיר), מאת ק. א. שפירא א' . . . . .
- 10) הגשיא הנשא (סיר), מאת צבי הכהן שערשעווסקי א' . . . . .
- 11) האבז והשועל (סיר), מאת מ. מ. דאָליצקי א' . . . . .
- 12) היתומים (סיפור), מאת יקותיאל בערמאנן (ההמשך יבא בחוברת הבאות א' ב' ג' וד' . . . . .
- 13) משפט ישראל בעמים, מאת יהושע לעווענוואן א' וב' . . . . .
- 14) ארבע תקופות, מאת ד"ר שמועון בערנפֿעלד א' ג' וד' . . . . .
- 15) חדשים גם ישנים, מאת הד"ר אברהם אליהו הרבבי א' וב' . . . . .
- 16) ישראל והעמים (הנשא כו'), העסקם ה"ש ב' וג' . . . . .
- 17) העומדים והמהלכים, מאת משה אייומאן ב' . . . . .
- 18) קול נהי (סיר) על מוה רמ"ד, מאת נפתלי הירץ וויזל ב' . . . . .
- 19) נח ישראל (סיר), מאת צבי הכהן שערשעווסקי ב' . . . . .
- 20) רצוני משפט (סיר), מאת מ. מ. דאָליצקי ב' . . . . .
- 21) מולדות הד"ר אליעזר הלוי . . . . .
- 22) ספר הללי, מאת צבי הכהן שערשעווסקי ב' . . . . .
- 23) היהודים בזמן העבר, מאת פ. מיעזעס (המשך יבא) ג' וד' . . . . .
- 24) מולדות ר' חיים גדליה . . . . .
- 25) למען האמת, מאת ד. הוואלדאָהן ג' . . . . .
- 26) חרפה עמי (סיר), מאת מ. מ. דאָליצקי ג' . . . . .
- 27) שובה ישראל (סיר), מאת פנחס ליבמענבערג ג' . . . . .
- 28) אל הדבר (סיר), מאת יעקב אייבֿענבוים ג' . . . . .
- 29) קיצור מולדות ר' אברהם (אלבערמ) כהן ג' . . . . .
- 30) מולדות ר' אברהם ן' דלוד מאת הפרופיסור דוד קויבֿמאנן בפעסט ג' . . . . .
- 31) הוספות לספרי „גאללאגניע דעס סלמודס", מאת ד"ר לעוויזאָהן ג' . . . . .
- 32) זכרון לחסד; מאמר „עדים זוממין", מאת מרדכי סוּחֶעסמאווער ג' . . . . .
- 33) ר' אשי האחרון, מסדר הש"ס, מאת ש. ז. סוּחֶר. כ' . . . . .
- 34) מולדות ברוך ספינאזש ושטרו, מאת יצחק בן יהודה סאָבעל ד' . . . . .
- 35) נערי בית המדרש (סיפור), מאת יוסף הלוי סירקיס (סוף יבא) ד' . . . . .
- 36) קורות היהודים בערי באלעראר, מאת יחיאל מענדעלסוואָהן ד' . . . . .
- 37) נחל עדנים ומשני נרפש (סיר), מאת מ. מ. דאָליצקי ד' . . . . .

IV

בחבורת:

- (38) על דבר ההטועטות בשעת הלמוד ובשעת החפלה, מאת שניאור זקש . . . . . 7'
 (39) ר' שמחה פינסקער ז"ל, מאת ארז . . . . . 7'
 (40) הולדות ר' יעקב אייכענבוים ז"ל, מאת ארז . . . . . 7'
 (41) תשובה קלרה, מאת אברהם אליהו הרכבי . . . . . 7'
 (42) גלוי דעת, מאת ד"ר רובין . . . . . 7'
 (43) שגגת הזכרון, מאת יעקב רייפמאנן . . . . . 7'

ה צ י ו ר י ם .

בחבורת:

- (1) מראה ירושלים עיר הקדש בזמן הזה . . . . . 7'
 (2) מעון סלע מזרח (East Cliff Lodge) הוא ארמון השר מונטיפיורי ז"ל . . . . . 7'
 (3) מראה ירושלים בשוב אליה מלכה אנריפא . . . . . 3'
 (4) חוף יפה מפאת ים . . . . . 3'
 (5) מראה הר הוייתים מצד מצודת ציון . . . . . 3'
 (6) רבנו משה בן-מנחם משחק בשאך עם הכהן הלומהעראני יאהאן קאספאר לאוואטער ורעו ואוהבו הנאמן גאָטמאהָלד אפרים לעססיג עומד על גבם לראות במשחקם* . . . . . 7'
 (7) מראה העיר הקדושה צפת . . . . . 7'
 (8) על נהרות בבל כו' . . . . . 7'

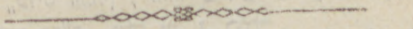
ה ת מ ו נ ו ת .

בחבורת:

- (1) תמונת הלאָרד ראָטהשילד . . . . . 7'
 (2) השר משה מונטיפיורי ז"ל . . . . . 7'
 (3) רבנו משה בן-מנחם מענדעלסוואָהן ז"ל . . . . . 3'
 (4) הר"ר אליעזר הלוי . . . . . 3'
 (5) ר' חיים גדליה . . . . . 3'
 (6) ר' אברהם (אלבערמ) כהן . . . . . 3'
 (7) ברוך שפינאָזא . . . . . 7'
 (8) ר' שמחה פינסקער . . . . . 7'

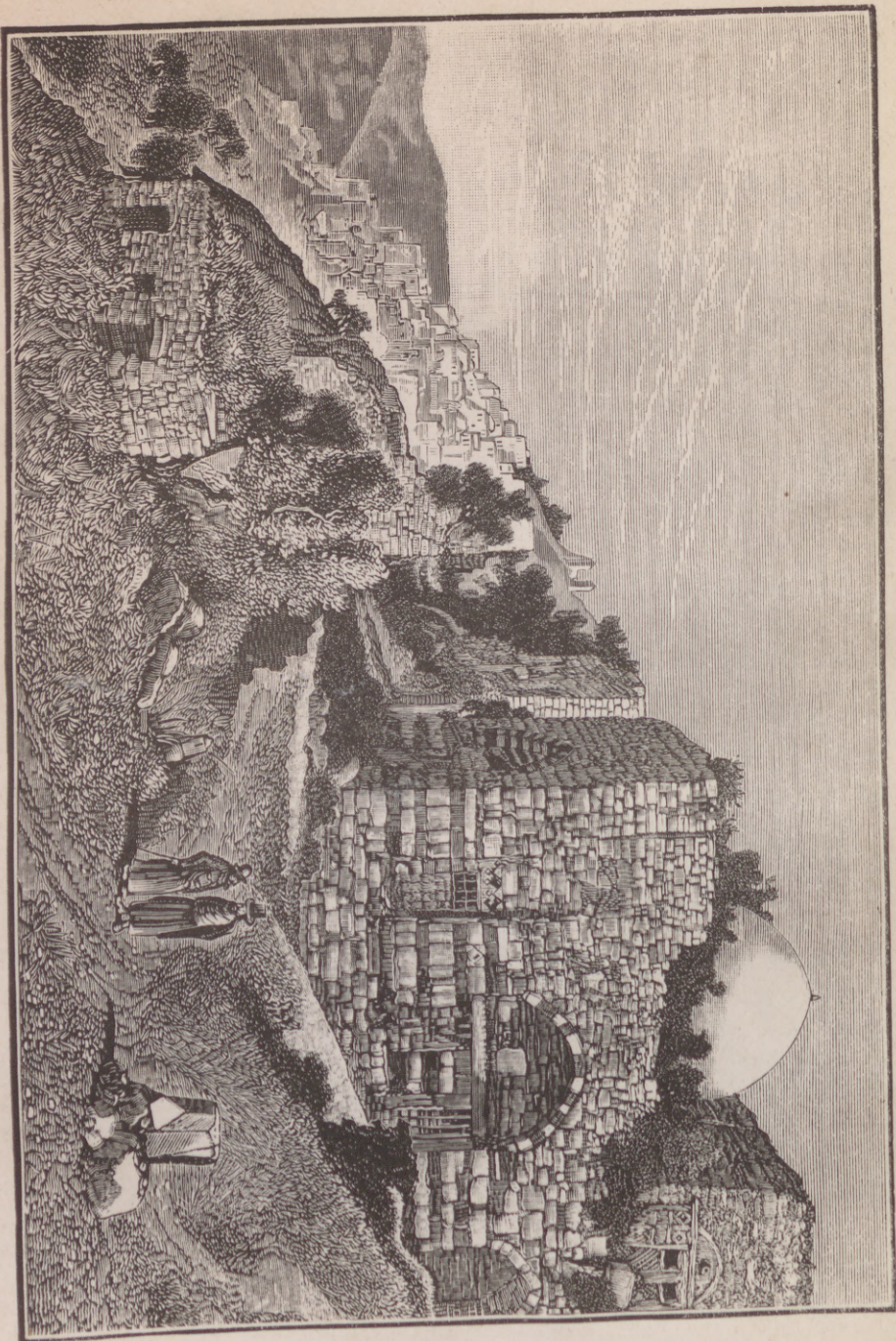
ה ת נ צ ל ו ת ה מ ו " ל :

ממעמים שאינם תלויים בנו נתעכבו חוברות מאסף החדשי "מצפה" ובהגותו בכבודת מאר. לבאר בפרטית את כל המעצורים אשר עמדו לשטנה לנו אי אפשר, כי יש ביניהם — כאלה (והם העיקריים) שלא נתנו לפרסם; ובכל עמלנו שעמלנו לא עלתה בידנו להרחיק כל המונעים והמפריעים, ותחי זאת למורת רוח לנו עוד יותר מאשר להתחמם. והוא הרבו אשר ימריצנו להנפש מעט, למען תחי לאל ידנו להכין את הכל מראש למספר החוברות ולמצוא לנו עזורים אשר נוכל לסמוך עליהם, ואז נחל להוציא את קונטרסי המצפה תמידים כסדרם מדי חדש בחדשו. ונקוה כי בקרב תמצא ידנו להודיע ברכים השנויים שנעשו בענין הזה להסיר כל מכשלה ובאיזה חדש נחל להוציא את החוברות משנה זו.

* בהכתובת על הציוור הוה נפלה שגגה, כי רמ"ד שחק בשאך עם לעססיג ולאואטער עמד על גבם, והוא להפך.

מראה העיר הקדושה צפת.

לשתי תורות, ואמונתם לשתי אמונות, נפרדות בתכלית הריחוק אשה מאחותה. כסתר אהלם ובהברתם ובקיבוצם הפרטי היו הכהנים עושים בעלטה הטוב והישר בעיניהם, ובהנחתם בדרישות עיוניות כמה שאחר הטבע, ביסודי הכחות הראשיות השולטים במערכי עולם הבריאה, במלחמת תנופה, ניגוד שרשי בין כח המשפיע והפועל ובין כח המקבל והנפעל, בין דרוחני והנשמי, בין המחשבה וההויות, הכירו והאמינו עיד"ו, כי עלת הפנעים וסבת הרע והתלאה בעולם השפל בכלל ובקיבוץ הפרטי בחברת המדינה ומשפחות בני אדם בפרט, תלויה ועומדת בעצם המערכה של הכחות הנפרדים הללו. ואם אמנם גם בציור המחשבה (אידעאל) של אלו, טמון ומנוח אב-יסודי נעלה ונשגב במחשבה תחלה, רצוני האמונה הצרופה של כת עלאי אחד ומיוחד, אשר לבסוף יגבר על תתאי, ואשר באחרית הימים ובמשך תקופות ארוכות בסך מסויים של השנים העתידות לבו, ינצח הכח הזה את מתנגדו, להשפיע אך טוב וחסד וברכה ואושר בעליונים ובתחתונים, אך בדעתם הקבועה והאדוקה לעצמם בפנימות גפשמ, עוד ימי המלחמה ימשיכו במערכה זו, ועוד ירחיקו חוק תקופת הנצחון של האור על החושך, וממשלת הטוב על הרע, וכמאמר יתוקן עולם במלכות העדן והאושר הנצחי, עוד עולמות אין מספר יתרכו ויתורסו ויחורו ויבנו ויתחדשו בגלגלים חוזרים ושבים אין סוף. —

אכן גורע הדבר, ודור להור יביע אומד ויעיד ויגיד לנו, כי מחשבת הפירוד בין אדם לחבירו, בין משפחה לזולתה, בין אומה ואומה, שבועה בטבע האדם בעצמו, רצוני במלחמה יסודית השקועה בעצמותו לקיים את אישותו, ולתור ולחפש בכל אופן את תועלתו וטובו ושלומו הפרטי בכל האמצעים האפשריים, ולהגביל את אושרו הזמני בחייו לעצמו ולכל הנוגע לו בפרטיות, גם אם יסיג עיד"ו את גבולי הטוב והאושר של זולתו, ויפריע ויויק למשנה, להשבת שלומו ולהחסיד גפשו מכל טובה וברכה. והכוסף הטבעי הזה, היה מעולם חסבה הראשית של כל ניגוד והבדלה ומכל פרעות ודברי ריב וקטטה בין משפחות האדמה, ואשר ממנה נצמחה הרעה לכל המין האנושי. ולזה אין להתפלא על המחזה בתולדת האומות, והשתלשלותן בקורות דתיהן ואמונותיהן ונימוסיהן, אם נראה אך הפרזה וההפלגה יתירה במלחמות וסכסוכים פנימיים וחיצוניים בין המשפחות ובתי האבות והקיבוצים והמדינות, ובהעריכן חומות בצירות להפריד בין האחת לחברתה ובהגבילן במחיצות פרטיות תועלתן וקיומן לעצמן בדרכי חייהן, במנהגיהן, במדותיהן ובהנחת תורתן ואמונתן. בכל הימים ובכל פרקי הזמנים הקדומים (וברובם גם בעתותנו אלה) היו העומדים בראש המדינות, השליטים והמלכים ומשרתיהם וכהניהם, אשר הכירו וידעו את המאומת להם בנסיון, כי היד התקיפה נוצחת על החלש ממנה, וכל דאלים גובר במערכת הניגוד בין הכחות הלוחמים בעליונים ובתחתונים. ומה נסבה המראה המתבודד לנו היום, איך מנהיגי עמי קדם ומניחי עבודתם ותורתם, עשו על האבנים במלאכת מחשבת שהם, ולחלק יצאו בכונה את האמונה לשתי אמונות, ולהבדיל בדעה בין הזכיות של כת השלסט ובין הכתות ההמוניות לכל מחלוקתיהן, באמונה ודת וקנינים זמניים. כהנהגים עמדו על ההר, ובענן כבודם נגשו אל הקודש, ובסתר מחשבותם העפילו לחוות את אלהיהם לפי מעמד ידיעתם, וחשבו את עצמם לכת נבחרה ומסוגלת ומוכשרת לקבל אך טוב וברכה משמים ממעל ועל הארץ מתחת; וההמונים כעומדים בשפל המדרגה וחסרי-בין ונבערי דעת, ככהמה וחיה שורפת המה להם, ואך במתג ורסן ובמקל חבלים יוליכו ויגידו במ ביד הזוקה, לתת להם לחם חוקם בשכר עבודתם, אם יצאו לפעלם ויטו שכמם לסבול עול ההשתעבדות, אך לא יזכו בדין של עבודת אלהים ותורתיו וזכיות הקיבוץ בשוה; בסוד הכהנים לא יבואו ובכבוד שפעתם בנחלת החברה לא יחדו; והמה היו הנבורים מעולם, החוסמים תורת האדם וגוזלים את זכיות ההמונים ומביאים הפרדה ושנאה ותחרות וקרבות יחפוצו תמיד. —

מהאמור יתבונן ויכיר הקורא, שלא הלימודים הפילוסופיים של מסתרי הבריאה והסודות העיוניות בפמליא של מעלה לעצמם אצל ראשי האומות ומיסדי התורות והאמונות היו המשחיתים הגדולים המזיקים לטובת ואושר האדם הפרטי והקיבוצי, אך העבודה זרה הנמורה בשתי רשויות בפמליא של מטה, רצוני ההבדלה וההפרדה היתרה בעבודה

המעשיית של מלכות אדרא, ההרחקה והחלוקה המופלגת בין תורת האדם לאדם, עולם הפירוד בזכויות התורה וברכת המדינה, ותנבורת השלוטה של יד הפרנסים ומנהיגי הלאומים על יד ההמונים בחוק ומשפט המדיני, הוא המקור המשחית והמסכן את כללות הקיום וההצלחה האמתית של המין האנושי מעולם.

זה הוא היתרון היותר גדול במעלת תורת משה במקורה ושרשה העצמי, פתנתה את מחשבת היהוד בעליונים גם בתחתונים, ומפורש ושום שכל ובאר הוא גם על לוחת תורתנו, כי מגמת המחוקק הנעלה היתה בעצם ועקר, לזכות את עמו בתורה ומשפט וחוק אחד, השווה ושוה את הגדול והקטן בזכויות שוות ומשפטים תוריים ומדיניים (זאציאל-פאליטישע אינסטיטוציאנען) של שיווי אהדות וחירות נמורה, ולהביא שלום והסכמה בין איברי האומה באהדות שלמה, ולהיות כל מפלגות העם ממלכת כהנים וגוי קדוש, בסילוק כל ניגוד והפכים בין הקצוות, ובשלילת כל פירוד וריחוק וסתירה במעשי האדם וחיי החברות והכתות, ובה נבחר עם ישראל באמת, עם מיוחד ומחובר בהשוואה נמורה, נזיר אחד עם תורה אחת⁽¹⁾, ובסגולתו לאהוב הטוב והאוויר הכללי באהבת הצדקה, היושר והחסד.

והנה החודר ביסוד התורה, יראה וישכיל במשפט נאמן, כי דומה לחוק ההשוואה בין הניגודים והקצוות בכל כחות הטבע, כן נמצא בה סידור וערך נכון בהנחת חקתיה ומשפטיה לפעולות הכחות האנושיות, ולהסכימם ולהעריכם עי"ד שיעורין ונבול האמצעי המתרחק בשוה מן הנטויות ההפוכות אלו לאלו מן הקצה אל הקצה. מנה תורת עם ישרון הכיר בעומק שכלו, ובעור הרוח המפעם במחנה הנדגלים האלה בידיעת האדם וחכמת הנפש, כי אין טוב וכשר למיסדי הקיבוצים ומניחי הדתות, רק האופן מעבר מזה לקרוא דרוך לכל הכחות המסוגלים להאדם כטבעו ותכונתו ולבלי עצור ברוחם, לתת מחסום לפיהם כל עקר, וכן למנות הסרון גדול מעבר השני, להפליג כח פעולתם ביתר שאת ועז, ולהנביר חיל התאוות והתשוקות החומריות לעבור על גדותן, כי לולא זאת יתקלקל הסדר והחוק השווה בין הכחות המתנגדים ויבטל השיווי וההסכמה הנחוצה לקיום הפרטי והכללי, ויסוכן האוויר והשלום הנרצה לו. — וזאת התורה הישרה והשלמה בחוקיה, היא אשר תביא במשפט ובמדה נכונה את כל כחות ותכונות האדם והיקבוץ, ונותנת נבולין ושיעורין לפעולותיו, לרצונו ולכוספו ולנטייתו והרגליו, ותפלים מעגליהם ומדותיהן של בני אדם ותציב להם בריח ודלתים, והכל בדרך ישר ותמים, ומסכים בתכליתו להטוב היותר מסוגל להתאשרות הפרט והכלל, ובאופן נאות כאשר נבאר:

על פי תורתנו, הורשה לאדם ליהנות מכל ברכות הטבע, והותר לו להוציא לפועל כל כחותיו וכוספיו הטבעיים, מפאת היותו איש אדמה ונוטה לבהמיות, ולא נמסרה תורת האדם למלאכי השרת, להיות נזירים מכל תענוגים וחיי בשרים! אך לבל ישתקע האדם במצולות הגשמיות ולהפליג ברדיפת המוחשיות, לנדוש את הסאה במלאותו את נפשו במחמדיו ותשוקותיו המקלקלין את השורה, ומסכנים השלמת הרוחני שבו, ומשביתים אושרו וטובו וקיומו התמידי, הנבילה התורה שיעורין וחקים קבועים, למען הרגילו למדת ההסתפקות ובדרך האמצע והשוה לכל נפש מדותית. ואלה הם שעמי ההזהרות בחוקי מאכלות אסורות, וגדרי הפרישות בחיי הביתיים והקיבוציים⁽²⁾, עם הסיגים להיות נפרשים ביותר מתועבות וגלילות וטומאות המזיקות להצלחת וקיום היחיד והציבורים.

⁽¹⁾ עיון בירושלמי (הגיגה פ"א) ובבבלי (שם דף ג'), כתיב את ה' האמרת היום, וכתיב וה' האמירך היום, אמר להם חקב"ה לישראל, אתם עשיתונו חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' אלהנו ה' אחד, אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

⁽²⁾ לכל הרגשה והרגשה נתן חקב"ה תורה מה לעשות ומה לא לעשות, לל ב לא תתורו כו', לפה — לא תאכל כל תועבה כו', לידים — אל תשת ירך עם רשע, לערות — לא תנאף, לרגלים — לא תלכו אחרי אלהים אחרים

גם בעסקי הקנינים והנחלות ביחידים ובתי אבות ומשפחות וזכות החברה, ובדינין ומשפטים שבין אדם לחבירו, בחרה תורתנו בדרך נכון ומוסר בתכונת האדם ומשפט הטבעי, היותר מוכשר לעשות שלום והפשרת הכחות המתנגדים בין אישי הקיבוץ. מחשבת ההשתתפות בקנינים ובנכסים בשוה ובחלוקה נמורה, לא לבר שהיא מתנגדת להנימוס הקבוע מעולם, אך אי אפשר באמת להוציאה מכח לפועל באופן נאות ומוכשר, ולקיים מידות במעמד קיבוץ שלם — וכל השתדלות תורתנו בעצם ועקר, למעט ולצמצם בשיעורין והגבלות נכונות את ההפלגה בין תקצוות של העשירות והעניות, ולקרב את הרחוקים באמצעים מוכשרים לכך. ולזה הגבילה את הקצוות ע"ד חקים תוריים ומדיניים בין בעלי החברה, עמדה על הפרק בין המצרים לעשות חוזה בין בעלי הון ועושר ובין החסרים קנין ונחלה, ע"ד מדות הצדקה והחמלה והחנינה וגמילות חסדים; ולפיכך הרבה נותן התורה כמה חקים ותורות ומצות מדיניות כאלה, למען זכות בהם את עמו, וללמדו כמה מדות טובות ומשובחות, ולחנכו לטוב וליושר ולחסד ולאהבה את אחיו, להתרחק ממדת האכזריות והעריצות ורוע הלב, להיות את בצרת רעהו ולהושיעהו ככל האפשר, ולמלאות מחסרו בכל אופן, ולהמעיט ע"ד הדחק והלחץ של הנדבא והנעזב, להרחיק רגש הכניעה והשיעבוד בנוף בנפש ובממון¹): ובתקונים נאותים וישרים כאלה נגלה תועלתם, להעמיד עולם הקיבוץ על יסוד נאמן, כי סבות הסכסוכים והפרעות והמרידות הקיבוציות במדינה ומדינה, צמחו ויצמחו עוד ע"ד ההפרזה וההפלגה היתירה בין בעלי נכסים והון למרבה, ובין חסרי קנינים וחיים חיי צער ולחץ ועוני כל ימיהם, והאכזריות מעבר מזה והכניעות והשיעבוד והעניות מעבר השני, הוא מקור משחת המביא לידי שנאה ותחרות ומלחמה לדור ודור, ולענות בו בני אדם —.

גם בענין העונש לעוברי עבירה הקפידה התורה להעמיד חקים ומשפטים טובים לתכלית הצלת ושמירת החברה מכל מרעין בישין ומויקון המסכנים את הצלחתה ושלומה וטובה, ואך השתדלותה נלויה, להגביל מרת העונשין באופן האפשרי, ולהרחיק ביחוד עונשין חמורין ושיפת דמים, ע"ד סייגים וגדרים אין מספר, והזהירה להיות מאוד מאוד מתון מתון בדינים כאלה, ולצאת משורת הדין כפי האפשר, למען לזכות ולא לחייב את החוטא, ולדקדק מאוד בעונשין לתכלית הקיום הפרטי והקיבוצי ולשמירת המין האנושי בכל איבריו תמיד²).

וכו', הרי אלו לא תעשה. ומה לעשות? ללב: ושמתם את דברי אלה, לעינים — פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, לפה — שמע ישראל, ואת החקים לעשותם, לידים — פתוח תפתח, לערוה פרו ורבו, קחו נשים והולידו בנים, לרגלים ככל הדרך אשר צוה אתכם (מדרש תדשא). ברא הקב"ה יצח"ר ברא תורה תכלין כנגדו (בבא בתרא מ"ו). אמר ר' אלעזר בר קפא שהיה מהאי קפרס (ציפערין) שהיון שם היה משובח מאוד, ומכונה בשביל זאת יין קפריסין — ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן הין בקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר עאכו"כ (גזיר ר"ט). — עתיד אדם לתנודין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אבל (ירושלמי סוף קידושין). אשריכם ישראל, שצורם מסור בידם ואין הם מסורים ביד צורם (מ"ר). כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא לכבולה וכו' (שבת ע"ו). — כל אדם חייב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין ר"ז), עולם כמנהגו נהג (ע"ז ב"ד), אין לך מצוה שאין מתן שכרה בעוה"ז ובעוה"ב (מנחות כ"ט). כטוב העולם יידן (אבות פ"ג).

(1) כבר את ה' מהונג: טמה את מכבד כו? מפריש לקט שכחה ופאה, חרומה, מעשר ראשון ושני ומעשר עני וחלה כו', מאכיל את העניים והרעבים ומשקה את הצמאים (פאה פ' א'). את זה לעומת זה עשה אלהים — אילו עניים ועשירים, כדי שיזכו אלו באלו. (מדרש קהלת). עיין עירובין דף ק"א ע"ב: הדבק במדותיו, מה הוא רחום וכו' אף אתה וכו' (ברכות צ"ג), עיין בדברי הסמ"ג (עשין ז') וז"ל: פירשתי לחכמי ספרד פירש של המקרא: דע את אלהי אביך ועבדהו — מה הוא רחום וכו' והא לך שני עדים (ירמיה כ"ב ט"ז) אכל ושתה ועשה משפט וצדקה בארץ כו' הלא היא הדעת אותי וגו' ונאמר (שם פ' ד"ב, כ"ג) אל יתהלל החכם וגו' כי אם בזאת יתהלל השכל יודע אותי, כי אני עושה משפט וצדקה בארץ כי באלה הפצתי נאום ה', כלומר בזה דע אותי, כי אני עושה משפט וצדקה בארץ.

(2) סנהדרין ההורגת אחת בשבוע נקראת חובלנית, ר' אליעזר בן עזריא אומר אחת לשבעים שנה, ר' טרפון ור' עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא היה אדם נהרג מעולם (מכות ז'). ואהבת לרעיק ברר לו מיתה יפה (פסחים מ"ה). מה כתיב למען ייטב לך והארכת ימים? אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבנו של עולם

הדרך המתבודד בענין הממשלה המדינית בימים ההם הוא ג"כ נפלא ויקר ונעלה והמסוגל לתורתנו. אם יחוד האומה בזמן נותן התורה היה בראשיתו והתפתחותו נוסדה כממשלה חפשיית של המחוקק בעצמו, אשר ככהן לאל עליון ועבד אלהים היה הפרנס היותר טוב לנהל את עמו על פי התורה והמשפט והיושר להצלחת האומה, אך ברוב הימים והמעמדים השונים שינה את קלסתר פניו, וענין הממשלה פשטה צורה השרשיית והלבישה מחלצות, להמציא הרחקה לאחדות וחיווק האומה בקביעת בית המלכות. — אך עכ"ז הקפידה תורתנו, להגביל יד ממשלתו ולגדור שליטתו בכל האופנים המוכשרים, ולהמעיש אונה וכחה, מדאנה מדבר לבל יוליך עמו שולל ויפריע חוק בממשלה בלתי מוגבלת, להזיק להטוב הכללי ולסכן זכויות וטובת הקיבוץ. —

והנה המחשבה של מלכות מוגבלת בחוקים תוריים (קאָנסטיטוציאָנעלע געזעטצע), לא עמדו עליה כל מניחי הדתות המדיניות עד המאה השבע עשרה (בבריטניא), ותורתנו הצליחה בה זה ערך ארבע עשרה מאות בשנים קודם החשבון הנהוג היום, כעדות המחוקק שמואל שהיה המתחיל בהנחת חוק מדיני זה כמוכר בספרו בפירוש¹, ומניית המלך היתה מוסכמת להמאמר הנודע: המלך ישמול (לפי חוק התורה) ולא ישתר בעמו (בשליטה בלתי מוגבלת). —

ביסוד המוסר ושורש המדות ג"כ משונה לטובה עיקר היסודי (גרונדפרינציפ) בתורתנו מיסודות המוסר אצל אומות הקדמוניות והאתרוגות, ונפלא ומתבודד דרכה גם בפנה הזאת. לא כנזרת המשפט העיוני של האוחזים בשטת אריסטו במדות, כי חוק האמצע בין הקצות (מיטמע צווישען עקסטרימען) היא המדה היותר נאותה ומשובחת; ולא כדעת האומרים וההולכים בשטת החוקר קאנט, שהחובה המוסרית הבלתי מותנה לעצמה, ובבליית חוסה וערכה לאזשר האדם ולקבלת שכר רוחני או מזהשי, היא הנצרכה לחוק נצב סלה לבעל מדות, והמצווה ועושה עי"ד חוק תבוני זה הוא לבדו בעל מוסר ומדות באמת, וכמאמר החכם הרומי: "מחויב הוא האיש המדוטי לעשות הטוב לשמו ובבלי תנאי (קאמענאָריש), גם אם ירחב על ידו התבל וקיום אושרו". ונהפוך היא דעת תורתנו, אשר כל

זו היא אריכת ימים, אדם הורג בשגגה זגואל הדם רודף אותו להורגו, והכל מתים שלא בעונתן? אמר הקב"ה למשה חייך יפה הן מדברין לך, ותפרוש להם ערי מקלט שנאמר: או יבייל משה (מ"ר, פ' ואתחנן). את המעשה אשר יעשון—לפנים משירת הדין דאמר ר' יוחנן לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עברו לפנים משורת הדין (ב"מ, ל"א).

זו תשובת השופט גדעון (שופטים ת, כ"ב) בשאלם להם מלך היתה? לא אמשול אני בכם ולא ישמול בני בכם, ה' ישמול בכם! ומדוע לא קיים מצות מניית המלך, אם בזמנו ידעו באמת כי כך כתובה בתורה? עיין רמב"ן, אברבנאל, בעל עקלת יצחק ואחרים מהמפורשים, שהקשו על שמואל (ש"א א', ח'): מה אשם מצא בשאלת העם ברצונם לקיים מצות מניית המלך הכתובה בתורה, ומדוע חרת אפו עליהם? ועוד אוסיף שאלה, למה חית צריך שמואל לשאול בה? והלא מקרא מלא הוא, נתייט ספר ונחזה? וכן הוא חמיחה רבי יהודה (ספרי פ' שופטים): הלא נאמר: שום תשום עליך מלך ולמה נענשו ע"ז בימי שמואל? וכל התירוצים של הגדולים האלה אינם עולין כהוגן וגם בלתי מסכימים להאמת והבקורת הישרה, אך כבר רמזו חז"ל—שדבריהם עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר — כי מגילה מגילה נתנה התורה שבכתב, ועירוב פרישות יש כאן, ואין מוקדם ומאוחר בתורה, וימת משה כתב בדמע. עי"ד עזרא נשתנה הכתב, ואין היה עזרא להנתן תורה על ידו, וגם האדם הגדול הראב"ע ז"ל עמד בזמנו על ראש ההר של הבקורת החפשיית, וגילה דעתו בלי משוא פנים, אם גם כמה טפחיים במסוה סודותיו ורמזיו המכוכמים, כי יש ויש לבחון ובודק כהלכה גם בדברים שבכתב אשר הקדימו זמן כתיבתם וחיבורם וזמן רב קודם תולדת המעשה הנזכרה בהם, ולתכלית נרצה—להקדיש הנאמר בעיני האומה ולעשות הכל לא גורה אחת משולשת בהנ"ך כפי האפשר, ולחחזיק ההנחה הקבועה בימים ההם, כי הכל צפוי מחוץ העת ונביאי אמת ביוח קדשם, וכאהבה עזה לכל המקובל ומוסרי באומה ולהתמגלגל בנחלת מורשה ממעתיקי האוצר הצפון בהם, ולפעול על חיזוק למחשבת היחוד גם בדברים עתיקים אלה, ולהשריש צמחי התקוה ורגש הבטחון האמין בלב ובה בגולה בכל מקומות פיזורם בעבר ועתיד. אך לפי מצב הריישה היום, אין דאגה בדבר שתפחת הלילח מעלה תורתנו וחיווקה באומה, אם נעמוד על סגם הדרוישה והחקירה היותר חפשיית היום, לברר וללבן במצורף הבקורת האמיתית הענינים האלו, וליחד להם זמן ומקום הראוי, וליוסם כל מאמר בכחובים

חוקיה ומשפטיה יסובו על ציר אחד של אושר הכלל והצלחת המין לבד ובעוה"ז¹, גם אם לא נמצא בה עיקר יסודי במדות לפי הציורים והמושגים הפילוסופיים (כי לא פילוסופיא עיונית היא, אך תורה ודת עבור האומה), אך בחיים המעשים כל כבודה ויקרתה ויתרון מעלתה, וסוף סוף תכליתה ומטרתה היא, כאשר שנינו ושלשנו, לשוב לנו ולמען ייטב לנו על הארמה הזאת, ולא להתהוות מלאכי השרת בעולם הרוחניות משוללי הגוף והיי בשרים.

לאומרו במעמדו וזמנו הנכון, כי ישרים דרכי ד' וכו', והענינים הם לפני ולא לאחור, כדברי הרמב"ם ז"ל, ודרכי האמת נאמנים לנבונים וישרי דעת, והנלווים והולכי דרך עקלקלות, רק ישחיתו כל קורש בתעובת חולין שלהם, והנוגע בהם לא יקדש. — ולפי דעתנו המעשה בזמן הרואה שמואל קודמת לפרסום מצות מגיית המלך וע"ך המאורע הנזכר נעשה לחוק ולא יעבור בדין המלכות בתורה. כמו שנאמר בפירוש (שמואל א', י', כ"ו) ויכתוב שמואל בספר וינח לפני ה'!

¹ ונגד דעות המחפסטים בעצם יסוד המדות (מאראל פרינציפ), ואשר יחפשו בכל עון ובעיונים שונים, כפי שינוי השמות העיוניות במה שאחר הטבע, למצוא יסוד ושורש (גרונד פרינציפ) לכל חובות המדותיות בין אדם לחבירו ובין אדם למקום בכלל, אשר ממנו וממקורו יסתעפו וישתלשלו כל פעולות המוסר בפרטיות, לא נמצא בתורתנו יסוד ראשון ושרשי כזה! וזה עדי לעצמו שאין צורך לתורתנו, חכמת הגיון או פילוסופיא כל עקר, ללמוד וללמד חקירות נשגבות בחכמה עיונית במה שאחר הטבע או במדות על דרך המופת ומשפטים היוניים, רק בחיים המעשיים, — וביחס האדם לחבירו ולהקיבוץ בכלל, תורה דרך הפעולות המשובחות ונאותות, המוליכות לטובתו ולהתאשרותו בחיי החברה והמדינה. ומה נצמחה התולדה, שכל החובות והמצוות והחוקים והדינים בעצמן ובתוכנן הן רק כאמצעים לבד, המועילים לקיום ואושר הפרטי והכללי, ואם לא יסכימו להתכלית השרשי הזה, אי סולקו ויבוטלו בתמורת העתים והמעמדים, ולהציוו המוחלם למשל של קאנט (קאטעגארישער אימפערטיב): "עשה החובה המדעית לשמה, ובלי קבלת שבר אם זמני או רוחני", להציוו שהוא אין מקום בתורת משה, ונהפוך הדבר, בפירוש נשנה ונאמר, כי העושה טוב וגומל חסד לרעהו וישמור החוקים הישרים והטובים לכלל הקיבוץ יקבל שכרו בעוה"ז ויבורך ויצלה וייטב לו על האדמה הזאת. דרך ההשתלמות במעשה הטוב ומדות ומעלות טובות הוא המוציא והמביא לידי השלמת והצלחת האומה בכל איביה, ואם שינוי המעמדים וחילוף המקרים וילדי יום יום יגיע היזק ופגע ותלאה והסגדות לעשיית החוקים והפקודים והחובות המוסריות בעצמן, או מוטב, על פי התורה והקבלה, לשנות ולבטל ולהעביר את החוק המוסרי או החובה המדעית המסכנת קיום הפרטי או הכללי. גם הו"ל קבעו לתלכה את ההנחות הנזכרות, כמו אמרם: דיא (השבת) מסור בידכם ואין אתם מסורים בידה (שם); אין לך דבר שעומד בפני פקוד נפש (כתובת י"ח א'); מותר לאדם לשנות בדבר השלום (יבמות ס"ה ב'); אנוסים היינו מחמת נפשות הרי אלו נאמנין (כתובת י"ח ב'); אין גזרין גזרה על הצבור אלא אי"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה (ב"ק ע"ט ב'). ובכלל כל הדברים בטלין לשעתן ע"ד פחד ודאגה וסכנה לקיום ואושר האדם, ופרט היוצא מהכלל הוא רק בשלשה דברים הכי נכבדים ויסודיים, שעליהם עומדי הקיום הכללי ואושרו התמידי של אהדות וחירות האומה בעצמו ועקרו עומדים, והם: גילוי עריות (אונצולט) של מנהגי הנכרים ועבודתם במעשי החיים, ועבודה זרה בתועבות וגילוליהן וטומאותיהן במעשה, ושפיכות דמים, שהמה שלשה אשר חתם תרגו ותרוף ותסוכן ארץ מאושרת ומבורכת בחירותה ושנוי הזכויות ואהדות גמורה. — עיין במאמרי "מלחמת הדת" (המליץ תרכ"ז נומר 48). ולאשר אחשוב למועיל, אעתיק משם הערה קטנה אחת לדעתך, ומעין סמך וראי' לדבר האמור, והוא: במסוק השופט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית י"ח), אמר ר' לוי, אם עולם אתה מבקש אין דין, ואם דין אתה מבקש, לית את המוסר הכלא בתרין ראשין, בעית עלמא ובעית דינא? אי לית אתה מותר ציבחר, לית עלמא יכול קאים! כלומר ר' לוי דרש המסוק בניחותא, לא בתמיה ושאלה, ותרגם את המסוק כפשיטא: השופט כל הארץ, לא יעשה משפט! (ופירושו באשכנזית הוא: ווער איינע וועלט רעגיערט, דארף ניכט שטרענגעס רעכט איבען! —) אמר לי הקב"ה: אהבת צדק ותשנא רשע, אהבת לצדק את בריותי ומאנת לחייבן (רצוני, לזכות אותם לפני משורת הדין, ולא לחייבן בדין החמור) "ע"כ משחק אלהים אלהיך שמן ששון וכו'" (מדרש רבה, בראשית ס' מ"ט). — ומה תשפוט יידי הקורא, אך גם בחוק המוסר היסודי היה משונה ומתבודד דרך תורתנו, על דעת חז"ל, ממשפט השרשי הנזכר, ומאומת בה המאמר הנודע" כי לפעמים הדין הקשה סותר ומתנגד למדת היושר (Summum jus saepe summa iriquitas). וגם לזה תשכיל יידי הקורא, כי רוב המשפטים והמצוות המדותיות מיוסדים מטעם הנזכר על רגש החמלה והחנינה ורחמנות, שהוא רגש טבעי

ובענין דעת אלהים ויחוסו הפשוט, מתבודד ונפלא. באמת הדרך שבחר בו גותן תורתנו, כאשר נבאר: היהדות בזמן העבר היתה בדרך שלילה חסרה ונעדרה כל עקר אמוני (דאגמא) כמובן התואר והציור של אמונה (רעליגיאן) המסומן ומתואר בהומנים הקדומים והאחרונים אצל בעלי אמונות אחרות. בתורתנו שבכתב הסודא מתאר השם והתואר והגדר של אמונה בכלל, ומעולם לא כינוה המחזיקים בה בשמות כאלו ולא העמידו עקרים וגדרים וציורים ומישיגים הגיוניים הנחוצים לכל שאר אמונה שבועלם, וזה שמה אשר יקראוה באמת: תורה (נעועץ), או דת ישראל, שהיא ממשלת החיים התוריים (נאמאקראטיע) והיא אוצר רוחניותה ותכונתה וסגולתה המיוחדת לחיי עם ישראל בארץ אבותיו ובחיי המדינה, והמוסדת על אחדות האלהים הפשוטה, אחדות האומה, ואחדות התורה, ועל שיווי וחירות במחשבה ובמעשה של כל האומה בשוה, ותכליתן כאמור — אושר הכללי והפרטי; וע"כ כל עקר אמוני עם גדרים מברחים באונם את הרצון החפשו באדם בכבלי השתעבדות של גדר מחשבי מה, היה סותר ומתנגד ליסוד תירותו וזכותו הטבעית, לחשוב מחשבות בהגיונו והלך-נפשו כפי הישר והטוב בעיני שכלו ועיונו ונשיתו וכחו הרוחני לעצמו; וזו מעלה יתירה לתורת משה על מעלות האמונות האחרות, שהיא לא הסגורה המחשבה החפשית בחומות הגדרים והסייגים של עקרים אמוניים (גלויבענסאטיקעל), לכופ את כל בן דעת וחירות במחשבותיו למר בשפתיו מה שלבו רחק להאמין במצפוני רוחו והגיון נפשו פנימה. רק מחשבת האחדות של הבורא שמים וארץ בכלל, מורשת נזע שם לפי המסורה העתיקה מאברהם אבינו, ובפשטותה השטחית ובאין אופן בציורים וגדרים פילוסופיים וכעקר אמוני נמור, מחשבת האחדות היתה העמוד החוק הנחוץ וכתנאי סוכרה, לסמוך עליו את בית האחדות של התורה והאומה באחדות בשוה ולשמרו מכל פרידה והבדלה בכל פנות אשרו ושלומו ויחורו וחיווקו מבפנים ומבחוץ.

ובדרך שלילי לבד רחקה התורה את האומה גם מעבודות נכר ועובדי אלילים, המביאין פירוד והשתתת המדות, וסכנה להצלחת החיים הטעשיים, ושבע תועבות בקרבן לסבב לקלול בייסודות השרשיות על חירות ושיווי ואחדות האומה ותורתה. והנה ירד מניה דתנו לסוף דעתם של עמי הארץ הקרובים וסובבים מדינת ישראל בימים ההם, וביחוד בעבודות פחותות ונשחתות שלהם המביאות והומה וגלולים ותועבות ושומאות בחברת הקהל, ובסופם לידי היתוך כל קשר האחדות וזכויות המשפחות ושהרת הנפש וחירות עי"ד הפעולות הפרועות לשמצה, וע"כ לפי פנות תורתנו היו נחוצים בהחלט החקים והפקודים השלייליים, המוסרים לתכלית שלילי זה, ואזהרות הכרחיות לחיווק ושמירת האומה מכל מויקין

וכללי, והיסוד הראשון המוכשר ביחוד להטביע עליו אדני הבנין של חוקי המוסר ותמדות הטובות, ולחנך את האדם ללכת בדרך ישרה כזה ביחוסו לעצמו ולזולתו ולחברת הקיבוץ, ותכלית כל פנות וענפי המדות היא, התועלת הרוחני והומני המגיע להאדם הפרטי ולכללות המין האנושי, בשלומו ואשרו ואחדותו וחירותו הנמורה — ולמען ייטב לנו בהסבחה מסמדת על הארמה הזאת. — עיין "בייסראל צור ווירדיגונג דער וויררען אים יודענטהומע" דף 82—23. ועיין ג"כ בספרו הנכבד של החכם הר"י שמואל דוד לוצאטו "יסודי התורה" (הוצאת הר"י ש"א גרעבער משנת תר"ם) המסכים ג"כ לדעתנו מייסוד השרשי במדות שהוא בתורתנו הרגש החמלה בכלל, ואך טעה ברעתו טעות גמורה לומר (שם דף 10/48) "כי החמלה והחנינה לבדה מביאה לעשות מעשים טובים שלא על סנה לקבל שכר, לא בדרך הטבע ולא למעלה מן הטבע (?). לא בעוה"ז ולא לעוה"ב (?). וכו', ואין זה אמת כלל וכלל, כי התענוג הרוחני וההרגש בעצמו בעשות הטוב ולרחם על זולתו בעת צר לו, הוא שכר שלם לנפש בשרים בעוה"ז, וגם שכר מרובה ויותר גדול מתענוג פרטי זה הוא, האושר הטביע להקיבוץ הכללי, והתורה לא דברה ליחיד לבד, אלא לרוב הציבורים, ולמען יחמידו שלומם וטובם ויקום ולא יחרם עידי מדת האכזריות ואכזרי לב, ומתעריצים ובעלי הון נגד העניים והנרדמים וחסרי רכוש והעדרים, המסכבה סכסוכים ומריבות ומרידות באומה.

ומרעין בישין כאלה בעתות קדומות כאלה. — וכדי להעמיד קורא מבין בתוך הדברים ועקרם, אפרש לך לדוגמא הכוונה הראשונה של עשרת הרביות, וזוה תשכיל ובהנת מעצמך, איך גדולה שנתת השלימים מהחוקרים הראשונים והאחרונים בהתפלספותם מעבר מזה, ומבעלי חכמה נסתרה ונס מפשטני הדורשים מעבר השני, לסלף דרך האמת והפשוט, והמיסוד במאורעי הזמן ופולות החיים אצל האומות הקדמוניות, מצרים, כנען, אשור, בבל, הודו ופרס, כאשר נבאר: אהרי הסיפור הקדום מבראשית היצירה עי"ד כה אחד ומיוחד ונעלה, הנקרא אָל או אלהים¹⁾, אשר ברא את היסודות הראשונים, ובמעשה מרכבה את כל מערכות העולם, אשר בתולדות התפתחו והשתלשלו בהדרגה בתקופות הזמן, עד זמן בריאת האדם מיסודי הארץ, ונשתלמה עשיית הטבע וכל צבאיו, אשר כל תכליתו הוא הטוב והברכה, — ואהרי המסופר בקצרה מתולדות האדם והתפתחותו במצב הנערות, ובדרך משל ומליצה ודמיון הנהוג אצל

¹⁾ עיין ליטראטורבלאטט דעס אָרִיענט (משנת 1847 נומר 23-27), ואעתיק הנה מה שכחתי שם בשפת אשכנז: לפי דעתי השם אלהים פירושו כח חזק ואמין (קראפט) ונגזר מן אֵל, והשם יהוה נגזר מן היה ולא מן הוה (כמו שאמר הרשב"ם, (שמות ג' טו), ופירושו הוא הווייה (זיין), ואל יתעקש המתעקש בשאלתו מדוע כתוב כזו ולא ביד, כי השמות הנגזרים מן הפעלים שעין הפעל שלהם הוא יוד או ישתנה לואו, כמו ראובן שמעון וזולן אשר לפי הכתוב נקראו בשמות אילו עי"ד המאורעים הנזכרים (בראשית ג-ג, כ"ט) כי ראיתי, שמעני, זכרני וכדומה, וכן השם הוה נגזר מן הפעל חיה, כמו שנאמר בפירוש (בראשית ג' ד) ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי, וזולת זה נחזיק בכלל שהנתי הראב"ע ז"ל באמרו, שאין לנו כלל ברור בשמות כאלו והדקדוק היותר כמו ללא הועיל עכ"ל (לפרשת וארא). ועל פי ההשערה הזאת דעת לנכון נקל, להשכיל סבת הדבר בפרשה הראשונה ממעשי בראשית: מדוע לא נזכר בה ובכוונה השם "יהוה" רק השם אלהים, רק אחרי גמירת וחתומת הבריאה כמו שנאמר: ויכל אלהים ביום השביעי וגו' מוכרח השם יהוה? ומפריש התורה מאחינו ומזולתנו לא הצליחו למצוא מענה ברורה ונכונה על השאלה הזאת עד היום הזה. אולם לפי האמור ממני נשיג ונשכיל את הטעם הזה היטב: כי רק אחרי השלמת ונגמר עולם היצורים הטבעיים ותולדותם בהווייה בפועל ינח השם יהוה או הטבע (כמו ביוגית השם "ההיזים" נגזר מן "היא", וברומית "נאטורא" מן "נאסקאָר", "נאטוס", ומהם בשאר לשונות אירופיות, וגם ברוסית נגזר "פיראָדא" מן "פיראָדיט", וכן אצל חכמי ספרד נקרא הטבע בשם תולדה מן ילוד); אבל במרם יצא חומר היצירה מכת (אָל) אֵל הפעולה והחיותם האחרון בתולדות הסוגים והמינים במערכי הבריאה, לא היה נמצא אלא הצורה העליונה או הכתם לציאת לפעולתו, או היכולת להוציא את כל היקום, הנקרא טבע. והנה מיום עמדי על דעתי נפלאה היתה זאת בעיני: מדוע חסר לנו בתורתנו שבכתב השם המציין את כל היקום בתואר הכולל את כל צבאי התולדה, כנהוג אצל כל האומות הנאורות ללשונותם, והמכונה "טבע" בכלל? וגם בתהלות המזמר הנפלא (תהלים ק"ד), שהוא באמת שיר השירים של התולדה (ראם תִּהְיֶה ליעד דער נאטור), לא נמצא אף פעם אחת אות וזכר וסימן כלל על המושג הכולל יחד את כל נפלאות העולם הטבעי, ובשם אשר יקראוהו באמת "טבע" או תולדה בכלל! ולפי השערת ה"ל" התשובה בצד השאלה הזאת: כי הוא הוא השם יהוה שהוא מעשה אלהים, המסמן ומציין פעמים לא מעט בתורתו את הנקרא בלשוננו היום תולדה או טבע, ודי לחכימא ברמיזא. —

ובמקום הנזכר הבאתי דברי הגאון המפורסם בעל המחבר ס' חכם צבי (שו"ת סימן י"ט), ולגודל ערכותה אעתיקה פה, וימצא המבין סמך ואסמכתא להאמור ממני, וכן תוארת: 'שאלה': החכם והמרום והנעלה כמתור"ר דוד ניטו, אבי"ד ומו"ץ בקהל קדוש שערי שמים (פה ק"ק לאַנדאָן), דרש בבית הכנסת דרוש זה תוארו, מועתק מלשון לעז ללשונו הקדושה: אומרים שאמרת בישיבה, שהשי"ת והטבע, הטבע והשי"ת הכל אחד", אומר אני שכך אמרתי ואני מקיימו, ואכריחנו, שכך דוד המלך טקיימו במזמור קמ"ז, המכסה שמים בעבים וגו'; אבל צריך לידע [הטו יהודים אזניכם, מפני שהוא העקר הראשון באמונתנו] ששם הטבע הוא מהמצאות האחרונים מוטן, ד' או ה' מאות שנים סמוך לזמננו, מאחר שאינו מצוי בדברי החכמים הקדמונים ז"ל, אלא שהקב"ה משיב הרוח ומוריד הגשם וכו', ואותו הדבר שהוא ההשגחה היא שקוראים טבע וזה הוא מה שאמרתי שאלקים וסטבע, הטבע ואלקים הוא אחד וכו'. תשובה: רואה אני את דברי החכם והמרום ונעלה נ"י שהן דברי הכוזרי במ"א סימן ט"ו ומ"ז, ומפרשו מוה"ר יהודא מוסקאוויז'ל: והוא יתברך נקרא טבע באמת, להיותו טובע בחותמו כל מטבעות היצורים, וזה הוא דעת הטאורשים וכו', הרב הגדול וכו' כמהור"ר ישעיה הלוי ז"ל (ש"ה) כתב בספרו בי שר עושה מצות ד' ועונש העובר עליהם הם טבעיים, וכזה הכימו כל אשר עינים לו, ויראה בחכמת האמת, וכן כל מה ששגור בפי חכמי אמת כי הפץ הבריאה היתה כי מטבע המטובה להשיב מסכים לדברי החכם הדרוש ר' דוד ניטו עכ"ל. —

דבר גדול לי אליך, ספר כתב לי אַחִיךָ הַיּוֹם, הוֹאִילִי וְשִׁיתִי לְכַךְ אִלּוּי. וּבְכוּאֵם לִירְכַתִּי הַחֹדֶר
מִסֵּר אוֹתוֹ בְּסֵתֶר לִירָה וְתַחֲבִיאָהּוּ. כִּי לֹא — הוֹרֵגָם קָבָוּוּ לְעַלְמֵי עֲבִירָתוֹ וְיִזְכֶּרֶת יִזְכֶּרֶת
אֲחֵרֵי כֵן שָׁבָה אֶל קְרוּבֵיהָ וְתִשָּׁב רְגֵעִים אַחֲדִים וְתֹאמַר: „רֵאשִׁי יִכְבַּד עָלַי הַיּוֹם, אֲלֹכָה לְהַנְפִּישׁ
בְּלִשְׁכָּה אַחֲרַת שֵׁם יְנוּחַ לִי, וְאַתָּם שָׁבוּ פֹה, עוֹד מַעַט וְאִשׁוּבָה אֵלַיכֶם. בְּנִימִין נִשְׁאָר עִם בְּנֵי
הַבַּיִת לְהַרְבוֹת שִׂיחָה וּלְסַפֵּר לָהֶם הַדְּרוֹשׁת וְהִיא הַלְכָה לְבָרָה, שֶׁם פָּרְשָׁה אֶת הַמִּכְתָּב וְתִקְרָאָהּוּ. —
הַדְּרַת אֱלֹהִים נִפְלָה עָלֶיהָ, עֶשֶׂר פַּעֲמִים קִרְאָה אֶת הַמִּכְתָּב וּבְכָל עַתָּה נִפְלָה עָלֶיהָ אֵימַתָּה חֲדָשָׁה
וְלִבָּה הִכָּה אוֹתָהּ עַד כִּי חִשְׁבָה לְהַתְעַלֵּף, וּבְכָל רִגְעַת פְּתַחַת כִּה וְכִה לְרֹאוֹת אִם אֵין אִישׁ מִתְּבוֹנֵן
עָלֶיהָ, וְתִפְחַד מִפְּנֵי פַחַדָּהּ בְּקִרְבָּהּ פֶּן יִגְלֶה צְפוּנֶיהָ, כִּי פַעֲמִים רַבּוֹת אוֹיֵב אִישׁ חוֹשֵׁוּ בּוּ, הוּא
יִחְשׂוּף סִתְרֵי קְרִבּוֹ וְכִלּוֹתָיו וְיִכְתַּבְם עַל פְּנֵיו עַד כִּי יִרוּץ כָּל קוֹרָא בָּהֶם; אֲשֶׁרֵי מְבַלִּין עָלָיו וּמוֹשֵׁל
בּוּ, יִכְנִיעֶהוּ בְּאוֹמֵץ רִחוֹ וְלֹא יִקּוּם לְאוֹרֵב לוֹ! — דְּאָרְעַת הַמִּשְׁכַּלֶּת יִדְעָה זֹאת וְתִלְחֵם בְּשִׁעְפִּיָּה
בְּקִרְבָּה וְתוֹכֵל לְמוֹ, וְתִצּוֹ לְתַת לֶה צִלְחִית מִיַּם קְרִיִם וְתִשָּׁת, וְתִשָּׁב אֶל בְּנֵי הַבַּיִת וְעַל פְּנֵיהָ הָיוּ
הַשְׁקֵט וּבִטְחָה כְּבִרְאשׁוֹנָה וְאִישׁ לֹא יִדַּע מִזֶּה דְבַר, רַק בְּנִימִין הָאֶחָד הַשְּׁנֵיחַ אֶל כָּל מַעֲשֵׂיהָ וְיִשְׁתוּמֵם.
אֲחֵרֵי לֵהֵג הַרְבֵּה וְדַבְּרִים לֹא יִסְכֵּן בָּם עַל אוֹדוֹת צִנְיָפוֹ פֶּאֲרִיו וְרִידֵיו כְּעֶרְלִין קָמָה דְּאָרְעַת
לְלַכֵּת לְדַרְכָּהּ, וְתַחַל אֶת פְּנֵי בְּנִימִין הַלְלוֹת אֵלֶיהָ עַד מַעֲוָנָה, וְיוֹאֵל לְלַכֵּת אֲתָהּ.
— מִי הֵבִיא לִירֵךְ מִכְתָּב אֲחִי? שְׂאֵלָה דְּאָרְעַת בְּהַלְכָה בְּרַחוּב אֵט. —
— צִיר שְׁלוֹת מִמֶּנּוּ; וְאַנִּי לֹא הִתְמַהֲמַתִּי וְאִשְׁלַח לוֹ תִּשְׁבוֹתִי כְּמוֹ כֵן בִּיד אִישׁ עֵתִי, חֲשֵׁתִי
לְהַשִּׁיב לוֹ דְבַר לְמַעַן לֹא יֵאֱמִין כִּי חִלַּשׁ הִנְנִי וּרְפָה יָדַי וּמִנְשָׁק בְּרוּל אֲבִרַח בְּרוּח. —
— וְמָה הַשִּׁיבוֹת לוֹ?

— כִּי אֵצֶא מֵחֵר לְהִלָּחֵם אִתּוֹ לֹא כְּעוֹמֵד עַל נַפְשׁוֹ בְּהַתְנַפֵּל עָלָיו אוֹיְבוֹ לְכֹרוֹת פְּתִיל חִייהוּ,
אֵךְ כְּאִישׁ נֹקֵם נֹקֵם כְּבוֹדוֹ, כִּי הַכְּלִימֵנִי אַחִיךָ בְּתַתּוֹ אוֹתִי לְגִדּוּפִים עַל לֹא חָמַס בְּכַפִּי.
— כְּנִים דְּבִרִיךְ, אֲחִי חוֹפֵשׂ עוֹלוֹת וּבוֹדָה מְלַבּוֹ אֶן לֹא פִעֲלַת וְחָנַם יִרְדַּפְךָ. — שִׁמְעֵנָה נָא
רַעִי אֶת כָּל אֲשֶׁר אַחִיךָ, לֹא אֲחֵרִישׁ וְאֶגְדֹּךְ אֶת אֲשֶׁר עִם לִבִּי אֲחִי, אֵף אִם צוּה עָלַי לְשִׁמּוֹר
פְּתַחִי פִי וְלִבִּיתִי הִגֵּד מֵאוֹמָה; הַחֲרִשְׁתִּי עַד כִּה כִּי אֲמַרְתִּי אוֹלִי יִפְקַח עֵינָיו וְיִרָא אֶת מִשְׁוֹנָתוֹ, אֵךְ
עֵתָה הֵלֵאנִי בְּצִאֲתוֹ בְּחֵרֵב נֹקֵמַת בִּירוֹ לְקִרְאָתְךָ. — זֶה יָמִים רַבִּים בּוֹעֵרַת בּוּ כִנְחָל גְּפִרִית אֲהַבְתּוֹ
אֶל הַעֲלָמָה רְאֻעָה, הִיא קָנְתָה כִּלּוֹתָיו, נִפְשׁוֹ כִּלְתָה אֵלֶיהָ וְלֹא יִדַּע שְׁלוֹ. וְבוֹיִם הוֹלֵדַת אוֹתִי
בְּהִיּוֹתָה בְּצֵל קוֹרְתִי הִגִּיד לָהּ אֶת כָּל לְבוֹ וְיִתְחַנֵּן לָהּ לְכֹרוֹת אֶתוֹ בְּרִית עוֹלָם וְלִהְיוֹת לוֹ לְאִשָּׁה—
אֵךְ הִיא לֹא תִשִּׁים לוֹ רַחֲמִים, מִגֵּד נִנְעוּ תַעֲמוֹד וְלֹא תַחֲמוֹל עָלָיו וְלִכֵּל אֲנַחְתּוֹתֵי תֹאמִים אוּן. —
וּמֵאֵז אֲהַבְתּוֹ הִרְאֵשׁוֹנָה וְהַעוּהוּ כְּשִׁלָּה, רִחוֹ כִנְחָל שׁוֹמֵף הַשְׁקֵט לֹא יוֹכֵל, חוֹקֵר וְדוֹרֵשׁ לְדַעַת:
מִדּוּעַ נִקְעָה נַפְשָׁה מִמֶּנּוּ? בְּחֹר נַחֲמָד הוּא וְיִפָּה תוֹאֵר, מִשְׁכִּיל וּמוֹצֵא חֵן, לְמָה תַתְעַלֵּם מִמֶּנּוּ
וְתִשָּׁב אֶת פְּנֵיהָ? וְיִשְׁפּוֹט מִיִּשְׁרִים כִּי אֲחֵרֵי אַחֵר לִבָּה הוֹלֵךְ; אֵךְ מִי זֶה הָאֶחָד הַצּוֹלַח הַמוֹשֵׁל
בְּרוּחָה וְבוֹ נַפְשָׁה דְּבַקָּה? — רַבַּת יִנַּע לְחַפְּשָׁנוּ עַד אֲשֶׁר מִצְאָהּוּ — וְהוּא — אֲתָה!! —
— אֲנִכִּי? וְאַתָּה יִפְתִּי תַתִּיתִי תֹאמֵנִי לוֹ כִּי כֵן הוּא?

— הַשְׁקֵט נָא, רַעִי, גַּם כְּמַעַט רִגַּע לֹא הֵאֱמַנְתִּי לוֹ, שְׁחַקְתִּי לְכָל חֲלוּמוֹתָיו וְלַעֲנִיתִי לְכָל דְּבַרְיוֹ,
הוֹכַחְתּוֹ בְּשִׁבְטִי פִי וְעִרְכַּתִּי לְעֵינָיו כִּי שִׁנְנָה יִצְאָה מִלְּפָנָיו וְכִי הָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא מִבְּקֵשׁ אֵינֶךָ, אִפְסֵם
בְּקִנְאָתוֹ הַגִּדּוּלָה וְהַעֲצוּמָה לְדַבְרֵי לֹא הִקְשִׁיב, הִיא הִרְיִמָה בְּכַח קִילָה חוֹזֵק מְקוּלִי, וְכָל אֲשֶׁר
שָׁמָה בְּפִיו אוֹתוֹ שָׁמַר לְדַבֵּר. וְלְהַזְכִּיר וְלִשׁוֹם לֹא לְמַלְתּוֹ לֹא נִשְׁאָר לִי כִּי אִם לְהִגִּיד דְּבַר אֲמַת,
כִּי שִׁנְיָנוּ אֲנַחְנוּ עֲשִׂינוּ חוּזָה וְכִי נִשְׁבַּעְתָּ לִי בְּאַמּוֹנְתְךָ, — אֵךְ בְּפִתְחִי אֶת שִׁפְתֵי לְהִגִּיד לוֹ כְּדַבְּרִים
הָאֵלֶּה, יִרְאָה וְרַעַד בֵּא בִי, יִגְרַתִּי פֶּן גַּם עַל זֹאת יִקְצוּף עֲלֶיךָ, וְאוֹמַר בְּנַפְשִׁי: אַחֲכָה עַד יַעֲבוֹר
וְעָמִי, עַד יִשְׁכַּח אֶת חֲלוּמוֹ הַנּוֹרָא אֲשֶׁר יִגּוֹן וּפְלִצוֹת טוֹו וְאִרְגוֹ בְּקִדְקוֹ, — אֵךְ הַפַּעַם הִנְנִי רוֹאָה
כִּי עוֹדֵנוּ מַחֲזִיק בְּכִסְלוֹ, וּפְרִי הַבְּלוֹ הוּא מִכְתָּבוֹ הַיּוֹם. — עֵתָה, רַעִי, הִגִּידָה לִי מָה תַעֲשֶׂה?
— חֲכַמַת וְנִבּוֹנוֹת מֵאֵד לְהַסְתִּיר דְּבַר אֲהַבְתָּנוּ עַד יְבוֹא מוֹעֵד, וְמָה אַעֲשֶׂה יִדְעָתִי; הֵן בְּדַבְּרִים
נִמְרָצִים בְּמִכְתָּבוֹ הִכָּה בַּחֲרָפָה לְחִי וְלֵאחַד הִרְיָקִים נִתְנַנִּי, וְאֵיךְ יַעֲלֶה עַל לִבְכָךְ כִּי אֲחֵרִישׁ
אֲתָאֲפֵק בְּיוֹם הַתְּרַגְּזוֹ אֵלַי, אִשָּׁא וְאִסְכּוֹל כְּלִמּוֹת וְרוּק וְלֹא כְּמַפְעֵלוֹ אֲנַמְלָהוּ? — אֲנִכִּי בְּנִקְיוֹן
רַחֲצִיתִי כְּפִי, בְּאִתִּי אִלּוּי הַלּוֹכָה עָמִי וְלִשְׁמוֹעַ מִפִּיו וּמִשְׁפָּתִיו חֲטָאִיתִי וְלְדַעַת עַל מָה יִרְיַבֵּנִי, אֵךְ
הוּא לֹא נָתַן לִי לְעַבוֹר גַּם עַל מַפְתָּן בֵּיתוֹ וְלֹא כְּבַדְנִי גַם לְהַבִּישׁ אֵלַי, קִלּוֹן אֲשֶׁר כוּה לֹא אוֹכֵל
(חִיתוּמִים)

נשוא — ואם לא אשיב נקם לצרי כל מיודעי מחשך, עלי כל מכירי יגיעון ראש ישחקון, גם את בוז תבוזי לי ותחשביני לשפל וחובק אשפתות — על כן אלהם אתו מחר!
— מה הנדת? למשמע אוני לא אאמין! — אמרה דאָרע בחרדה, את אחי תלחם?
תשפוך את דמו?

— לא ידעתי, אהובתי, אולי יז נצחי על בנדיו, אולי ירנני וארד אל שחת אני!
— חלילה לכם מרשע ורצח, כזאת היה לא תהיה, אבואה גם אנכי אל שדה מלחמתכם, ושם בבין חרבותיכם השלופות אשליך את נפשי, ואם שניכם אתם נמרים אכזרים טורפים בלי חמלה, בתקוני נא גם אותי והכוני ארצה, הרנוני ואל תחוינה עיני את שני אחי כפראים ישברו צמאם.
— שמעי נא, אחותי, לך אָחות אקרא כי לפני רגע כבדתיני ולאחריך נתתיני, הן חיל גדול וכה רב לשפתותיך שָׁנִי, להטות כל לב אל כל אשר תחפוצי, הואילי נא לדבר על לב אחיך מבטן ולגלות את עיניו לחזות בנועם האמת, אולי ישוב מדרכו ויתנחם, יודה כי משוגתו תלין אתו ואכפר עליו. — ואני מה כי תליני עלי? אני שלום והוא יצא למלחמה, בת בני שם אָת ובאבותיך נכבדות מדובר, הלא תביני חין ערך כבוד איש וידעת כי איש שומע גדופים ומחריש, את השופים נמנה, ומותר לו מן הכלב אָיִן! — על כן לא אוכל להיות היום כמחריש, לבר אם יאמר בערנארד: „חטאתי וישר העויתי“ אָפֶדְנוּ מכל עונותיו ומלחתי לו!
— אנסה דבר אולי אצלח ואודיעך, ואם לא תבוא אליך תשובתי אז תדע כי כלה ונחרצה מעמו להלחם אתך, ואני כאשר אמרתי כן אעשה, נפשי אישים בכפי ואוכיח בין שניכם. שלום!

כבואה הביתה לא הנידה להורתה דבר, כי אם מהרה לראות את פני אָחיה בחרריו, והנה איננו, כי הלך העירה לעשות מלאכתו; ותקם ותלך אל בית ראָזע.

— תאות לבי באתני היום, אמרה ראָזע, בעוד שני ירחים אעזבה את העיר הזאת עד נצח ולקונסטאנטינופול אשובה; מכתב הגיע עדי מאבי, בו הודיעני כי הוא יתהלך לרגל המלאכה אשר לפניו בין מהנות הישמעאלים בהערצענאָווינע ועל נבול סערביא, לתת לרבות אנשי חיל בר ומוון, ואמי תשאר לבדה, על כן ידרשני לבוא הביתה. אשה אחת קרובה לנו ממשפחתנו תבוא הנה ותלונני עד גלאַץ, שם יחכו אלי אבי ואמי, ומשם אלך לדרכי את אמי יחד. — אולם מדוע פניך זועפים אחותי?

— הדאבת את רוחי בבשורתך הרעה כי עד מהרה תעזוביני,
— גם בסרם ידעת זאת, ברנע בואך ראיתך נעצבת; אתמול נתת נוחם בקרבי תחת רוח כהה ומיגוני תלצתיני, עתה אבואה לנחם גם אותך. — הנידי ואל תכחדי מדוע אָת הולכת קודרה, אולי אוכל גם אני להוציאך למרחב מן המצר — ואשמחה מאד.

— לא אכחש בקרבי את כל אשר קרני ואגידה לך קשם דבר אמת, אם רק על לשונך האמת בל תהי נעדרת; לא אחפזי כי תנלי לי תעלומות אשר הסתרת בלבבך ואשר לא נודעו לי עד כה, אך אדרש ממך כי תנידי לי בלב תמים, אם הדברים אשר חשפתי אני באוצר רוחך כנים המה, ולא שניתי — ואם ככה תעשי תוכלי להועיל לי ביום נכרי, ולא תאונה לי הרעה המרחפת על ראשי כענן כבד, הנושא על כנפיו נפץ ואבן ברד לרכא לארץ חיתי — ואם תמאני להניד האמת ותכחידו את הדברים תחת לשונך, או אם שניתי ברואה ומשפש מעוקל הוצאתי, אז תכלה אלי הרעה והייתי כל ימי חיי שוממה!

— אחותי, מדי דברך אתנודד וחרדה תתקפני, התוכלי לדמות כי אשליכך וביום אירך לא אחמולה? איככה תתניני לאכזריה אין לב, עומדת מנגד בבוא אליך מצוקה, כהיות לאל ידי להרחיק סָךְ כל רע ולהלץ מן דמעה עיניך? מהרי, חושי והנידי לי את תלאותיך, גם במו אש אלך למענך ואשים את נפשי בכפי להיות בעווריך! — אף לא אעלים ממך את כל אשר במעמקי נפשי ורוחי, כאשר לא העלמתי לך מאז ועד עתה!

— רב טובך עמדי, רעותי, ידעתי מראש כי החצות בצדקתך וטוהר לבך תהיה לי לפליטה ועל כן באתי אליך, — ועתה הסכת ושמעי: יום מחר יום גורא הוא לי מאד, בו יגיע אחי ואיו,

או בנימין דעי יפול שרוד, או גם שניהם בענין רע יאברו!! — זרמי דמעות פרצו מעיניה ואנחותיה עצרוה מדבר עוד.

— מה זאת, איכה נהיתה הרעה הזאת? מהרי דברי!
— מלאכי רעים הסיתו איש ברעהו, ומחר בעברה וועם ילחמו.

— על מה יריבון? מי הצית אש המשטמה בין אנשים נאהבים ונעימים כמוהם עד כי לחיתו יעד נהפכו, איש על נפש רעהו יגור ועל חייהם לא תחום עינם?

— הקנאה התלקחה כאש בכל קרבי אחי, היא נתנה חרב בידו להתנפל על בנימין אשר כנבור יאזור חלציו גם הוא ולא יבוש כי ידבר את אויבו בשער! — את לבך תוכלי להשביט כל מדון, לנזול את חרבותם מידיהם ולשפות שלום להם!
— חידות לי דבריך, אנא הגידי פשר דבר.

— ספרי נא לי, אחותי אשר אהבתי, מה דבר לך אחי ביום הולדת אותי בהיותך בבוקר בביתי, ומה ענית אותו? — אל נא תכלמי להניד לי כל אשר נדברתם טבואך עד צאתך, כי רק האמת תפלט שני אנשים ממות! —

— אחיך הגיד לי את כל לבו כי חשק בי לאהבה אותי, נפשי תערוג אלי להתלכד אתי בעבותות קודש? —

— ומה השיבות על דבריו?
— החשיתי ולא עניתי מאומה.

— מדוע נאלמתי? אחי הניש לך מנחה טהורה אשר אליה יחלת, ואת מאנת לקחת אותה סירו? הלא אהבת אותה, לכחש לי לא תוכלי, אנכי בנתי לרעך אף אם אין מלה בלשונוך, למה זה איפוא הקשית את ערפך ולא הקשבת לו בחננו קולו? — כמה עלמות הביאו עליהן ינון עולם ורעה אשר לא יכלו כפרה, יען לא הבינו לאחריתן, בלי דעת השיבו את פני דודיהן אשר כלתה נפשן להם, ואלה חמקו עברו ואינם! — עגוה חלי-כתם לכל נערה, אך אם אולת קשורה בה חלי ונגע היא לה! — לולא מצא אחי חן בעיניך, החרשתי, אך את חמדתיהו ורוחך בקרבך תשחררו — זאת הגידו לי עפעפיך, ענו בך פניך אשר כסו חכלילות בכל עת אשר אותו פנשת, אם כן למה זה אחר נסוגות? — זכרי נא ואל תשכחי, כי לא בשפת חלקות הוא בא לפתותך ולהדריך מאורח תום וצדק, חלילה לו לעשות שערוריה כזאת, כי אם בתם לבב ונקיון כפים יחלה פניך לשבת לימינו עד עולם, ולבלות בנעימים יחד כל ימיכם על הארץ — ולמה זה את מתנכרה?

— יען כי את פי תורי לא שאלתי, יראתי פן עלי יקצפו ובי יגערו!
— לא צדקת אענך, עצה קרובה בפין ורחוקה מבליותיך, לי יעצת לעשות כלבבי, ועתה תגע עדיך ותבהלי!

— אחותי, מלים ושאלות רבות הכברת, ועדנה לא הגדת לי, על מה אחיך ואהובך יתננחו וילחמו? —

— חכי ואנדך: בראות אחי כי כל יגיעו מאפע, חשב בצדק כי לא יען מאסת אותו היית לכל דבריו כחרשה ולא תשמעי, אך יען בחרת באיש אחר הטוב ממנו — ויקנא בבנימין אשר יצא אתך במחול בערב ואליו דברת ושחקת באור פניך, תחת אשר לא שמחת את אחי גם במאור עיניך — ותאמרי כי קאב בראשך; על כן התמרמרי נגדו והמה ערוכים ליום מחר למלחמה. — עתה דעי נא כי כאהבתו קנאתו, לולא אהבתו אותך עוה מאד, כי אז לא קנא בבנימין ולא שת אליו לבו! —

— למה לא נתת תורה לאחיך כי בנימין הוא דודך שאהבה נפשו אותך, וכי שוא ידלוק אתריו?
— את סכות בענן לך, וגם לאשר בו דבקת לא תגלי אהבתך, ומידי תדרושי כי אמעל פי להסיר את המסכה הנסוכה על הסוד ביני ובין איש בחירי, למען ירעהו גם זר בסרם בא מועד?
— ואולם במה כחי גדול לאסוף חרבים אל תערם ולעשות שלום להם?

— בואת לבד אם לא תעשי עוד כאשר עשית עד כה ולא תעלימי עוד כל ישעך מאחי, אם הגיון לבו יהיה לרצון לפניך, ומנחתו המוגשה לך: לב טהור ורוח נכון, תקחי מידו ולא תכלימי

אותו, אז תפלט את נפשו מיד שאול, וגם את דודי ממות תצילי! — המה על אודותך קרב גורא בחברות מרושות יערכו ואיש על אחיו בשצף קצף יתמרמו, ואת לבך עוד תקשיתי ולאכזריות עונה תקראי? את אחי הן אהבת, ואת לא תכחשי, ואיך תראי עתה ברע אשר ימצאנו? — הלא למבשול לב יהיה לך כל ימי חיך אם יפול שרוד—אף דם אהובי בנפלו חלל ירפך ולא יתן לך מנוח עד נצח!! — ותחרד ראוע מאד ותחבק את אהבתה ועיניה ירדו מים! — צדקת, כן משפטך, וידידות נפשי, אפס הגידי נא מה לעשות לי עתה? הן לא תאבי כי אפריע חוק מוסר ללכת אל אחיך, להחזיק בו ולהגיד לי כי אהבתיהו — אם ירשני ומצאני, אם יחוש אהבתו, את פניו לא אשיבה! ותשק דאָרע לרעותה.

— הנדלת הסרך עמדי כי נחית אותי היום בדרך אמת; עתה אשובה לביתי ואדברנה את אחי, ארפאנו ממשונותו, אפיצה קנאתו, כי לא תוסף עוד לענותו—או יחדל להתעצב אל לבו ולא ירדוף עוד אחר ריק והבל!

יגיעה מכל תלאותיה ובלב מלא תוחלת ואימתה, ישבה דאָרע בודדה ותחכה לאחיה, אשר שנה היום את דרכו ולא שב הביתה בין הערבים; כל רגע קרבה אל האשנב להשקוף אולי הוא בא, ובראותה כי נוחלה תקותה נאנחה ותשב אחר; עשר פעמים שאלה את הורחה על אדות בערנארד איפה הנהו, מדוע התמחה עד כה, והוקנה השיבה כי בנה איננו רועה רוח ורוחף קדים, ואם אחר לבוא, הוא—יען ידיו רב לו בממכרו וקנינו בעיר. — הפעמון הגדול על המנדל צלצל בקולו קול עוז שתיים עשר פעמים, ודאָרע עיפה ועצובה כרעה רבצה בשמלותיה על משכבה לנוח מעט ותישן, ותזיונות רעים מנוחה הדריכות. — בהקיצה שמעה מפי שפחתה כי אחיה כבר בא וגם שנתו, ותצו עליה להעירנה בטרם בקר; פקודתה שמרה עקב רב והיא העירה שחר, ואולם עצתה לדבר את אחיה לא נמלאה, כי הוא קדם בנשף ויעזוב את משכבו, הלך ולא נודע איו. — ותספוק את כפיה בראותה כי אברה תקותה להשיב אפו ולעצור בעד קנאתו הנכונה להשחית ולבלע — ותבך מאד.

בתנומתה בלילה ראתה ראוע אהבת דודה עולה כפרחת, ואחר נבלה משהקשת, לבבו ישוב אליה והוא שוכח כל התמרורים אשר הכעיסתו בנאותה ורום לבה, ובבקר כלו עיניה מיחל לתשובת רעותה, להגלי מבשר משמיע שלום — כי לא בא, ותחרד מאד ותחשוב כי קצרה יד אהותו להפוך את לבו, וכי הוא הקשה את ערפו ויאסוף מאתה את שלומן ואת אהבתו. גם לב בנימין נפלה בקרבו כאשר אהובתו לא השמיעה אותו ושועה, ואף אם בטח בנבורת ישע ימינו כי יצליח בדרכו לקראת אויבו אשר התגר בו מלחמה ללא דבר ובאפס יעשקרו — בכל זאת לבו סחרחר בזכרו, כי את איש מוריד אחיה שאולה אין עלמה אוהבת בארץ!

XII

מן הבקר עד הצדדים היה בערנארד בעיר הרחק ממגורו, כי ירא פן בני ביתו או זרים יפדיעוהו ממלאות חפצו לבוא במשפט את איש מצותו וזהגס ממנו בזרוע רמה; ולמען לא יגיע הדבר לאזני זרים בחר לו את שאול, אחי אביו, לעד נאמן (ועקונדאנט), ושאל הכין לו אָפּר לשום על פניו ולא יכירוהו, יען ישב עד כה לבטח את בנימין הגר בבית אביו, והיו אוהבו. איש לא לומד מלחמה, אף אם לבו כלב האריה, נוע ינוע ויתגודד בקרוב הרגע בו חייו תלואים לו מנגד, חרב מעופפת על פניו ושאל פוערת פיה לבלענו. — בערנארד, אף אם מלא כח עלומים, בריא ואמיץ, אצבעותיו למד לתפוש חרב בכף, לא יכול להסיר מעל פניו עצבת ומקרבו דאגה, גם אם התחזק להיות שטח וטוב לב והתיפה פעמים רבות במדינה להראות כאיש חיל באמת.

במסלה העולה על גהר דאָנוי השוטף ועובר על יד הקריה, רכבו על סוסים מזוינים שני אנשים עטופי לבושי מכלול; המה התנהלו לאט ולא מהרו אל מחוז חפצם, אף לא שמו לבם אל עוברי אורח ואל אניות, רפסודות וסירות דונה, העוברות לאלפים הגה והנה על הגהר, כי אם דברו חרש איש את רעהו ועיניהם היו משוטטות בכל רגע להביט מאחריהם, כמי אם בקשו דבר, או תרו וחקרו למצוא איש אשר אליו יהלו.

בהניעם אל הנבעה אשר אצל הדרך הגו מן המסלה על שמאלם היערה, הלך ונסוע עד בואם אל כר לא נרחב, אותו יקיפו עצים גבוהים ורעננים, שם ירדו בערנארד ורעו מעל סוסייהם, ויאסרו אותם אל האלונים, והרע שם האפי על עיניו, וישבו לנוח.

אחרי רגעים אחדים באה מרכבה כבודה, סגרת ומסגרת בכל ארבעת רבעיה, וחלונותיה היו מכוסים פנימה ביריעות משי, ותעמוד בלצה היער; דלת המרכבה נסבה על צירה, ושני אנשים, איש ריב בערנארד ורעהו הבא בתור עד, יצאו ויצו על הרכב לחכות שמה עד שובם אליו; שניהם היו עומים מעילים רחבים וארוכים ועל ראשיהם מנבעות גדולות אשר הליטו את פניהם בכנפיהן, ועל פני העד היה מסוה; משם הלכו ברנלם עד הכר שהוא יבואו אל קצחו ממול שני האנשים הראשונים, וישענו גם המה על הרשא תחת העץ. — שתי המערכות האלה ראו אשה את אחותה מרחוק, ולא קרבה זו אל זו טרם הניע המועד, טרם בא השמש במסלתו עד חצי השמים. — שם בערנארד ופה איש מצותו הכינו הרבותם ויניחו אותן לפניהם.

האלונים נחו ושאלנו כי גם רוח קל לא הניעם, אך בצלליהם שכנו אנשים אשר סופה וסער רגשו והתנעשו בקרבם, הצפרים לבדן מבין עפאים נתנו קול ותשוררנה נגינותיהן, ותשמחנה לאיד בני האדם או לעגו לשאונם והמונם, להבלם ולאולתם. — כמעט הביט בערנארד על מורה המעלות כי הניעה עת הצהרים, שלח את שהרו לפניו לדבר את העד השני ולהכין הכל למלחמה; אז הגיה האחרון מביקמו גם הוא ויפגשו.

— שאל נא את פי רעך, אמר אליו, על מה נתכה כאש חמתו על איש יושב לבטח אתו? אוהבי ישחק לחרבו ולא יחת, כי לכח אמיץ הנהו, אך צמאה נפשו לרעת על מה יריבתו? — עד כה הקשיבה אזנו רק חרפה ובזו, קול תרועת מלחמה וצעקת רודף אחריו לעשות בו נקמה, ואין מגיד פשעו אף אין משמיע תטאתו — יתיצב נא רעך הקנוא והנוקם פה לעיני השמש, יפתח נא שפתיו ויענה בו, מה עול מצא בכל עלילותיו להניף עליו חרב נוקמת?

— הטרם ידע את עונו? קרא בערנארד מרחוק בקול גדול, אם עוד יתחסד ויאמר: לא פעלתי און? הוא הגדיל עלי עקב בביתי וישימני לעג וקלם לעלמה בה רצתה נפשי, הוא ראה כל מפעלותי למשוך לי חסדה — וידום, שמע אמרי נועם ערכת לי לה לבעבור תאך אלי פניה — ויהי כמחריש, ובמסתרים הדיח את לבה מאחרי ויעש במחשך מעשהו, ולו הגיד לי כי נסתה אחריו כי עתה לא הייתי לשחוק בעיני וכבודי לעפר לא השכנתי — דמו בראשו!!

— הגד נא לרעך, אמר העד השני עור, כי משגה גדול דעתו יסגל והוא כמתעתע, ורק תאנה הוא מבקש מאוהבי הנקי, כי לא נפתה לבו אל הנערה מעולם! — לך ודבר נא על לב רעך, אולי ישוב מחרון אפו הבוער בקרבו ללא דבר, אולי יתנחם ולא יאכה לשפוך דם נקי, או יחמול על נפשו ודא ילך בדמי ימיו בשערי שאול, כי גם רעי גבור ואיש מלחמה, ובקומו להציל את נפשו לא יחוס ולא ירחם על לוחמו ויתנתו למוט! — ומה בצע לאוהבך בדם והרג? אנכי ואתה נשיתה ידינו על שניהם ונוכיח ביניהם, אשר נרשיע יתחנן אל רעהו לסלוח לו, יאמר „חטאתי“ וירוחם, לכה והגידה לו את כל אלה.

— לא אשא פנים ולא אכפר עליו, צעק בערנארד בקול רם אחרי שמעו את דברי ערו, בשלום יחדיו לא נחיה עוד על פני האדמה, והמות לא יתן את חתיתו עלי כי קצתי בחיי! — מה יתן ומה יוסיף לי דברו אם יתחנן אלי? לא עולל אנכי ולא יונק שדים כי יכפר פני במתק שפתים! — לך והגידה לו להתיצב לקראתי כרנע, ואם אין, אתנפל עליו ואכריתנו מארץ חיים, לא לצחק באתי הנה כי אם עשות משפט והשב נקם לצרי! — הציר שב ויגד את דברי שולחו.

אז פראו שני העדים יד בתוך הכר, ובערנארד ואויבו יצאו איש לקראת רעהו והרבותם שלופות בדיהם, ויתיצב הבן איש איש על מקומו וביניהם כעשרה צעדים ויחבו עד יתנו העדים אות להלחם. — פתאום קרב אליהם העד אשר בו בחר איש ריב בערנארד ויעמוד בין הלוחמים בתוך, ויקרא: „עמדו, עמדו, לא אתן אתכם לשפוך דם חנם, חלילה לכם מרשע, שערוריה כזאת לא נשמעה בין אנשים נכונים וישרים כי יאמימו אונם לקול תבונה וצדק וישמעו לקול הקנאה המוראה והנגאלה, אשר עצומים הרוגיה מאז ועד עתה! — אספו חרבותיכם אל תעריהן והדלו לרצוח נפש, או שפכו זעמכם וקצפכם עלי, הכוני והמיתוני, כי כל עוד רוחי בי לא תלחמו!! —

ויקצוף בערנארד מאד, ויאמר: „גש האלה, סכל, מי שמך למוכיה בשער, למבשר צדק ויושר בקהל? לא לשפוט ולבקש שלום באת הנה, סודה מזה!“ ויגש אליו ויאמר להרפנו בכל כחו ממקומו — אך האיש השליך מעליו אדרתו הרחבה, מפניהו הססוה ומנבעתו מראשו, והנה — דאָרע אחותו עומדת לפניו ושוטתה אליו כפיה.

— מה זאת, אמר אליה בהרדה, מדוע באת אלינו? מי הגיד לך כי היום נלחמה? האם ירך בקשרים עלי? הגם לכבוש אותך יצא האיש הבליעל הזה להסיתך בי לבקש מלפני לרחם עליו, אחרי אשר העז פניו לחלל את כבודי? — הלא תבשי, הלא תחפרי, כי בגדת באחיך ותכרתי ברית את איש זר ננדי, עליו חסת, ועל כבודי כי היה לבשת גם להרפה לא חמלת, סורי ואל תפנעי בי!! — ואתה רך הלבב, נשתח גבורתך ואחורי נו עלמה נחבאת, רעדה אחותך בראותך חרב מרוטה ולבך התגבר לעשות עמדי רעה! — עורה לקראתי והלחם, למה אככה ארצה! ויעזוב את אחותו ויפן אל אויבו וירם בימינו את חרבו ממעל להאשו, ויאמר למרוץ זרוע אף קרקוד — אך פתאום הסיר גם האיש הזה את מעילו ומנבעתו מעליו...

„ראָזע!!!“ — קרא בערנארד בקול גדול, וישלך את חרבו מידו, כנציב קרה עמד על מקומו ולא יכול לפתוח שפתיו לדבר עוד, עמד והתבונן בה ולמראה עיניו לא האמין רגע אחד, לא ידע אם תעה לכבו מראש בחשבו אותה לאויבו בנימין, או אם נתעה הוא גם עתה, ולפניו לא ראָזע עומדת כי אם בנימין בלבושיה, כי דמות אחד ותואר אחד להם, כאשר ידענו מאז. — אפס דאָרע הוציאה אותו ממבוכתו, כי נפלה על צוארי רעותה ותחבקנה ותנשקנה.

— ברוכה את לאלהים, אמרה, כי שמעת לקולי ותכנעני את אחי מבוא בדמים, ואם החלות להראות את חסדך וטוב שכך, גמרי נא ואמרי לאחי בפוך ובשפתוך, כי לבכך לא נטה מעולם אחרי בנימין, ושגנה אחת קטנה שיצאה מלפניו הולירה והצמיחה עמל גדול! — גם אתה אחי תן תודה לרעותי, חכמת הבנות, היא הצילתך מפשע גדול לשפוך דם אף פדתך ממות, לו היית פה לבדך ואין עד זר אתך, כי עתה יכלתי להגיד לך עוד מסתרים...

— העד אשר הצבתי לי פה לעשות סדרים במלחמתנו היום לא איש זר הנהו, השיב בערנארד, כי אם בן-אחי אבינו; שאול, הסיר נא את האפר והראה לאחותי את מראך!

— הגם אתה משכת ירך את אחי במשוגתו, אָמרה דאָרע אל שאול, ולא נתת רסן על לחיי האכזריה הצמאה לדם, הקנאה האוכלת אדם, בצאתה להשחית סביבותיה? — שאול, הִתָּר פה מעט מזער לשוח את רעותי, ואני ואחי נבדל מכם תחת העץ הלז, כי דבר לי אליו. — (וילכו) אחי, עיניך הלא נפקחו היום לראות כי הלכת עם שוא, בלי צדיה ורוע לב כי אם בשגנה, דמות כי נפתה רעותי על איש אשר לא נשא נפשו לה מעולם. — עתה אוסיף להפליא אותך ואוציא אור שתי תעלומות; ראשונה, ענות ראָזע, תומה וישרה חתמו בעד אהבתה אותך הטהורה, המה היו כשומרים אחוזי חרב על פתחי פיה לבלתי תזיד גם מלה אחת לצאת; על כן לא יכולת להרוז למעמקי לבבה ולא ידעת מאומה, רק אני לבדי עמדתי בסודה אתמול באמרי לה, כי מצרי שאול מצאוך וחרב בנימין תעופף על פניך — ותמחר לבוא הנה רק למענך, יִרָאָה פן תאונה אליך רעה — רק אהבה נאמנה תעצור כח לעשות כזאת, היא תתנשא לכל ענוה לראש ותפרוץ נבול יקר עלמה אשר נבלו הבוערים בעם! — דע זאת אפוא, חושה אליה כרנע ואל תאחר, וחדש את אהבתך כקדם, כי בעוד שני ירחים תעזוב אותו ותסתר מפנינו עד נצח, לכה נא והצליח את דרכך; והשנית...

— מדוע לא חשת לספר לי כל אלה אָמש? לו הגדת לי כי עתה לא חרדתי את כל החרדה הזאת!
— יען כי נחבאת לברוח ממני היום בטרם בקר, ואתמול שבת הביתה בחצי הלילה ולא ראָתך עיני; והשנית...

— חכי נא מעט, יתר דבריך אקשיבה אחרי כן, עתה הנני אָץ אליה. ויגש אל ראָזע, ושאל פנה ללכת אל דאָרע.

— עלמה יקרה, אמר בערנארד אל ראָזע, קצרה לשוני מהביע לך תודתי ולשלם לך את נמולך שנמלת לי היום, כבד כבודתך בכל עת, ועתה יקרת בעיני שבעתים! — כל אשר שמעת

עד כה ואשר ראית היום הזה היה פרי אהבתי העצומה, היא הרחיבה מדורות קנאתי בקרבי ותתעה אותי לראות זרות ולדבר תהפוכות, וכנודל אהבתי גדלו גם אשמותי — אנא כפרי!
— סלחתי לך, רעי, ידעתי כי רגשת לבך לא בעון חוללה; אמנם התהלה נאווה לאחותך, כי לא נחה ולא שקטה עד אם כלתה להקים סערה לדממה ולשפות לנפשך שלום.

— לא, יפתי, שובה ונחת מידך לבד לי נתנו, כי לולא באת הרביקתני הרעה ומתי, או את רעי מותתי, ואת לא התמהמהת ותבוא לפקוח עיני העורות, על כן אם את אחותי את דאָרע לאַחות לך תחשובי מאז, הואילי נא ובהרי כי מן היום הזה והלאה לאַח נאמן לך, אשר נרסה נפשי אליך. — כי אהבתך באמת וכתמים, הנדתי לך פעמים רבות, יען כי לא יכולתי לכלוא את רוחי בקרבי לבלתי תעבור פי, ואם ענותך גדלה עד מאד והיא נדרה אורת בעד לשונך להניד משכיות לבך, הואילי נא לתת את ירך הרכה והענגוה לי, והיא תהיה לי ציר נאמן לאהבתך, מבשר טוב כי תאהביני גם את!! — ותושט לו את ידה.

— עתה ידעתי כי אלהים שלחך הנה, אמר עוד, להסיר ממני יגון ואנחה, לתת שמחת עולם על ראשי ולהיות לי תנחומות אֵל כל ימי חיי! ויכרע לפניו, ויקם ויפול על צווארה ויחבקו, ונשיקתו הראשונה על פיה היתה כחותם על ספר הברית אשר כרתו ביניהם.

ברגע ההוא נשמע קול צעדים בין עצי היער הקרובים אליהם, דליות האלונים אשר השתרנו יחד התנודדו והתפרדו, ואיש אחד יצא פתאום ממחבואו אשר התחבא שמה, ובערנארד וראָזע באחזם איש ביד רעהו פנו אליו כמשתוממים, ויקראו: „בנימין!“ — הוא לא חבק את ידיו בעצלותים בביתו בצאת ראָזע תחתיו לערוך קרב את אויבו, כי אם הסתתר במחשכי היער מקרוב לראות את כל מפעלות בערנארד, ויהי נכון לצאת לקראתו ביד חזקה אם יקשה את ערפוייעצום את עיניו מראות האמת. — מראש חרק בנימין שניו בשמעו את החרפות אשר שפך עליו איש ריבו בשצף קצפו, בתתו אותו לפני מפחד ורפה ידים להלחם, אך משל ברוחו לבלתי קפץ מסובכו בדוב שכול ולבלתי השחית את המחזה הנעים אשר ערכה יונתו דאָרע — כי היא בחכמתה שמה משטר הקרב השקר הזה; — ואחרי כן עצר בכל כחו בעד השחוק בקרבו אשר התפרץ לצאת החוצה, בראותו מביכת בערנארד בהופיע לפניו שתי עלמות בנות יופי, תחת איש מלחמתו ועדהו. — וכאשר הוכן השלום על מכונתו, ולא לבד כי האיבה כצל עברה ואיננה, כי אם האהבה הופיעה בעצם תומה ותשפוך רוח חן על הלוחמים ועוזריהם, ושדה קטל נהפך לעדן גן אלהים — אז יצא גם הוא מן המארב ויקרב פתאום אל קהל העליונים.

— בנימין, קרא לו בערנארד, שגיתי מאד וישר העייתי, הרעותי לך לחשוב אותך לאויב לי, מפלתי עליך שקך כי בנדת בי — שא נא לפשעי, וסלח נא גם לאהובתי תמתי, כרת את העון לשנים ומחציתו העמים עליה, כי אהבתי אותה הסבה בכל אלה, היא העבירה עלי רוח קנאה והסכלתי עשה! — אל תבזני ואל תמשני, רע יקיר לי, אחים היינו ימים רבים ואחים נהיה כל ימי חיינו — הבה לי ירך ושלום רב יהיה בינינו עד עולמי עד! ויחבקו איש את רעהו.

— אחותי, אמר אז אל דאָרע, אנכי בחפזי לא נתתיך לכלות את דבריך, תעלומה אחת נעימה ומשיבת נפש גלית לי, והשנית נפלאה ממני ולא אדע, איחל כי לא נופלת היא מהראשונה ותשמחני גם היא.

— לך ואקחך אל מקום אחר, השיבה לו, ואגלגה לך (וילכו הצדה), אם להניד אותה לך למותר הפעם, יען הראשונה כבר הראתך לדעת כי לא נשאה ראָזע את עיניה אל אַחר, ונפשה אותה רק אותכה, בכל זאת לא אחריש ואגדך גם את השנית, ואתן לך אות ומופת כי צפנת לנקי חנם, ותנאות על בנימין מצאת להאשימנו כי לבו הלך אחרי ראָזע. —

— ואיה האות והמופת? אמר בערנארד, בראותו כי נאלמה אחותו, ומדוע אָדום ללחיך, ואש צרבת נשקה בעיניך פתאום?

— יען... (עיניה השפילה לראות לארץ וראשה השחה).

— אמרי נא, אחותי, וכלי לדבר.

— אחי, סערת אהבה בלב נבר הלא ידעת, המסה למדה אותך לדעת מה היא, את כחה ואת נבורתה הראית גם היום הזה בכל עלילותיך — על כן אקוה כי לא תלגנ לה ולא תניע ראש

אחריה, אם תנעש ותרעש גם בכליות זולתך, אם גם בקרב איש אחר לבב כלבבך לאהוב — ואף כי האיש הזה טוב בישרו ותומיו גם נחמד בחכמתו ודעתו וביפי מראהו להיות נאהב! — דע נא, אחי, כי בנימין בכל נפשו יאהבני!! — ואם כן, קנאתך לתוהו בראת.

— האם לא כחד ממך ויגל לך את מסך לבו?
— ענו הוא, ומכתוריו לא נלה לי בראשונה, ואולם אנכי חקרתיו ויצאתי לישעו לבלתי העלים דבר, יען... כי אהבתיו! —
— ועד אזני הורגנו השמועה הזאת לא באה עדנה?

— לא, אחי, כמוני כמוך את פיה לא שאלנו, גם ראוע הצפינה מחשבותיה מהוריה ואפך היום באהבה התלכדה — גורל אחד לכולנו, מוכר לא מאסנו וחוק לא פרענו, אהבתנו זכה ולא עון לה; אם תרשיעך הורגנו כי פועל פעלת ולא בעצתה, אנכי אקומה להיות עודתה לך ופדיתך מאפה וחמתה, וגם אתה אל תמשני, היה עמדי ומשענתך תנחמני, אחי אתה וגם לאבך היית לי, אם אהבתני, אהוב את אהובי, והאמת אני לך כי בלעדו לא אתהלך בארצות החיים, נשבעתי לו באמונתי ואקימה! ותפול על צואריו.

— הרגעי ויומי, אחותי היקרה, טוב הדבר, בחירך יקר בעיני מאז וכן אוקירנו לעולם, אפס נחשה עד עת מצוא ונשמור את הדבר.

— לב שהור לך וחפץ חסד אתה, אחי, זאת ידעתי מני אז, רק הפעם אות עולם נתת לי כי כן הוא, וכי אהבת את אחותך! —

במסלה הלזו על נהר דאנוי נסעו במרכבה כבודה שתי העלמות טובות החן, ומשוש לבותן הגדיל הדר כבודן וכלל יפין, אחריהן רכבו על סוסים שלשה בחורי חמד צעירים לימים, ששים ומשתעשעים, מספרים נפלאות היום הזה וממלאים פיהם שחוק — עד בואם העירה ושם התפרדו.

XIII

מאז והלאה הקיפו ימי העונג, פעם בבית בערנארד בבוא ראוע אל אחותו רעותה וגם בנימין בא שמה, פעם במעון בנימין בבוא דאָרע עם ראוע אל קרובה, וגם בננים עת יפוח היום וצללי ערב גם האהבה השיבו את נפשם — ואיש לא ידע מזה מאומה. בערנארד נהפך ויהי לאיש אחר, לא ישב עוד תחתיו בלשכתו בשמאון ובדאָנה כי אם בחברת אחותו, וידברו: זה על אדות יפתו אהובתו, וזו על דבר דודה היקר, ויתיעצו להתיש עתידות למו ולשבת יחריו עד עולם בעיר מגורי אבותם, ולבלות בסוב ימיהם הבאים; אף המתיקו סוד מה לעשות למשוך להם חסד הורתם למען תתן להם מאויי נפשם, לא תכלימם ולא תשיב את פניהם בדבר אהבתם.

הסדר הקיף מטילתו רק פעמים, והנה ראוע מרת נפש ועצובה באה אל מאהביה, ובפנים זועפים ועינים מלאות דמעה הנידה, כי שלחו הוריה לקרוא לה לשוב הביתה, ואשה אחת באה להובילה מזה גאלאצה בעוד יומים. — הבשורה הזאת, אם גם ידעו אותה מראש ולא חדשה גבראה ביום ההוא, בכל זאת כסתה בערפל את פניהם ויתעצבו מאד; מן הבקר עד הערב היתה ראוע יחד עם רעותה ודודה, פעם בביתם, פעם בחוץ, ברחובות או בננים — עד חצי הלילה, את נשיקותם חרלו לספור כי אין מספר, וגם אנהותם רבו מאד בוכרם כי כל רנע עובר וקרב להם מועד הפרדם, בו ראוע תחמוק תעבור, וים גדול ורחב ידים יפריד בינותם, ומי יודע אחרי מתי עוד יקבצו יחד!

העת כנהל שוטף, חוק עולם לה ולא תעברנהו, לפנים תלך ולא לאחור, לא תעמוד על דרכה ולא תביט אחריה, לא תעופף בחפזון אף לא יצר צעדה, ורק האדם לפי חליפות וצבא עמו בימי חייו ידמה כי תתהפך בתחבולותיה; בימי ששונגו יאמין כי תרוץ ארה כאשר ידאה הנשר, ובצלעו הולכת בעצלותים כמו אם צולעה היא ואין אונים לה; אם אסון לפניו יהלך ואיד גכון לו ליום הכסא, אז קלה היא ברגליה וממהרת לרוץ לרעה; ואם ליום אורה ושמחה יחכה כי יבוא, עיפה היא ויגעה בדרכה, רגע ליום ויום לשנה יהשב לו, ובכל בקר יאמר מי יתן מחר!

שני ירחי עונג וששון בעיני בערנארד כצל עברו, לו עצר כח כבן-גון כי אז אמר בכל יום אל השמש: "דום!" למען יאריך למשול על הארץ כשבעת ימים תמימים; גם שני הימים האחרונים, כם יקר בעיניו כל רגע לחיות בנועם ופתו במרם הלקחה מעמו, כרנעים היו לו, נזו חיט ויעופו, ויום צאתה, יום תוכחה ומננת לב, בא. — ביום ההוא בבוקר ישבו בערנארד ואחותו במגורם, קודרים וחפויי ראש, כבד היה לנכאה לבב כבערנארד לשאת את ינונו לבדו, וישפך שיחה לפני אחותו — והנה הורתם באה אליהם.

— מה זה, בני, פניכם היום קדרות לבשו?

— הטרים תדעו, אמי, אמרה דאָרע, כי אוהבתי הנאמנה תמוש את משכנה בעירנו עדי עד; היא שבה אל בית אביה לבלי שוב עוד? — למה ידע לבבך, בתי, בעוזה אותך? הלא טוב לך איפוא לשוב אֶתה משוב, כי מעתה בצל הוריה תתלונן, הכה על כפים ישאונה, ואתם תתעלם יתר מאד מאשר התענגה פה בורים. — לא, אמי, ידעתי כי צר לה מאד לעוזב אותנו, כי אם חלקה בחיים לקחה מהגריה בעיר מולדתה, הן פה פרחת חכמתה והנצה תבונתה עד כי היתה להתפאר, על כן דבקה נפשה אחרי העיר הזאת, וצאתה היום יגון תשביענה.

— עוללים אתם ולא תבינו, כי כמעט תדרוך על מפתן בית אביה תשכת את העיר הזאת וגם אותנו יחד; שם רעים גם רעיות חדשות יקבוה, בצלם תחמוד ותשב ולא תזכור כי אם לעתים רחוקות את אנשי שלומה פה — ואחרי כן בעוזה את אביה ואת אמה ובהיותה לאיש נשכה מלבה ולא יעלה עליו גם זכרונו! — הדברים האחרונים האלה נגעו את בערנארד עד הנפש.

— לא, אמי, אמר בקומו מכסאו, לא, הוא עד נצח אותנו לא תשכת, ואביה לאיש לא יתננה עוד, יען כי כבר היא נתונה, אף אם לא לעיני השמש ונדה נא להמון חונג. — וגם הדבר הזה בוא יבוא ולא יאחר, אם רק את בחסדך תואילי למלאות את שאלתו הראשונה בימי חייו, כי עד הנה לא דרשתי ממך מאומה! — האויני נא עדי, אמי היקרה, כל מחשבותי על דבר ראָוע, אשר בכל מאדי אהבתי, הסתרתי עד כה בקרבי ולא הגדתי לך בלתי היום, כי שנינו אנחנו חבינו אל היום בו נגלה את לבותינו, היא שם לאבותיה ואני פה אליך; כי יעתרו לה הוריה ויבחרו בי — אני בוטח, יען לא אמצא לי עון אשר חטא לבלתי מצוא הן בעיניהם; ככה איחל כי גם את בה תבחרו לקחת אותה לי לאשה, תהלותיה לא ידבר פי יען נודעו לך אל נכון, אל הון ועשר לא אישים לבי, גם אם עניה היא ובידה אין כל אוהונה ולא ארפנה, כי חכמתה הונה, יפיה אוצרה, על כן כלתה אליה נפשי! — וגם היא דבקה בי לאהבה אותי, ואת ידעתי.

— אהה, בני, אתה הוית בעוכרי כי עשית את כל אלה במחשך ומאומה לי לא הגדת! — ידעתי כי לו אביך חי היום אז לא ערבת את נפשך לעשות כדבר הזה, כי שאתו בעתה אותך, ואני מה אומר ומה אדבר, אללי לי, אני אלמנה גלמודה רפת כח, פחדו לא יפול עליך, ליקחת אמך תבני, בנוד תבגוד בה ולא תכבדנה גם לשמוע עצת מפיה בצאתך לעשות דבר גדול ונכבד אשר כזה — לקחת אשה! — הסתרת בכל מפעלותיך, חפזת למכור את נפשך לעלמה אשר גם את אבותיה לא ידעת תמול שלשם, מי יודע מי המה? אולי לבשת לנו וגם לכלמה להתרועע אתם! — (ותשא את קולת ותכך) עתה שמע נא יושר לבי, הנערה הזאת, אשר העזה פניה לברות אתך ברות במסתרים, לא תוכל להיות כלתי לעולם, יען כי היא סוררת ועבודתה נכרית, ואם אביה איש ישר ובר לבב הלא ירוק ירק בפניה, כי שערורית עשתה ללכת בשרירות לבה ולבלתי שאול את פיהו, וכן לא יעשה! —

— אמי, זעמך וקצפך אשא כי הטאתי לך, שפכי עלי בוז כמים, הרפיני וקללני ככל אות נפשך, רק אליה לשונך אל תשלח, ולפני אחת הנבלות אותה אל תתני, כי תמה וישרה בארץ אין כמות! — לא בסתר דברתי אֶתה במקום אין רואים כי אם נדה נא לאחותי היקרה, היא תעידני כי רבת שבעה לה נפשי יגון ופלצות, מים רבים ירדו עיני ומנוחה לי לא מצאתי, עד אשר צלחה לי לדבה על לבה לאַרשנה לי בחסד וברחמים, — אחותי הושיעה לי לקנות לי אהבתה המהורה במחיר עמל גדול ויגיעה רבה — הלואת תקראי סוררת? אם לוסרית תחפוצי יען כי

חמיה אלי לא התאפקו? — כבר אכבדך, אמי, בכל לבבי ובכל מאדי מיום פקחתי אשמורות עיני עד עתה ומפקודיך לא נסיתי, רק אמרתי אשמרה את הדבר עד עת מצוא — ולו חי אבי היום כי עתה לא הוציא משפט כמוך, כי באהבתו ובחמלתו שלח לי ברכתו לראות חיים עם האשה הזאת אשר אהבתי! —

— אוי ואבוי, הגם ירך בקושרים? גם את, בתי, עוללת קרנך להתערב בשערוריה כזאת? שחת חכמתך לפתות עלמה עזובה מאבותיה ללכת שובבה בדרך לבה? הוזה הוא פרי מוסר השכל אשר נטעתי בעמל רב עלי לבכך — כי תעזורי לרעת אחיך, להוציא מחשבותיו הנאלחות אור? אהה, מי יודע אולי גם אותך הסית אחיך ללמוד אל דרכו ולסלף אורה חיים, צדק ומישרים? ראשי, ראשי!" — ותספוק את כפיה ותבך. — אז נפלו בניה על צואריה וישקו את ידיה ויתאמצו לנחמנה ולהשקיש את רוחה. —

— אמי, אמר בערנארד, הן חכם לבך להבין כי רָאָזֶע בת נדיב הוא, נבל לא יפזר את הונו ללמד בתו דעת ותבונה, ומאס חכמה לא יחפוץ בתבונת בניו, אם כן אָבִי דודתי לא יחלל את כבודו; גם עשיר הוא והון עתק לו, כי זה שנים רבות כסף לא יחשוב ורכוש גדול יבורר להוליך את בתו בנתיב חכמה ומוסר, — אשרי האיש הזה כי תוחלתו לא נכובה, הוא יקצור עתה ברנה את אשר זרע ימים רבים, ופריו הוא פרי שעשועים. — על כן, אמי, הסירי כעש מלבך, נודה לאלהים חסדו כי שלח לי עתה עזר כאשר יאבתי, כי בכל הנערות אשר הציגו לפני אוהבינו הרבים רעה לי לא מצאתי. — אל תפקדי לי עון אם מצאתי את לבי לדבר על לב רָאָזֶע — הימים הראשונים נפלו, עת־חשבו לבחור פשע, אם בינו ובין עלמה היה כפשע, כאשר יעשון אחינו העברים יושבי פולין ורוסיא עד היום הזה, ולכל נער בפגשו בתולה כאל נזיר יקראו: „נש הלאה, הַעֲלָה מסביב לברם ואליו אל תקרב!" גם בכואו לבחור לו חברתו ואשת בריתו יגדרו בעדו ותחשב לו לחטאה להגיד כי הנערה הזאת ישרה בעיניו ולא אחרת, כי אם יעמיסו עליו אשה למרות רוחו, ובזאת יהרו עמל ויולירו אָוֶן, כי כמתנב הוא כל בחור, נכלס לגשת אל בתולה לעיני אנשים, ולבו מלא מרמות ותך לעשות כל רע עת לא שזפתו עין. — לא כן בימינו, בחורים ובתולות ישבו יחדיו אף ישמחו במחול ואין פשע, וכאשר נכבדי ארץ לא יארחו לחברה עם השֵׁפִים, כן גם בניהם ובנותיהם את יוצאי חלצי נבזים ושפלים לא יתרועעו, על כן, על לב נער בן אנשי כבוד ויקר לא יעלה לעולם לחשוק בבת נבל, יען כי לא יפגשנה, כי היא במקום גדולים לא תעמוד!" הדיברים הרכים משמן האלה שפך בערנארד לפני אמו, וגם אחותו תמכתהו באמריה הנעימים ובנשוק את כף הורתה, וכמעט רגע האמינו כי השיבו אָפֶה, אך שנו — כי פתאום קמה מעל כסאה, ותשלח את זרועותיה היבשות ותהרוף את בניה מפניה ולימינה ולשמאלה. — חרלו לכם לדבר הבל, אמרה בחרי אף, הנכם עוללים ולא אוכה עוד לשמוע אִולתכם ורעות רוחכם, כשבו בעיניכם תעשו אחרי מותי, אשר בוא יבוא עוד מעט ולא יאחר, אך כל עוד נשמתני בי לא אתן את כבודי למשל ולשנינה! — מי יתן מותי היום ולא תחוינה עיני אנשי כבוד מורים באצבעותיהם ואזני לא תשמענה דבריהם מאחריכם, לאמר: „בנים כחשים, הולכים בשרירות לכם!" — „אהה, חולה אָנִי!" ותצא.

חררו הבנים ולא ידעו מה יעשו, דברי הורתם וזעקתה ירדו חדרו בטנם, שניהם עמדו והביטו אחריה בצאתה, עיניהם היו נשואות אל הדלת, אשר בעדה יצא תוחלתם ומאויי נפשם לבלתי שוב עוד — והנה מבוכה חרשה היתה למו, כי רָאָזֶע באה לאמר להם שלום במרם הלקחה מעמם, וממנה הלא נכון היה להעלים חרפות אמם ונדופותיה. — אך שניהם היו ערומים ויעצרו כח להתגבר עלי מבוכתם במרם הניעה רָאָזֶע אל חדרם, ועד ארניעה הצהילו לקראתה פנימו וישמחו ויעלצו בה כתמול שלשום. —

רָאָזֶע הואילה לראות את פני הורתם ולהפרד ממנה כאשר יאתה, אפס דָאָרֶע לא נתנה אותה לבוא אליה ברנע והוא, באמרה כי חולה היא ופן תפריע את מנוחתה; ובכל זאת אחרי רנעים אחדים הלכה דָאָרֶע לאָמָה ותגד לה מזה, אך עברת הזקנה קשתה ותמאן לראות את רָאָזֶע, ועוד הוסיפה לחרפנה. — דָאָרֶע כחשה לרעותה לאמר כי הזקנה נרדמה ושנתה תערב עליה בלי שפק כל היום, על כן יעצה את רָאָזֶע לבלתי התמהמה עוד וללכת לדרכה, ותעש כן; ולמרות רוח

הורתם הלכו בערנארד ואחותו אחרי ראָזע ולא התפרדו עד אחר הצהריים, עד אשר לקול צלצלי שמע בפעם השלישית ירדה באניה. — דמעה על כל פנים ואנחות ממעמקי הלבב חזקו מוסרות אהבתם, וגם שבועת קודש היתה בין בערנארד ובין ראָזע לבלתי הפר ברית שלומם עד נצח וללעוג לכל מכשולים על דרכיהם, ויהי מה! — ובערנארד נדר לבוא אל ביתה לקונסטנטינופול בשוב אביה מן המלחמה בשלום.

כמשלש חדשים עברו ובבית בערנארד היתה שלות השקט בקדם, אמו לא זכרה עוד את דבר הקשר בינו ובין ראָזע, וגם הוא הדל להזכיר את שם דורתו, כי מאן להעציב את נפשה; אך אהבתו היתה בעצם תָּמָה, כי אותה החרו החזיקו מכתבי יפתו מקונסטנטינופול, ואף הוא הריץ תשובותיו אליה מלאות צוף דבש אמרי נועם להכון את אהבתה ולסעדה עד יבוא מועד. — ותהי זאת נחמתו בשבתו לברד בחדר ברנעי מנוחתו אחרי עבודתו, לפרוש לפניו אנרותיה ולהנות בהן ולשנות ולשלוש כל אומר, להציג לנגדו על שולחנו תבניתה כלילת היופי אשר טמן בכל עת בחבו, ולדבר אֶתָּה כמו אם היתה חיה לפניו; וכפעם בפעם היתה אחותו אתו וישבו וידברו על אודות בתי תענוגיהם ויאמזו את לבבם בתוחלתם — והנה מקרה חדש הקים אותם למלחמה על הורתם שנית.

בנימין אָרַח לחברה עמם רק לעתים רחוקות, כי הגה יומם ולילה בספרי תורת הרפואה, ויכון לקראת המורים בבית הספר הגדול ויתקדש ליום הכסא עת יתאספו כל חכמי הלב לנסות במסה את כחו ועוצם ידו בכל המדעים אשר למד בארבעת השנים ואת כשרונו להיות רופא יודע את מלאכתו ועושה באמונה; על כן יקר לו כל רגע ועינו חסה לבלותו גם בנעימים לחוות פני דורתו — עד כי יגע ומצא: כשבעה ימים בחנוהו כבחון את הזהב, וביום השמיני השמיע זקן המורים בראש מרומים בבית הכפר, כי לבנימין נאוו תהלה ושם רופא; כל המורים כתרוהו ולבם רחש לו דברים טובים ונעימים ויברכוהו. — מי יגיד שמחתו ביום ההוא! — הבית הראשון אשר אליו כנשר דאה ויפרש כנפיו לבוא למען האציל מרוח שמתו ומשוש לבו על אחרים — היה בית יונתו תתנו. הבשורה הטובה הזאת הרבתה שמה גיל והגדילה השמחה, דאָרַע ראתה פניו כראות פני אלהים ותשקחו לעיני אָחיה אשר חבקהו גם כן, אף הורתם הנרגנה יצאה מחדר משכבה ותבוא אליו, ובפעם הזאת הושיטה לו לא אצבע אחת כי אם את כל כפה, וידעו בניה כי גדול כבודו בעיניה מאד, וכי לא מנעה אותו בחסדה מכבוד חמש אצבעותיה! —

ימים אחדים היה בנימין כגבר עברו יין, שכור מרוב שמחה בקרבו, כי לפניו נגלו עתידות נעימות וימים אשר יאמר: חפץ לי בהם, לא ישב עוד לבדך בלשכתו שחות על ספרו, ירא ומפחד מפני יום המסה, עת יביאורו המורים במשפטם לשקול דעתו ותבונתו בפלס, ושנגנה אחת בתשובותיו על אשר ישאלוהו תוכל לאבד טובה הרבה. כלה ענן וילך כן השעפים האלה ננוזו ועברו ולא עלו עוד על לבבו, כעבד יוצא לחפשי בקראו לו דרור וקול נוגש לא ישמע עוד, התהלך גם הוא בקרב רעיו ומיודעיו הרופאים החדשים אשר גמרו אתו ביום אחד חק תורתם, והששים כמורו בהסירם עול סבלם מעל שכמם, ויתר שאת לו לבדו, כי שכרו הרבה מאד, אהבת דאָרַע תשלם לו על יתר מחיר התלאה אשר מצאתהו עד כה.

הימים האחדים האלה חלפו, וככל שמחת יליד אשה הבוחרת כצל ולא תעמוד התעופפה גם שמחתו, ובחקיצו משנתו על ברכיה והגה איננה, אבד בלבו: „בא היום להגיע אל מחוז חפצי ולהוציא מחשבתי אור, עתה אבוא על שכרי גמול העבודה הקשה אשר עָבַד בי — ידידות נפשי אשר עד הגה רק במסתרים לי הודיעה לא תִּכְנֶף עוד, אהבתה לא תכסה עוד במשאון, כי היא תהיה עתה מנת חבלי לעיני כל; גם אָמַה אשר בנאותה השביעתני ממרורים, לא תוסיף עוד לענותני, כי יקרו דעתי ותבונתי מהונה ועשרה; לא רבים בארץ יחכמו, מתי מספר המה, וחכמתם תעמוד להם עדי עד, אך עושר רבים כענן בוקר, אם לא ירצה אלהים את דרכם כשול יכשלו, יחזו יבשוו מכסף מכמם ומהוב תפארתם, בעל מסכנות יהפך למסכן ואיש זרוע יהיה באפם יד! — אם גלגלתה איננה ריקה ושמץ מוח בו, הלא תבין את זאת! — על כן אין טוב לי כי אם לדבר אֶתָּה פנים בפנים ולשוש את כל אלה באזונה— ואיחל כי לא תשיב את פני! — וילך.

XIV

כבוד ומשׁוש לב קדמו בערנארד ואחותו את פני בנימין כפעם בפעם, והוא—כשר צבא בקרבנו אל עיר להלחם עליה וללכדה ינגל מראש את כל סביבותיה למען דעת אל נכון מוצאה ומובאה, ובמה כחה גדול—דרוש דרש ברוב דברים את יונתו אם נאמנה בבריתו, גם את אחיה אם לבו נכון עמו, וישמח מאד במצאו אותם שלמים אתו כאז כן עתה; כל זאת מלאה אותו כח ונבורה לגשת אל העיר ולהבקיענה אליו, להחיש מעשהו ולהשלים חפצו.

— שנים רבות, אמר בנימין, שנות עמל ויגיעת בשר ונפש—בהשליכי אחרי נוי כל מחמדי התבל—כימים אהדים היו בעיני באהבתי אותך, יפתי; עד הנה לקחתי חכמה ואל כסף, דעת ולא חרוץ, ואדמה כי לי נאווה אהבתך וכי לא שנית בתתך לי את לבך לאחיות עולם. — מעתה כל ישעי יהיה למצוא און לי בעמלי ולהביא הון ועושר בביתי, למען תשיגי ידי לעמך הוד והדר וכל המורות החלד הזה, ותראי עמי חיים נעימים; לבי בוטח כי תוחלתי לא תבוז, יען כי לא נופל אנכי מכל רעי הרופאים בעיר הזאת, וכמוהם יהיה גם שמי לתהלה ועל דלתותי ישקדו רבים יום ויום. — הושיטי נא לי את ירך, ירידות נפשי, וזלכה יחור על שביל החיים, וראשית צאתנו תהיה אל הורתך, נבואה ונדבר עמה, ואקוה כי לא תחרל למלאות משאלותינו.

— ידעת, אמר בערנארד, מימים רבים כי הנני נכון בכל עת להיות שבטך ומשענתך, אחי היות ואחי תהיה לנצח, אך הברית אשר כרת את אחותי היתה רק במסתרים ועד אזני אמנו לא באה ערבה, ומי יודע את מחשבות לבכה, אולי לא תאבה לנו ולא תשמע אלינו לקשר מעדנות לבכם. — ואם ישאלני איש: מדוע? לא אוכל להשיב לשואלי דבר, כאשר לא ידעתי גם אני על מה תריבני ובי תתאנף בגלל אהבתי את רָאָע. — לא אכחד ממך, רעי, כי אם אוכרה את חרו אפה הגדול יום הודעתיה כי חשקה נפשי ברָאָע לקחת אותה לי לאשה, רעדה תאחזני ולא ידעתי מה אעשה, — ולבבי יגיד לי כי תרב כעשה עמדי שנית בבואי להגיד לה על דבר אחותי, וגם עליה תמלא חמה! — נפשי נבהלה מאד בזכרי כי אחרי הסער הנורא יבוא גשם שופף, אחרי אשר תשתער עלינו תרדנה עיניה פלגי דמעה, ומכאוב ראש יתקפנה ותפול על ערש דוי, ומי יודע אחריתה? הן עון פלילי הוא לנו להראיב את נפשה ולהוכיחנה בכמאוב על משכבה! — אולי חכמת ממנו, אולי ידעת כמה תקדמנה למצוא חן בעיניה ולא תעיר חמתה, הואל והגד לנו, כי קצרה ידנו היום לעשות מאומה! —

— אל נא תחשבו לי לגאון וגובה אם אניד לכם, רעי, כי הדבר אשר יקשה מכם נקל הוא בעיני, יען אל מחלתה לא אשים לב כי ארפאנה, אתן לה סמים לרפא וארוכתה תעלה מהרה. — על כן יעצתי כי אבוא אליה בגפי ורפואת תעלה באמתחתי, את אשר עם לבבי אשיחה, והיה כי תתקצף וכאב ראשה יאחזנה אשלח לה עזר כרנע, תקום ותחי ותודה לי חסדי ונפלאותי.

— עשה כדברדך, רעי, התאור נא עז והצליח את דרכך וישמח לבנו גם אנחנו, כי אם תתן אמי לך מאוייך, אז תקוטי לא תכרת, כי גם אותי תרחם אשר זעמה זה כמה; רק אחת שאלתי ממך כי כל מעשיך תפעל לא לעינינו כי אם בהיותך לבדך אֶתָה ואין זר עמכם, ולא תאמר אמי כי אנחנו הסתנו אותך בה וידנו בכל אלה. — על כן בוא נא אליה מהר כעבור הצהרים, עת אנחנו נלך הרכנו העירה, ואלהים ישא לך את פניהו. —

ליום המחרת בבואו פגש את הזקנה לבדה, כי בניה הלכו לשוה, והוא האירה לו פנים ותשחק לו. אף בכדתהו לשבת אצלה על כסא.

— בא היום, אמרה, בו תוכל העל לי בחמתך, הנה זה ימים רבים כאב ראשי גדול מאד, ורופאי גלאו ברוב מועצותיהם, הִנֵּה נא אתה אולי תצלה לך לעזור לי וידעתי כי חכמתך לך עמדה.

— אעלצה מאד להועיל לך בעצתי, נברתי, לא אתהלל כי מצאה ידי כביר מכל רופאיך, רק בזאת אתפאר, כי תפץ לבי לנהות ממך מזור גדול יתר מאד מחפצם, אם הם כשכיר יקוה פעלו ירפאוך בעבור בצע כסף, ואנכי מאהבתי אליך ולבניך היקרים אעשה כירד אלהים עלי השכיל, לאם ימים רבים חשבתך, וככן את אִם ירצה לא אכלה ממך את הטוב באשר לאל ידי, אקוה

כי עוד יבוא יום ולבן תחשביני גם את! — וזאת תהיה לי לעדה כי כל מחשבותי לשוב עליכם לטוב כל הימים, כי הבאתי אתי סמים ומרפא בכנפי להקל מעליך הכאב; הואילי נא לשתות מן האדום האדום הזה כף אחת, וככה תעשה שלש פעמים ביום, ובמים הלבנים האלה תטבלי מקפר ופרשת על ראשך, ובזאת תסירי כל מחלה מקרבך.

— אנסה לעשות כדברייך, הנה נא את מימך לפני ולעת מצוא אקחמו, וברגע הזה לא אוכלה, כי בעוד מעט תבאנה אלי שתיים נשים אשר יערתי אל ביתי כי דבר לי אליהן; בוא נא אלי גם מחר ונראה את פרי עלילותיך, וכי תמלטני משחיתותי וארפא אורך בכל לבבי.

ביום השני בא בנימין שנית ויפגוש את דָאָרע ואחיה השמחים לקראתו מאד, באמרם כי מחלת אמם כצל עברה ואיננה, וכי הזקנה היתה ביום ההוא טובת לב ושפחה אחרי אשר שעה מטנה המכאוב; הם הבינו אתמול בשובם הביתה כי לא זכר בנימין מאומה אל הורתם על דבר אהבתו, יען כי לא השמיעם דבר להימין או להשמאל — על כן עוררוהו הפעם שנית למצוא את לבבו ולהניד לה את הפצו. — וילך אליה החרדה.

— סמיך הפליאו לעשות, ראשי עלי לא יכאב עוד, בלילה נתתי שנת לעיני והיום חיתי לא תזהם עוד לחם, כאשר נשאתי וסבלתי לילות עמל וימות רעה עד כה; אוכל להניד אותיותיך לאחור כי יכול תוכל בארץ ודרכך תהיה צלחה, אם לא דרך הרופאים תרוץ לרפאות כל שבר על נקלה, כי אם בשום לב תחקור כל מרוה ובדעת תבריתנו. — מן היום הזה והלאה תהיה רופא ביתי ולא אדרוש עוד ברופאים אחרים. הא לך משכורתך על תגמולך עלי חמשים שקל.

— גברתי, הלא אמרתי לך כי לא בכסף ולא במחיר לך נדרשתי, כי אם מאהבתי אותך ואת בני ביתך, על כן כסף מידך לא אקח, קרבתך יקרה לי מזהב ומפז רב, אמרי גועם הנדת לי היום בכתם אופיר לא יקלאו. — מי יתן ואהיה בימים הבאים לא רופא בביתך כי אם בן יושב לבטח אתך יחד, בן אוהבך בכל לב אשר ידאג לך לשמרך מכל רע לעת זקנה ושיבה, ולא יקח מידך כל כופר וגמול! —

— נפלאים דברייך, חידות המה לי מהבין אותם; אם ככה תעשה לכל מכיריך ותעבוד חנם אין כסף, אז עמלך יהיה לריק ויגיעך בלא לשבעה, מסכנות תהיה גורלך ומחסור יבואך, רב אדם יקראך איש חסרו ורב טובך יביעו וצרווך יהיה נקוב, ובמה איפוא את ביתך תכלכל? — לא, לא אחפוץ להיות עליך לטורח בלא מחור, כל ימי חיי לא הליגותי אתי גם פעורת שכיר ולא שברתי מטה לחם איש מעולם — על כן קח נא את גמולך מידי! —

— כנים דברייך, גברתי, ועם לבבי לא היה מעולם לעבוד עבודתי לזרים חנם אין כסף, וכי שכרי יהיה ברוב הימים הרבה מאד אני בוטח, כי גם בעורני מבקש תורה מפי מורי, עד לא כליתי חוק לקחי בבית הספר, נמצאתי לאשר בקשוני בבתי עשירים וגכבדים להושיע חולים אומללים, והם לא שכחו כל גמולי וישקלו על ירי משכורת אפס; אך מידך לא אוכל לקחת מאומה, גבר עלי חסדך ימים רבים, ותהי לי זאת לחטאה לשאת ברכה מאתך גמול המנחה הקטנה אשר הבאתי לך, ולקחת שכר עמל רניי אחר! — ואני הנני לך ולבני ביתך אוהב סהר לב, שוחר טוב ודורש שלום כלכם כל ימי צבאי עלי ארץ! — לאלהים דומיה נפשי כי יעזור לי למצוא ברכה בעמלי, להכין לי בימים הבאים בית נאמן ולבלות ימי בנעיקים את האשה אשר יוכיח לי, והיא תקשור נפשי בנפשכם עד עולמי עד, וברית שלומנו לא תמוט! —

— דברייך סתומים והתומים, ואל מה ירמוזן מליך לא ידעתי.

— כמעט רגע חכי, גברתי, ובשפה ברורה אדבר אתך. — זה ימים רבים נכבדתי בעיניך להכירני, ידעת כי איש ישר דרך הנני וכל מעשי באמונה, כל מעיני יומם אף לילה היו בחכמה ודעת אשר כל הפצים לא ישוו בהן, כי הן לבדן תביאינה אל בית איש כל הון יקר ונעים. — לא למען התפאר הנדתי לך כל אלה, כי אם לתת לך מופתים ואותות לא תנכרי, כי נחלת העלמה אשר תהיה לי לאשה תשפר עליה. ואם לא אעשה לה יקר וגדולה יותר מאשר אם היו לי אלפי זהב וכסף, והנחמדים מאד בעיני יושבי תבל, הן גם לא מעט מהם — ובלעדי זאת איחל כי ישלח לי אלהים ברכתו לאסוף גם רכוש והון רב, ורעייתי תקום נגד שרות ונשי אצילי הארץ

ולא תבוש! — על כן ארמה כי את, גברתי הנכונה בנשים, האמת לא תכחרי כי יש לי צדקה לבחור לי לחברתי ואשת בריתי גם בת נדיבים ונכבדי העם! — לא ידעתי מדוע רצתה נפשך כי אחוה בזה דעי אף אני?

— בכל לב חפצתי כי תשאי פני בדבר הזה ותוציאי משפטם כי צדקתי, יען כי תוחלתי לך היא, ומשפטך לבד יורה אבן פנה לברכתי ואשרי בכל ימי חיי! —

— האם בקשת את שאהבה נפשך ומצאת, כי באת היום לשאול את פי אם העלמה בה בחרת, או משפחתה, מצאה הן גם בעיני? הלא ידעת כי בדברים כאלה לא לור לשפוט ולהניד מחשבותיו; לא נפלות ממך כי האהבה שתומת עין, לא תביט אל מראה אשה או יפי משפחתה; יש עשיר ונכבד, יפה אף נעים, מרים מאשפתות מדלת העם בת חשכים, לא תואר לה ולא הדר וימהרנה לו לאשה, ואם בוו יבוזו לו מכיריו לא ישים אליהם לבו כי כמוהם כאין בעיניו. — העלמה אשר מצאתי אנכי יפה היא להלל וטובת שכל עד מאד, אף בת ננירים היא, ועיני נשואות עתה אל הורתה כי תאר אלי פניה ותחונני לתת לי את בתה היקרה לאשה.

— ובמה איפוא אוכל להושיעך? האלך לנוע עליך אל אם הנערה לדבר על לבה? ומה ימריצך בדבר הזה משפטי להיטין או להשמאיל, אם אין נפש אמה אליך?

— גברתי, גם רגע אחד לא אחיה עליך לשורה, ולא אדרוש ממך ללכת ולפתות את אם הנערה בה רצתה נפשי, כי אם רק נכון הדבר מעם רוח חכמתך ובינתך ובלב שהור משפט תחרוצי כי נאווה לי בת גדולים ונכבדים — אז לא יהיה גבר יצלח בימיו כמוני! — ועתה רק לך לבדך דלו עיני וברצונך חיי רוחי —

— ומי היא אם העלמה?

— את, גברתי! ! —

— אנכי?... ולבך נפתה על בתי?... ותקם בחרי אף מכסאה, ותאמר: „איך מלאך לך, בן בלי שם, לשאת אליה עיניך? ואיך שמת מצחך כנחושה לבוא אלי בחלקות לפתותני לעשות נבלה כזאת, לתת לחרפת אדם כמך, לעני ודך מסתופף בבתי נדיבים ומבקש לחם, את בתי לאשה? — אהה, אללי לי, ראשי, ראשי!“ — ותמהר ותקח את הפעמון מעל שלחנה ותצלצל בקול עזו — וברגע היה כל הבית לחרדת אלהים, בניה היו הראשונים אשר התעוררו לועקתה המרה ויבואו אליה, אחריהם באו כל נרי ביתה ואמהותיה, ויתמהו איש אל רעהו! — ובניטין מהר לקחת את הסמים ויואל לפרוש את המכבר על ראשה, גם להקריב אל אפה בקבוק קסן להריח — ותחדש עוד את צוחתה ותקרא: „גש הלאה, נוכל, הוציאותו מזה ואל ידרוך עוד על מפתן ביתי לעולם, — גם כל איש הוציאו מעלי, ורק אתם בני היתרו!“ ובהיות שלשתם בחדרה התנפלה בעברה וזעם על בתה ותאחו אותה בשתי ידיה, ותאמר: „מידך באה אלי הצרה הזאת, כבת כליעל נפלת ברשת זו טמן לך היהיר הנבוה הזה, ועל פיך היתה שומה כי העזו לדבר אתי כך — רק קלון מכבוד אשבע מדוע מעלליך — ראשי, ראשי!“ ותפול באין אונים על משכבה. כל היום ההוא וכל הלילה סמכוה רופאים ורפודה בסמים שונים, עד כי נרדמה — ואתרי ימים אחדים שבה לאיתנה.

— מלפנים אשר לא נעשה הגדתי לך, כי נכוננו לנו מיד אמנו שפטים — אמר בערנארד אל בניטין בבואו את אחותו אל מגורי דודו, כי היא מחוקת ערנה במעווי הוימים תראשונים, ותמודד ערך כל גבר באמת עושר ובחבל יחש אבות. — אל נא תבוז לה רעי כי זקנה, על פשעי שיבתה תכסה נא אהבתך אלינו; אם אוהב נאמן לנו הנך ודבק לי כאח מבטן, הווא והעמס עליך כמוני צרה ויגון מיד הורתנו, כי גם עלי יכבד אכפה ולא אוכל עשות מאומה! — אך לא לעולם קצף ואם קשי עורף לדוד ודור? מעט מעט אגרש חרי אפה מפנינו, נספי מים אין כה כמו אם בלי חשך יפלו לאט לאט אל מקום אחד יקבו חור גם בסלע איתן, ואמרי נועם אם יום יום תטופנה שפתי נבון גם על לב קשה משמיר, לא ישובו ריקם כי אם יצליחו. — לא אהדל לדבר על לבה מדי יום ביומו ולהגיד לה כי שנים קדמוניות עברו ואינן, ולא בדרך אבותינו ילך הדור החדש, וכי גדל עונה לראות ברע אשר ימצא אותי ואת אחותי ולהתריש — ואקוה כי תרא משונתה וכל עצתי תמלא.

— אחי, אמרה דָּאָרַע בחבקה את אחיה, בדבריך הנעימים מחית דמעה מעל פני, לא אתעצבה עוד ולבי יחיל ודומם כי יכואו ימיס טובים מאלה; גם אתה דודי אמץ, אלהים בקרשו לא יעזוב הולכי תום, הוא יסעדך ויתן לך כלבבך, חכה והשקט! —
— המלה הזאת היתה בלשוני ואת ידעת כרה, אמר בנימין אל דָּאָרַע — כן דודתי, מחמד לבי, למרות פי משל הקדמוני: „אדם רופא ולא לו" ארפא חבורות לבבי כי אצוק עליהן צרי תוחלת, כח רב יצוק בה, גדול יתר מאר מכל סמים למרפא! — ולגדופות אמך כבר סלחתי, אמי היא וזעמה כבן אשא ואשכח. — ברוב הימים יברא לה אלהים לב אחר ותקרב את אשר עתה הרחיקה, או כל תלאותינו תהינה כחזיון לילה! —
כירח ימים אחרי כן עזב בנימין את העיר וילך ארצה סערביא, אל המקום אשר נקרא נקרא מטעם חברת הרופאים ופועלי צדק בזיענעווא, לרפא הבושלים במלחמה בין הסערבים והישמעאלים, ויחשב דרכו להתמחמה שמה כשלשה ירחים עד יעבור זעם הַזְּקָנָה. ובמרס שם לדרך פעמיו עשה חווה עם יונתו ואחיה הנאמנים אתו, ותחי אָלָה בינותם, וישבעו איש לאחיו לשמור בריתם לעולם! —

חלק שני.

I

בהמלה גדולה ושאון רב אחרי מלחמות תנופה את הסערבים (בחורף בשנת תרל"ז), באו הישמעאלים לעיר מבוקעה — אָלַעֲקִסִינְאָץ, ויתנפלו על כל הבתים וינפצו את כל החלונות ויכו את כל הדלתות רסיסים, ויחלו לשאוף ולשמות מסביב ויאמרו לחלק עד שלל מרבה; אך משניהם השלך טרף, כי כל יושבי העיר בראותם כי נוחלה אבדה תקותם להלחם את מתקוממיהם העריצים, הרבים והעצומים מאד, סדרו להמלם על נפשם ונסו מנוסת הרב הם ונשיהם ומפם, וכל רכושם ומקניהם ובהמתם לקחו אתם ולא השאירו אחריהם מאומה, ויחפזו ללכת במסלות העולות בעלגראדה. — אז שפכו הישמעאלים זעמם על קירות הבתים ונגותיהם, וישלחו אותם באש עד כי עלה עשן העיר כלה השמימה, ויטו קו תהו על כל הנגים וישחיתו את עציהם בנגוד עליהם גרון; גם על עדת הזורים, זעיר שם וזעיר שם, אשר פנרו מלכת אחרי בעליהם, העירו חמתם, כי תועבה המה להם, וישליכו עליהם כדורי עופרת וימיתום.

בחפזם לנוס חטאו הסערבים חטאה גדולה, כי הקשיחו לבותם ולא חמלו על אחיהם האומללים, אשר התנדבו לצאת לקראת נשק ביום קרב להלחם את אויבי ארצם, בהמטירם עליהם כבר כדורים נוראים מאד — ועתה היו לאנשי מכאובות וידועי חולי, כי כרעו ונפלו על שדה המלחמה פצועים ומדוקרים, ואף אם הרימו אותם אחיהם ממקום נפלם ויביאום אל בית החפשיית, ושמה חבשו רופאים לעצבותם — אך בנפול הפראים (כאָש-בוֹזֻקִים) על צבאות הסערבים ועל כל שוכני העיר, השליכו האחרונים בלי המלה את החולים על ערשותם, ולא אספו אותם להביאם אל מקום אחר.

אל בית החפשיית הזה! הנוסד מחוץ לקריה בעזרת אנשי חסד בזיענעווא, הרחק מאדם העיר בחודש מצל — באו כמשחרי לטרף ישמעאלים רבים ושר האלף בראשם, ובדיהם חרבות מרוטות לטבח, להרוג ולאבד. — כמעט רגע רפו ידיהם בראותם לפניהם הווים שוכבים על ערש דוי (אשר רבים מהם כרתו ברית את מות להתלונן תחת כנפיו בעוד מעש מוער, ונפשם בחרה לרפד במחשכי קבר יצועם מנשוא מכאובי חללים רעים ונאמנים) ובשמעם אנקת חללים, יליל כואבים ואנחותם ממעמקי לבם בהפוך משכבם, או בנגוע הרופא במכותם האנושות להוציא הכדורים, אשר העמיקו בנגום לשבת; אך שר האלף, איש אביר לב הרחוק מצדקה, הרים על עבדיו קולו בכח: „הפגרים המובסים האלה יהיו לנו למשא, הלחם אָוֶל מכליני ואין לאל ידנו לתת להם מחסורם, הכו אותם לפי הרב! לבד ברופא אל תנעו כי יהיה לנו לעור ולהועיל, אסרו אותו בעבותים וקחווה עמכם!" — מלתו היתה עדנה על לשונו, והמה כואבי ערב נפלו על החולים והכואבים, אשר קצרה ידם לקדם פני מתקוממיהם ולעמוד על נפשם. —

אם נורא המראה בניה צלמות ביום הרג רב, עת יפלו לעינינו אלפי חללים כשבלים אחר
הקוצר ואין מאסף, ונהרי נחלי דמי אנוש ישתו ירוו תלמי שדי — הן המהוה הזה פה היה איום
ונורא גדול יתר מאד; שם קול רעם כלי זעם ומשק תותח, צלצלי תרועה ורעש תפים, אף קול
מפקדי צבא מלחמה, ענות נבורה ודהרות סוסים, הומים ורועשים בכל און, אש ונפריה וענני
עשן יקדירו שמש בצהרים ויכו בסנורים כל עין, גם רוח נבורה תלבש את כל איש חיל להכריע
אויבו ותחיתו, עד כי יהפך ברוב שרעפיו בקרבו לשכור הלום יין — ופה במקום שלום ודמעות
רצוצים סרוחים על ערשותם לבטח, אנשים אין אֵל להם להרים יד או רגל, ולא לבד כי לא
ישחיתו ולא ירעו כי אם עוד חמלה יעירו בנפש רואיהם — ועליהם עלה הכורת האכזרי לשסעם כשסע
הגדי, לשפוך מעיהם ארצה ולהזה נצחם על שמלותיהם הלבנות, בתקוע בכנסם חרב מרוטה,
בדקור בלבבם חנית הרוצה או בהסיד בימין רצה את ראשירם מעליהם בקרדומות — אכזריות כזאת
לא האמינו עד כה למצוא בקרב לב אדם יליד אשה, ועושי אלה הם חיתו יער, דובים ונמרים,
הולכים קוממיות על שתי רגלים ומתהלכים בקרב אנשים יושבי תבל! —

כל הנמצא בבית הזה היה למשיסה למו, כל מאכל אשר יאכל ואשר הוכן על ידי מתי
חמלה וצדקה לחולים עניים, היה לברות למו, ואת הבית הציתו באש — להבה להטה גויות
נדכאים אשר כל עוד נשמתם באפם בערה בקרבם אש אהבת ארץ מולדתם, ולמענה הערו למות
נפשם! — פחד יקראנו ורעדה בזכרנו כי נשיהם, בניהם ובנותיהם, קרוביהם ומיודעיהם, שם
במשכנותם בערי מגוריהם דואנים למו ושנתם תדד מעיניהם בלילות, והתקוה נתחמס בענים כי
עוד ישיבו אהובי נפשם ממלחמות קדשם ועל רוב שלום יתענגו — ופה, אחרי השקותם בדמם את
אדמת אבותם, קרו הרצוצים להרפא ולהנפש אחרי כן בזדועות בני ביתם — ופתאום שחקר
הישמעאלים על משבתיהם וימלאו לשונם רנה באברם, כי עליוצתם הוא להכרית ולהשמיר את
הנוצרים אשר לכלבים נחשבו בעיניהם, ואין פוצה פה לבצור רוח אכזרים, לא נחלה איש על
שרם! — רק איש אחד לבדו בכה הרבה בכו, ופחד הפראים וחמתם לא יכלו לעצור בעד
דמעותיו לבל תפוצצנה מעיניו החוצה — הוא הרופא אשר בפקודת שר האלף החיו, הוא בידים
אסורות ממול ערפו עמד וראה כל אלה, ושערת בשרו סמרה! —

כנלותם להרית בריח ניחות עולתם הנאלחה אשר חקרבו על המוקד לרצון לנקמתם, כתר
את הרופא ויקחותו ויביאורו אל המחנה, אל האוהל הגדול המתנוסס על נבעה נשאה, מקום
משכן כבוד ראש כל צבאותם, הישיש אבדול-קערים, אשר יצא לקראתם בלב שמה, ויברכם כי
נתן אֵללה את אויביהם בידיהם.

— עתה, אמר, כשול יבשלו כל יושבי סערביא, כי נשתה נבורתם ולא עוד יחליפו כה —
התחוקו נא וכאיש אחד חברים נדרפה אחרי מתקוממו עד בואנו לקרית מלכם, לבעלגראד,
ונבקיענה אלינו, ולא נשקוט עד אם נעשה כלה בכל הפושעים אשר בנוד בנו, — גם ממערות
צורים וממחשכי יערות נסחבם, כי חרב עליהם לאֵללה ולמחמד חוזהו הקדוש! — לשמע דבריו
אלה האחרונים כרעו כל אנשי החיל בכך וודם ללב שלחו וימינם למצחם, ויקראו בקול
גדול: „האח!“

— ואתה יליד פשע, נבוה ושפל, אמר אל הרופא בשפת צרפת, מי אתה?
— רופא אנכי, מחברת פועלי צדק בזיענעווא שלחתי להעלות ארוכה לנכשלים במלחמה.
— מי יערוב ערובה לפניך כי כנים דברייך, אולי גם ירך בקושרים! —
— עיני אדוני הלא רואות את אות חצל על אצילו ידיו! —
— כסיל ובער! האותות האלה יעירו כל חמתי, גם יאמינו כל הנוצרים לעשות גדולות
ונפלאות, המת ילכו לפניהם במערכה להצית בלבב הלוחמים אש קנאת מושיעם גם בארץ נכריה,
לכבוד בנו בנר, להתנפל עלינו, על אדוני הארץ, לשפוך דמנו כמים ולרשת משכנות לא להם,
וגם אתה האמנת כי האות הזה ישלח לך עזר מקדש לרצה ולהתעולל עלילות ברשע! — עתה
הראית לדעת כי שוא תוחלתך וקורי עכביש ארנת, ידיך אשר האות הזה כהן פאר אסרו בעבותים
מעשה ידי מכבדי מחמד הקדוש, והמה עשויים מפשתה אשר הרה גם ילדה אדמת קודש, ארץ
ישמעאל! — כל סביבו שחקו למהתלותיו ויהללו את חכמתו.

על נהרות ככל שם ישבנו גם בנינו בזכרנו את ציון. על ערבים בתוכה תלינו כנורוהינו (תהלים קל"ז, א' ב').

נוף הציור הזה בשישה על בר, פועשה הציור-אמן ע. בעד עמנו אבן, נמצא בפת שניות המנוחה וצורות (וואלר אפשען זאמבלונג) בעיר קא לן.

אשר נסה להחריד אותנו פרוסיא וכהגיה מרבצם? מי ערב לנו להגיד האמת לאבירי הארץ וגדוליה? ויאקאבי לא העלים שמו בשער מחברתו ועוד יתרה עשה כי בהיותו או על אדמת שווייץ, מקום לא תשיגהו יד מבקשי נקם ממנו, מהר לשוב לארץ מולדתו ויעמוד ברוח אמיץ לפני שופטי הארץ, אשר על כרחם זכהו במשפט. יאקאבי היה בין מלאכי גוי אשכנז להמלך פריערדיך ווילהעלם הרביעי להציע לפניו את התקונים הנחוצים לעשות בממשלת פרוסיא להטיב מצב העם, וכאשר פנה המלך עורף לצירי העם, אמר יאקאבי בפומבי: „זה הוא אסון המושלים שאינם חפצים לשמוע בקול האמת!“ הדרשן שמאקער הזכיר באחת מדרשותיו את דברי יאקאבי אלה ויכנה את יאקאבי „יהודי חצוף“. אבל בצדק ענו אז כל טובי העם כי הדרשן ההוא איננו ראוי אף להתיר שרוך נעלו, וידעו להוקיר שאר-רוח העברים ותומת נפש ריעסער עם בני ארצו האשכנזים. וכאשר ידע לעצור ברוחו ולא הקשה לשאול בדרשותיו בעד החרות, לכן היה אהוב ומרוצה לרבים, והוא הצליח לקרב את הרחוקים ולהשבית פירוד הדעות בקרב צירי העם. כסגן ראש האספה ישב פעם בפעם בראש ויכלכל את עניני המועדה בהשכל ודעת, עד כי גם סופר דברי הימים הנודע וועבער אשר היה שונא ישראל יהלל מפעל ריעסער, והיהודי המצוין הזה נבחר בין יתר שליחי האספה לבקש את פני מלך פרוסיא פריערדיך ווילהעלם הרביעי לשים כתר מלכות גרמניא בראשו ולחדש המלוכה שנתמלה בשנת 1866. אך המלך מאן לקחת הכתר מידי בני אדם בהאמינו כי רק חסד אלהים ימליך מלכים.

האספה בפריאנקפורט לא הצליחה לפעול עד מה, כי בעת אשר קרואי העם שקלו ומרו ולא יכלו להתאחד בדעותיהם, גברה יד העריצות ובית המועד סוגר, ואחדים אשר לא אבו לשוב לביתם גורשו ביד חוקה ואוהבי החרות חפו ראשם ותקותם נשארה מעל. ביניהם היה גם הסופר המצוין וכותב דברי הימים ראָטטעק, והוא דרש בנגות היהודים ויניא את לבב העם לתת זכיות אזרחים ליהודים, וימצא לו חבר נאמן מסכים לדעתו, הוא האציל הצעיר ביסמארק (עתה הנשיא ביסמארק הידוע) אשר אמר אז בסוד באי כח נפות פרוסיא, כי לדעתו אי אפשר לתת אף אחת ממשורות המדינה על שכם איש יהודי. אמנם שנה השר ההוא את משפטו על היהודים כמה פעמים: היו ימים אשר בקש חברת היהודי לאססאלע, אחרי כן התהלך כאח כרע את היהודי לאסקער, ובעת צרו הגרמנים על פאריו קרא את היהודי באמבערגער לבא שמה לחוות דעה בעניני פאריו הנודעים לו.

וכה ראה ריעסער באחרית ימיו כי מעשי ידיו טובעים בים הכליון, זכיות אדם לא נתנו לבני עמו, חירות עם הארץ אשר למענה נלחם מלחמת תנופה הרסו המושלים בזרוע כח. בשנת מותו התנשא השר ביסמארק למשול ביד תקיפה בפרוסיא למורת רוח בחירי העם. אך בזאת יכול ריעסער למצוא נוחם, כי על ידו נתעוררו חכמים וסופרים מקרבנו ללחום בעד עמם ותפארת אמונתם, כשמיניהיים (1860—1790), בערנהארד בעער (מת 1861) ומאָריטץ פֿייט (מת 1854). השני לריעסער וקודם לו בזמן במלחמתו בעד עמו היה משה העסס, שמו לא נודע למדי בספרת העברית ובדברי הימים לבית ישראל, אך ראוי הוא להזכירו בקורות היהודים, בגלל הרעיון הגדול והנשגב אשר השמיע הוא ראשון בגרמניא, רעיון הלאומי הישראלי. העסס נודע יותר לאחינו יושבי ארצות הסלאווים בספרו „רומה וירושלים“, אשר כדוגמתו כתב הסופר המצוין סמאָלענסקי „זל ספרו „עם עולם“. ומעת אשר החלה התנועה הלאומית בקרב אחינו בארצות הסלאווים שבו לדרוש אל ספרו של העסס שנשכח כבר מלב, אחרי אשר דבריו היו בימיו כקול קורא במדבר וזקן המו"ל הר"ר פהיליפפאָן הוכיחו אז על פניו על עוררו רעיון הלאומי בלב בני ישראל. בנפש הסופר היקר העסס התאחדו האהבה לעם ישראל ולחכמת היהדות, חזון לא נפרץ בין חכמינו וגדולינו בדורות האחרונים.

יסודי הסופר הזה הם: כי עם ישראל יקום לנצח ואי אפשר להטיל ספק באמתת הכלל הגדול הזה, יען רוח ישראל חי וקים לעולמי עד ומרות בני ישראל נעלות ונשגבות הן, כי בקרב עם ישראל ישכון קנין רוחני אשר אין כמוהו בכל האומות שבעולם. ביתר שאת הפליא העסס את חיי המשפחה בישראל אשר באמת טובים ויפים הם ביחד והם נותנים כבוד ועוז וכח חיים נצחים לאום ישראל; כי בחיי המשפחה צפון כח החיוני והקיום הנפלא של עם היהודים וזה הוא סוד

קיומו אשר בהשקפה ראשונה יתראה לעינינו כנס, למעלה מן הטבע, יען עם שוכן באהליו ושיומר מכל משמר מהרת המדות וחיי משפחה הנעימים ומרחיבים נפש, לא יאבד עד עולמי עולמים. וכאשר ציינו חכמי התלמוד במשפט ישר את חפץ בלעם להאכיד את ישראל בעור זמת בנות מדין, כן יצדק הד"ר גראָמץ במשפטו, כי תעלולות יהודי ברלין בראשית המאה הנוכחית החלו לעקור שרשי היהדות ולקצץ בנטיעות האומה הישראלית.

להעיר את היהודים מתרדמת הבערות, לפקוח עיניהם ולהאיר להם נתיב בתורה וחכמת ישראל קמו לבני עמנו חכמים וסופרים כמעט בכל ארצות גרמניא וגאליציא. כברלין הלך המצוין ד"ר יום טוב ליפמאנן צונץ, אבי הספרות העברית האשכנזית, כעמוד אש לפני אחיו להאיר מחשביהם; בגאליציא—שני המאורות הגדולים הנודעים לשם—קראָסמאל וראפּוֹ פּוּר ט, חלוצי ההשכלה; באיטליא—הבלשן הח' שמואל דוד לוצאטי, וגם ברוסיא דרך כוכב מיעקב להפיץ אור יקרות בארץ הקפאון—הח' יצחק בער לעווענזאָהן. אליהם נלוו עוד אחרים אשר עזרו על ידם להביא חכמה בלב אחי ארצם.

הד"ר צונץ (נולד 1794) התחבר בימי עלומיו את גאנו ומאָזער ליסד "חברת שוחרי השכלה", להשכיל את אחיו. אחרית החברה הזאת נודעה, כי ראשי מיסדיה—מלבד צונץ—עזבו את דגל היהדות אשר נשבעו להיות אמונים לה.

רוח עצבון נפלה על הד"ר צונץ בראותו את היהדות במראיתה בימים ההם. אמנם כן, הוא בא בחוברת עם גאנו ומאָזער לעשות תקונים ביהדות ולהבישה מחלצות, אבל עד מהרה נוכחו לדעת כי בנשתם לשנות תארה החצוני יבראו צורה חדשה. רוב קהלות ישראל לא שתו לב להחברה הזיא, אשר לא ידעה בעצמה מגמת חפצה. היראים התרחקו ממנה וההולכים קדימה לא קרבו אליה. וכה כתב הד"ר צונץ בעצמו בעת ההיא (1823) כמתיאש, כי אין שום תקוה נשקפה מהחברה הזיא ופעלה מאפע, גם נוכחו לדעת כי לא תצמח שום תועלת מהתקונים בדת אשר חשבו לעשות. וצונץ בחרות אפו על המתקנים החדשים בהמבורג כתב: אין לנו להאמין בתקונים כאלה, עלינו לגרש בלה את הרוח הרעה הזאת השלטת בקרבנו. היהודים האמתים המה שוכני אויב אויב. היהדות היתה לשלל לפתאים בוערים בעם, מלוי ברבית ופרנסי הקהל. — אם נתפלא על דברי צונץ אלה, עלינו לזכור מי ומי הלכו אז לפני העדה בכרלין, אשר כאמת ראויים להם התוארים המשפילים האלה. גם מאָזער ראה כי בנפש הרבנים, אשר הפריצים קראו להם חנומים, יתנוסס רגש יהדות במדה מרובה מאשר בלב המתהללים ברוח החיים השוכן בקרבם, הם "היהודים החדשים" בהמבורג המטיפים לעם תקונים. לדאבון נפשנו משפט כזה נוכל לחרוץ על רבנים ומטיפים בימינו.

אולם אם כי נואש צונץ מלתקן עולם היהדות, בכל זאת לא בגד בה. באחד ממכתביו (מובא מאת הד"ר גראָמץ ע"י זכרונות שטראדטמאנן) כתב: "בתוך מי המכול האלה נשארה חכמת ישראל בעצם תומה והיא נצולה. חכמת ישראל תחיה לנצח, גם אם תשאר שנות מאה מונחת בקרן זוויות מבלי דורש ומבקש. אודה ולא אבוש, כי מלבד אמונתי בהליכות ההשגחה העליונה, רק חכמת היהדות תנחומתי והיא שעשועוי נפשי. כל המקרים והפגעים שעברו ראשי, לא יפעלו עלי מאומה אם כי הביאו מלחמה בקרב לבי, אנכי עשיתי כל אשר היה עלי לעשות לפי דעתי. אך בראותי כי קולי קול קורא במדבר, שמתני מחסום לפי, אבל לא בגדתי בקדושי ל'".

מני אז הרבה צונץ לחקור ולדרוש בחכמת ישראל וירד עמוק עמוק בחקר תהום רבה זו והעלה פנינים יקרים ויעש מהם נזר תפארה לראש היהדות. את אשר לא האמין מראש נקרה זיאת וכמעט מבלי משים נפח רוח חיים בעצמות היבשות של קורות ישראל. ספריו המה עמודי עולם לספרת היהדות ולעם היהודים. אך הוא הודה בעצמו כי לא מצאה ידו לעשות גדולות ונצורות במחקרי קדמוניות ישרון, לולא הלכו לפניו שני המאורות הגדולים — קראָסמאל וראפּוּר ט, אשר שניהם פתחו ראשונים אוצר כל חמדה ב"ספרת העברית העתיקה, להורותה לעם בריתם.

ר' נחמן הכהן קראַצמאל ז"ל נולד בעיר בראַדי, בשנת תקמ"ה (1785), ומעות היא בס' תולדות ישראל להר"ר קאססעל (1780) ורוב ימיו ישב בוואלקווא הסמוכה ללעמבערג ויגוע במאראנאָפּאָל בשנת 1840. עליו נוכל לאמר: עד שלא שקעה שמשו של בן מנחם זרחה שמשו של נחמן הכהן. כי בדברים רבים נדמה קראַצמאל למענדעלסאָהן והוא היה לדמות לפניו להשתדל להדמות אליו; כמהו דבקה נפשו בספרת העברית וישאף לאַחַרָה עם הפילוסופיא בימיו, הראשון נטה אחרי שמת וואַלף ולייבניץ, והאחרון נהה אחרי קאנט והעגעל. כר' משה מדעסוי לא זו ר' נחמן מכל דינו ומנהגי ישראל וזה כזה לא אבה להלחם בכח בעד דעותיהם, רק בנחת ובדברים רכים השמיעו הגיוניהם. אך באחת יתרון לקראַצמאל על מענדעלסאָהן, כי ידע והתבונן יותר בספרת העברית ויבא עד תכונתה, גם שם לבו לחקר הליכות תולדות ישראל, אשר היו זרה לכן מנחם כידוע, כאשר בכלל עמקו מחקרי קראַצמאל ממחקרי לב מ"ו, אף כי לא חננו ר' לשון למודים כמ"ו להלביש את רעיוניו מחלצות בשפה ברורה ונעימה, אשר בזאת הצמיין בן מנחם.

ספרו „מורה נבוכי הזמן“, אשר בו נשמנו אוצרות ידיעותיו הרחבות ומחקריו העמוקים וכל תכונות נפשו ורוחו הכביר, ראוי להמנות בין הספרים היותר מצוינים, בפנה אחת הוא דומה לס' „מורה נבוכים“ להרמב"ם, ובפנה השנית — לס' „מאור עינים“ לר' עזריה מן האדומים. ובוה יתרון לו עליהם כי בו נתאחדו חקירות פילוסופיות עם תולדות ישראל, תחת אשר במורה נבוכים אין זכר להתפתחות האומה הישראלית ובמאור עינים חסרה החקירה העיונית. בחבורו של קראַצמאל הוכנו אבני מסד לבנין חכמת ישראל ותולדותיו.

אם כי קראַצמאל היה ענו מאד ויתרחק מכל תשואות חלד ויהגה בתורה ובחכמה לשמה ויהי נזהר מאד לבלי הפיץ דעותיו ברבים, בכל זאת יצא שמעו בעולם ונבונים הכירוהו ויקירוהו, עד כי עדת ברלין המבטת מאז בשאט כנפש על רבני פולניא קראה את ר' נחמן הכהן אחרי כבוד ותציע לפניו להיות לה לרב. אבל הוא לא אבה לקחת עטרת הרבנות על ראשו וימאן לעזוב את גליציא ארץ מולדתו, ואת העיר מצער אשר בחר לשבת בה במנוחה להגות בתורה ובהגיון, ויברח מן הכבוד וכל שכר לא היה לו בעמלו בשדה ספרת העברית, כי לא בקש ולא קבל. ומפני ענות רוחו היה מזור לרוב אחיו, אשר מלבד איוה יחידו סגולה, כמעט לא נודע לרבים גם בשם. — אחד מבניו ר' אברהם קראַצמאל נודע בכחו הכביר בבקרת נוקבת עד תהום ובחקירותיו העמוקות.

חבר נאמן מצא לו ר' נחמן קראַצמאל בתרב החכם מ' שלמה יהודה ליב ראפפורט ז"ל (נולד תק"ן, גוע תרכ"ו) אשר קורות חייו נודעים לקוראי ספרים ומ"ע בשפת קדשנו. אמנם בן ראפפורט לא יכול להתחרות עם קראַצמאל בעומק מחקריו, אך בזאת יתרון לראשון על השני, כי הבין להוציא דעותיו בשפה ברה וצחה להשכיל לרבים. ע"י תולדות אנשי השם שהדפיס במ"ע „כרם חמד“ — תולדות ר' סעדי' גאון, ר' נתן הרומי (בעל הערוך), רב האי גאון, רבנו חננאל ורבנו נסים מקאירון, ויתר מאמריו היקרים וראשית ספרו „ערך מלין“ — יצא לו שם בתבל; ונקרא לשבת על כס הרבנות בעיר המעטירה פראג, אשר מימות הרב המאוה"ג ר' יחזקאל לאנדא ז"ל לא הושיבה אחר במקומו כרב אב"ד ובכלל חדלו אחינו בארצות הנאורות זה כמאה שנה להרכיב אלופים בראשם מרבני פולניא.

וכה נחזה כי ר' נחמן קראַצמאל ברוב חכמתו ורוחו הכביר במושכליות היה נחבא אל הכלים ויירא מחמת המקנאים ולא אבה לעשות לו שם בגדולים ויסתפק בד' אמות של המחקר וההתבוננות, ולעומתו ר' שלמה יהודה ליב ראפפורט השתדל להפיץ מעינותיו חוצה, להשכיל ולהועיל לאחרים, ובצדק יוכל להקרא בשם „חלוץ ההשכלה“ וחבוריו — „חבורים לאומיים“, כי המה העירו בלב רבים להכיר ערך ויקר אום ישראל. ושניהם יחדו הראו לדעת יחס ישראל לעמים וכמה עזרו להתפתחות המין האנושי, ביחוד בחוכיהם כי בני עמנו היו המיוחדים בכל אומות העולם אשר העלו אבוקת ההשכלה בחשכת ימי הבינים. כאשר חזה גם היינע בסוף ימיו

ביודיווי, כי היהודים הצילו את „ספר הספרים” בימי המהפכה — בעת תנועת הגוים ונדודיהם, והם—היהודים—שפכו סוללה בעורם ובבשרם מול עריצות רומא.

רבות שבע לה נפש ראפפורט עוצב ובוז בימי געוריו בגלל דרשו חכמה ודעת, הרב המאוהב ר' יעקב אָרנשטיין מלבוב ז"ל, שהיה מגדולי הדור וקנאי עצום, רדף באף את המשכילים בכלל ואת המצוין שבהם שי"ר בפרט. ולנגדו יצא היינע העברי — ר' יצחק ערמער נ"ע ויקנא קנאת ראפפורט וכל דורשי דעת, ותציו השנונים שלח בלב הרב ראש המתקוממים על ההשכלה. — ואני אחשוב לחובה עלי להודיע את אשר שמעתי מפי אנשים נאמנים, כי לא הרב מסברא דנפשיה יצא נגד המשכילים וההשכלה ונגד ראפפורט, כי במבצע היה איש הם יושב באהלה של תורה, רק אשתו הרבנית הקנאית ובנו ר' מרדכי זאב ז"ל, אשר נחשב ליורש עצר לשבת על כס אביו בלבוב (מת בחיי אביו), המה שלמו ברוח הרב והם עשו כל אשר עשו בשמו. אך ה' ראפפורט לא נסוג אחור ולבו לא נפל בקרבו ובורעו נמויה לחם נגד המקנאים. והוא היה אחד יחיד בין המשכילים אשר בו נתקיימו דברי בלדר השוחי: „והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישנא מאד”. כי חכמי ישראל וכל העמלים למובתו ולהועלתו ישבעו עמל ויגון כל ימי חייהם ובני דורם ידריכום מנוחה, ורק אחרי אשר יתמו לגוע מעוצר צרה דור יבוא אל פעולותיהם ויציבו מצבת זכרון על קברם אשר נשכה מאנוש זכרו. לא כן ותוגה יבין ראפפורט ממשניה על מכס הבשר בלבוב יצא למלוך לראשונה על עדה נכבדה בישראל מטארנאָפּאָל ואחרי כן בקהלה קדושה פראג העתיקה, אשר בה ישבו לכסא אדירי התורה, גאוני עולם, פארי ישראל, והוא ראה עולמו בחייו ויונב בשיבה מובה ובשם מוב נאסף אל עמיו ויספרו עליו—הוי ארון והוי הודו. —

עוד היה בגאליציא אחד מן השרידים מדורו של הקיסר יאָזעף השני, הוא ר' יוסף פעריל ז"ל בטארנאָפּאָל, אשר פעל ועשה רבות להפיץ השכלה ודעת בקרב אחיו בגליציא, ויהי הראשון אשר יסד בעירו בית ספר מסודר לילדי העברים ויקריב לזה מבחר עתותיו וגם הוציא על זה כסף למכביר מכיסו, כי עשיר ונדיב לב היה. הוא לחם מלחמת תנופה נגד שמת החסידות ונגד החסידים בגלותו את הליכותיהם ותעתועיהם ואולתם וקיצר בינתם, ערמת לבם ונכליהם, פחזותם ושקריותם וסגנון לשון עלגים בפיהם ובכתבם—בספרו מעט הכמות ורב האיכות, מלא חדודין ולהג הרבה, הוא הספר המצוין בערכו „מגלה טמירין”. ולו אנחנו חייבים להודות כי הושיב ראשון את הדעת ואת ההשכלה על כס הרבנות וישם נור הקדש על ראשה; כי רק לאיש אמיץ רוח ורב אונים כמוהו הצליח חפצו בידו להרים כל מכשול ולהכריע כל הקמים נגד רצונו האדיר, בהחליטו לקרוא את הרב ר' שלמה ליב ראפפורט לרב אב"ד בטארנאָפּאָל, אשר בה ישבו לכסא גאוני ארץ וצדיקי עולם, למרות רוח יושבי העיר החשובים, אשר התמרמרו נגדו, כי קצרה ידם לסכל מועצותיו, יען בכל עת עמדה הממשלה לימינו, בידעה כי מטרתו רצויה ומועילה. אמנם רבות שבעה לה נפש ה' ראפפורט ז"ל יגון ונאצות בראשית ימי שבתו בטארנאָפּאָל, כי מררוהו ורובו בעלי חצים שנונים בסתתרים ושופכים כוז וחרפות, משמח חרמים ומנדים ליום רע, אך כדאי היה לשאת את כל העמל והתנוגה, כי מושב הרבנות בטארנאָפּאָל היה לה' ראפפורט כפרוודור לפני מרקלין של הרבנות בפראג.

בין יתר המקנאים קנאת ההשכלה ברוח כביר נמנה המנוח מ' יהודה ליב מיזיש ז"ל, נצר ממשפחה כבודה ואדירה בלעמבערג. הוא יצא חלוץ בקסת דרוכה נגד הליכות הרבנים בזמנו בספרו „תכונת הרבנים” ונגד דעות תפלות ומנהגים נבערים בספרו „קנאת אמת”. אחריו החרה החויק בלשונו החדה והמרוטה הד"ר יצחק ערמער ז"ל מבראָדי, אשר בשפה נעימה ומפליאה, בקוצר מלים מלאים חצים שנונים ולהג הרבה גלה פני הלוחם הלוחם על מנהגים רבים המקדשים בהמון, כאשר יעידו מאמריו היקרים בככורי עתים ובקונטרסים „תשליך”, „גלגול הנפש”, ויתר המאמרים הנקבצים בקונטרס „הצופה לבית ישראל”, אשר הוציאו מעריציו. אחריו מתו בשנת 1858.

אך בעת אשר לחכמו גאליציא היתה מלחמה כבדה כל ימיהם, ומהם רק אחד יחיד, ראפפורט, בא אל המנוחה ואל הנחלה בסוף ימיו, ישב באיטליא שקט ושאנן אחד מגדולי חכמי הדור והוקרוי מ' שמואל דוד לוצאטו ז"ל (נולד בשנת תק"ס (1800) גוע בשנת תרל"ה (1865), שהיה מורה בבית מדרש הרבנים בפאדוא. כל ימיו חי חיי צער והסתפק במועט, ורק בזאת מצא מרגוע לנפשו כי לא הפריעוהו נרנגים מפקש נוחם בהעמיקו להגות בתורת ד' ובחכמת ישראל וימנע אוכל מפיו ומפי אנשי ביתו לקנות ספרים ולמצוא כ"י עתיקים לגלות צפונות בחקרי קדמוניות ישרון. אף אם שכלו העצום לא השתונן בחריפות חרודה ובהתבוננות עמוקה, אשר באלה הצמינו חכמי גליציא, בכל זאת הסיע גם הוא אבני מחצב גדולות לבנין היכל חכמת היהדות בעור רוחב ידיעותיו ושקידתו הנפלאה. אהבתו לספרת העברית היתה עצומה מאד, ובכל עמלו שעמל כל היום בבית המדרש וישם לילות כימים לדרוש ולחקור בספרים וכתבים, בקש ללמוד מאחרים ולהעשיר את ידיעותיו ומחקריו ולהורות לאחרים ולהתיעץ עמם על כל אשר העלה הוא בחקירותיו, ע"כ היה מרוץ אגרות בינו ובין כל חכמי הדור הקרובים והרחוקים. כראפפורט בזה ושקץ את רוח הבקרת החפשית היורדת ובוקעת עד היסוד. אבל בעת אשר ראפפורט התעבר ויצא נגד הרב גייגער בדברי קנאה ותחרות שאינם נאים לחכם כזה, השמיע שד"ל דבריו בנחת, אשר בהם הודיע גדול צערו על אשר החלו צעירי הדור לשלח פיהם גם בספרי הקדש ולפרוץ הגדר שבנו הקדמונים — המסרת סייג לתורה. פעולת שד"ל נגלתה בחוץ לארץ מולדתו, כי חכמי הדור ידעו להוקיר ידיעותיו הרבות ובקיאותו ומחקריו הנכונים, אשר נתקבלו מרבים, תחת אשר בארצו מעטים היו יודעי תורה והוגי בה, כאשר עד כה.

מלבד שד"ל היה בימיו בעת ההוא איש נודע לשם בספריו, החכם מ' יצחק שמואל ריגיו ז"ל המכונה "ישר", (נולד בגארץ תקמ"ה, 1784) גוע תרט"ז (1855) הנודע בספריו "התורה והפלוסופיא", "אגרות ישר" ואחרים. נגדו יצא החכם ריב"ל בספרו "יהושפט". — ועוד היו באיטליא חכמים אחרים, אך לא פעלו רבות להרחיב דעת ספרות העברית.

בעת החיא, אשר מראשית המאה הי"ט התחילה התנועה בקרב אחינו יושבי ארצות המערב, לבקש דעת שפת קדשנו על בוריה ולשפוט בעין בקרת על הספרות העברית ולחשוף עמוקות מני חשך, בעת ההיא התקדרו שמי ארצות המזרח (רוסיא ופולין) בעב ענן החסידות. מקרה מפליא — בעת אשר בגרמניא יולד הרמכמ"ן ועמו נבראה גם תקופה חדשה מאירה ומהירה בקורות היהודים והיהדות, נגלה ברוסיא איש לא נודע מוצאו — הכעש"ט ושטת החסידות החדשה המתיחסת על שמו. אין להתפלא על המראה הזה. די לדעת כי בעת ההיא היו אחינו יושבי נפות פולניא הקיצונים (אוקראינע) נעורים מדעת את התורה והתלמוד ולא היו שם מאורות כרבני ליטא המצוינים אשר הרביצו תורה ברבים, ע"כ מצאה תורת החסידות הקלה והמפליאה מסלות בלבב העם, ועד מהרה מלאה הארץ אותם ובקום עליהם המתנגדים נבדלו מתוך העדה ובינו כמות לעצמם הנודעים בשם "חסידים שמיבליך" וינהגו שם נוסח ספרד בשנים רבים.

אולם באחת נוכל ללמד זכות על החסידות אשר עשתה פרצים בישראל ותפץ היות ודעות תפלות ונפתלות בקרב יהודי רוסיא ופולין, כי את זה לעומת זה עשו תולדות דברו הימים ומסתרי רוח היהדות השלטת באומה ומכינה צעירה. אמת נכון הדבר כי לו התעודרו או אחינו בליטא וביותר נפות רוסיא אשר התורה היתה שעשועים לנפש הישראלי וכל בה חיי רוחו וגאונים וחרפים רבו שם בכל עיר ועיר, לו התעודרו המה או לתת יד לאחיהם באשכנז ולעבוד עמם יחדו במחקרי תורת ישראל ולהעשיר את הספרות החדשה ברוח בינתם, אין ספק כי היתה רוסיא הפולנית לאירופא כספרד לפנים. אך היהדות ברוסיא ופולין היתה בעת ההיא כמו חנוטה, מצות אנשים מלומדה ותנועה כל שהיא העירה חמה וקצף, חרמות ונדוים ורדיפות נוראות. — אמנם כן בליטא נגלה אור בהיר בשחק היהודים הוא הגאון החסיד ר' אליהו מווילנא זצ"ל, אך כגבר יקר בעמו אשר חשקה נפשו בתורה ובכל אשר יש לו איזה יחס לתורה ולתעודה ולא אבה להיות לרב ולעמוד בראש קהל

ועדה ויסתפק רב בספריו אשר כתב, ע"כ לא יצאה פעולתו למרחקים אשר שם היו הלימאים שנואי נפש האוקראינים, הוואלהינים והפאדאליאנים ולגדוליהם לא שתו לב. אי לזאת באו ונחזיק טובה להחסידות, כי היא הרעידה את עמודי האורתוכסית האדוקה אשר עמדה בלי נוע ובלי רוח חיים ימים רבים.

והנה דרך ככב מקרעמעניץ (פ. וואלהין) להאיר מחשבי אחיו ברוסיא ופולין, הוא הנודע לשם בספריו מ' יצחק בער לע ווינזאָהן ז"ל, הוא העירם לתחיה ויאר לפניהם נתיב ההשכלה. אדות ספריו כבר חיותי משפטי בהמגיד, ועלי להזכיר פה רק מה שנוגע לתולדות התפתחות ההשכלה ברוסיא ופולין, כי ריב"ל היה איש דורו וארצו, הוא לא התרחק בספריו ממצב אחי ארצו במושכלות ובמושגים ולא התנשא במחקריו למעלה מחוג מבטם; לא הביא בכור בקרת חפשית את אשיות התלמוד אשר בצלו חמדו לשבת, בידעו כי לא יצלח במפעלו ועוד יעיר עליו כל חמתם להבוזתו ולהחרים ספריו, ונהפוך הוא, הוא תמך יתדותיו בתלמוד ופוסקים ובגדולי הרבנים להוכיח כי לא בוו ולא שקצו את החכמה והרעת והן הנה עמודי התוך אשר בהן נשענה אמונתנו, וע"כ עשו דבריו שרש בלב רבים אשר הכירו את האור כי טוב ויחלו לבקש דעת. גם החסידים והאורתודוכסים האדוקים העוינים את ההשכלה ושונאים את דורשיה, אם בלבם בוו גם שקצו את ריב"ל, אך לא יכלו למצוא בו ערות דבר להבאישו בעיני העם. כי ריב"ל אהב את עמו באמת ובתמים ויעמוד הכן על סלע האמונה המסורה ויגע בכל כחו לאחרה עם החכמה ולהשלים בינה ובין ההשכלה. אמנם כן לא דבר נקל הוא ואולי גם מן הנמנע לחבר את שתי הקצוות — אמונה עורת ברוח האורתודוכסים או אמונה הויית במושגי החסידים, עם מושגי הגיון ישר ומחקרי דעת. וריב"ל הרים כל כך כבוד התלמוד, עד כי לא נתן להביא במשפט אף אומר כל שהוא שיצא מפי אחד מהנוכחים בתלמוד ויתאמץ בכל עוז להוכיח כי צדקו אמריו. והוא הרבר אשר המריצו לקנא קנאת התלמוד בצאתו נגד הח' יש"ר בס' „התורה והפילוסופיא“, על אשר הראה בקרת חפשית בספרו זה (*).

(* אין איש יוכל לשפוט בלדק על תכונת ריב"ל וכשרותו ובינתו והגיוני רוחו ומפעלו — בטרם ידע היעב חיי הממית עצמו על קדוש סם ספרת העברית, אמונתו ואמונתו, בטרם נגלו לו הליכות האיש אשר עליו נוכל לומר צפה מלא: „כל עולם ההשכלה ברוסיא לא נבראה אלא בזכות ר' הגינא בן הדור החולף (ריב"ל), והגינא בן עמו די היה לו בקב חריבין מע"ש לע"ש“. ריב"ל היה תמיד איש מבאזכות וידוע חלו, וישב גלמוד בעלית קיר קטנה בקצה העיר קרעמעניץ וכמעט לא מש מעל מטתו ויסתפק במוטע או יותר נכון בדחקות, ומהמעט אשר מנא לכלכלתו האזיל למקנה ספרים, כי לא היו לפניו בעירו ביבוליותיקים של קיסריים, לא שמע לקח פרופיסורים ולא ארח לחרת חכמי הדור, וכל תורתו וחכמתו היתה בתוך מעיו וכד' אמות של קירות ביתו האר, ולבדו חפר לו באר מים חיים — תורה ודעת וממנו דלה דלה וישק את לחו. — וזאת לדעת כי פעולת ריב"ל היתה רבה ועמומה לא לבד על לחו, אך גם על הממשלה בעת ההיא, ולא דבר נקל הוא, כי האיש הננוע במחלה, יבש כהרש ולחיו זומקים, יושב בחדר צר וכלי ביתו כאחד האביונים, מדבר רוסית מגומגמת — והוא זכה כי סרו אליו שרים גדולים ורבי המלוכה בהיותם בקרבת עיר מגורו קרעמעניץ (הלל שר הפנים האוכחי, שהיה שנים רבות שר ההשכלה, הגרנף טאלסטאי, בהיותו עוד געיר לימים וינא במלחכות המלכות לבקר את נפת דרומית מערבית בא להשתעשע עם ריב"ל, וכפי המסורה צר נורחו בשאר, אשר נתן לח"כ במתנה לאחת הכסיוכות הגדולות בפטרבורג). אליו פנתה הממשלה בשאלות הגועשות ליהודים וליהדות והוא השיב בטוב טעם ודעת לפי רוח הזמן בימיו. ולא אחת השגו משען מואצר הממשלה להדפסת ספריו אשר חשבה למועילים, לשנות לטוב את עבדיה העברים. והשיבות זאת בעיני המלכות ועמדו נכון בכל עת להמליץ על לחו לפני הרשות בתשובותיו המחוכמות, הועילה לתתם פי נוררי ההשכלה לבלי יעזו להתקומם נגדו, עד כי גם הגדיק הקדוש ר' ישראל מרויזן ז"ל כתב אליו מכתב, אשר היה לנגד עיני, וגם רבנים גדולים פנו אליו. וכאשר באמת לא מנאו בו גם המדקקים ערות דבר בהגותו עפ"י דת, לא העיזו לדבר עליו סרה מולד היראים והחרדים והחסידים והקגאים. ומה גם אחרי זאת ספרו „אפס דמים“ נגד עלילת הדם, אשר ועד מהרה נעתק לשפת ברעיטא ביד הרב הד"ר אליעזר הלוי, בלכתו עם האר חוטיסוריו ז"ל להגיל כבוד עמו ולחיו אשר נאשמו בדמשק בעלילה נתעבה זו. המשכילים היהודים אשר היו אחד בעיר ושנים במשפחה שמתו לקראת ספרו הראשון „תעודה בישראל“ ויפוטוהו בין

פעולת ריב"ל נכרת ע"י תלמידיו—חכמי רוסיא אשר העמיד במאה הנוכחית ע"י ספריו, ועלינו להתבונן כי תולדותיה עצמו ממפעלות גדולי גאליציא. מאז כבו כוכבי גאליציא: קראַמבאל, ראפפורט ורעיהם, אשר מידם קרנים לרוסיא, נתאלמנה גאליציא מבעלי אסופות, תחת אשר ברוסיא פרוח תפרח ספרת העברית.

אולם כאשר התחדש לאום הישראלי משל אורות החכמה, ועמודי האמונה הטבעו על אדני התבונה, קם סער מתחולל על ראש היהדות, התלמודית בלב הרבנים החדשים, אשר לא שמשו כל צרכם בהיכל התלמוד והפוסקים ויאבו לעשות תקונים בדת, כחשבם למצוא פשר על נקלה בין הליכות היהודים שנקדשו ברוב ימים ברוח היהרות העתיקה ובין משאלות הזמן ההוה והיי העמים אשר בקרבם יתגוררו, ולא לבר בעולם העשיה והאורחי, אך גם בעולם האצילות — בהיכל ד' ובחנוך הילדים בדת בקשו לעשות תקונים זרים. וכה בנו להם איזה רבנים כאשכנזי במות לעצמם ויסדרו להם תפלות וסדרים חדשים בסגנון היכלות הנוצרים אשר ישבו בקרבם ויאבו להיות לכהנים לעדתם כמשפט כהני הפרוטיסטנטים או הקטולים לפי מקומם. אך ידוהם לא עשו תושיה לתת לתקניהם תוקף ועזו ולהנהיגם בקהלות ישראל. עד אשר קמו והתעודדו שני גדולי דעה, יודעי תורה ומהירי חכמה, אשר האמינו כי כח בידם לערוך מלחמה נגד היהדות התלמודית והרבנות ולקצות בנשיעות חוקיה ומנהגיה עד היסוד כם בנשק בית יערה, ויעבירו תחת שבט בקרת חדה את כל המקובל והמקודש באומה. שמות המדרסים האלה על מנת לתקן לפי חפצם, נודעו למדי, הלא המה: ד"ר שמואל הל"ד הי"ם וד"ר אברהם גייגער.

האלהיים (נולד 1806 גוע 1860) שקד בנעוריו על למודי התלמוד ויהי תלמוד מובהק בישיבתו של הגאון ר' יוסילי פאָזנער. מביהד"ר זה יצא לפראג לבקר את בימד"ר המדעים בלי הכנות דרושות בפרוודור (למודי גימנאזיום) ליכנס מתוקן למרקלין של החכמה, אך ברוב כשרונו הצליח להיות נכתר בשם ד"ר פֿילוסופי ויהי לרב בעדה אורתודוכסית בפראנקפורט ד'אָדער—ואח"כ במקלענבורג-שווערין בתור מתקן. בעת ההיא התעוררו הרבנים תאבי תקונים לקרא אספת רבנים להועץ אדות התקונים הנחוצים לדעתם לעשות בכנסת ישראל וחפצם בידם הצליח למשוך איזה רבנים בשנת 1844 להקהל בכרוינשווייג, וגם האלהיים נלוה עמם ויהי אחד מראשי המדברים, יען כל הנאספים הביטו עליו כעל בר סמכא ראשון במעלה, בגלל ידיעתו הרבה בתלמוד ונושאי כליו. העיקר הראשון שבקשה האספה לחדש ביהדות הוא— כי דברי חו"ל: „דינא דמלכותא דינא“ כונתם גם בעניני דת האלהית, ולכן החובה על היהודים להפר תורה ולעשות שניים בדת ובמנהגי אבותיהם, יען שהאמונה הנוצרית, שלמת ברוב ארצות אירופא ובאמריקא. אם אמנם הרעיון הזה לא חדש הוא וכבר השמיע זאת החוקר שפינאָזא במחברתו „על התורה וחזות החברה“, אך זה הפעם הראשונה היה לאמת הבנין ביד רבנים רעיון משפיל כבוד אמונת ישראל, אם האמונות השלמות בארץ, לעשות את בת אלהים זאת,

יודעיהם ומכיריהם, והספר הזה הפיץ ראשון אור השכלה בקרב יהודי רוסיא, ונדבר הזה נוכל נצדק לקרוא את ריב"ל „רמ"ד הרוסי“.

חבל פעולת ריב"ל לא השתרטה כל כך בליטא, עכ"פ לא היה הוא המעורר היחיד והעוזר להפיץ דעת והשכלה בקרב אחינו הליטאים, אשר שאר רוח להם ויתרון הכשר על אחיהם כנפות דרומית-מערבית, וידיעת התורה והתלמוד מזויה שם בכל מפלגות העם והיא עזרה לתבונתם להתפתח, וע"כ בראיות מוכיחות ממקורי הספרת התלמודית והרבנות שהחכמה איננה שקון משומם, לא די היה להטות להשכלה, רק בהראות להם יקר תפארת הספרת העברית החדשה, וזאת עשה איש נעלה מקרבם, הוא מ' מרדכי אהרן גינצבורג ז"ל, אשר צקסם שפת קדשנו משך אליו בני עליה רבים בספריו מאירי עינים ומרחיבי לבב וכלי פלפולים הצליח להניח היסוד להשכלת זיילנא, וזממה נפולה הדעת בערי ליטא. אחריו חצרו החיוק: אדם הכהן ואחרים בספריהם המחוכמים ועוד נשאר שריד אחד מן המזוינים (ד' יאירד ימיו) נאז מלא ספרא מ' שמואל יוסף פיין, והוא ביחד עם ה"ר א. ל. הרוויץ הוציאו לאור ראשונים בשנת תר"א כעין „מאסף“ בשם „פרחי נפון“. וכן הועיל לפקוח עיני העברים ברוסיה ה' חו"ם בספריו בחכמת השיעור ותולדות העבש, והוא גם הוא ליטאי*.

אשר הוד זקנה והרר נצחית על פניה, תלויה בדינים ומשפטים המתחלפים ומשתנים בדור ודור לפי צרכי הזמן ורוח המושל, הלא באופן זה תפוג אמונה מהורה ויחדל רגש המוסרי לפלם מעגלי האדם, כי כל מעשיו יהיו רק מצות אמונה מלומדה, ככל אשר יצומו מושל עריץ.

אחרי האספה הזאת אשר פעלה היה מאפע בא ד"ר האלדהיים לברלין ובשנת 1846 נוסד היכל החדש לעדת המתקנים (רעפֿאָרם פֿעראַיין) והוא היה שמה למטיף ולמתקן סדר התפלה בשפת אשכנז. בדרשותיו הראה רוב כשרונו וכי נעשה לקנאי בשם התקונים כאשר קנא כפ"פ ליהדות האורתודוכסית, וימטר אבני ברד על הרבנים שלא אבו הלך אחרי תקונו.

בעת ההיא עדת ברלין הלכה ודלה ברוח האמונה באשמת מנהליה אשר לא אבו להרכיב לראשם רב אמיץ רוח ויודע את משלחתו, עד אשר דרשה מהם הממשלה להעמיד רב, וע"ב מצא האלדהיים נוטים אחריו ביחוד בתוך אצילי הכסף, אשר בקשו להשאיר יהודים, אך לבלי נשוא עול היהדות. והתקון העקרי שעשה למורת רוח היהדות—לדחות את השבת ליום א'— היה להם לרצון, ולא יצטרכו להקאות בבית ד' בשבת ולהוחר מכמה דברים עכ"פ משום מראית עין, ולהיות בכל זאת חברים לעדת ישראל.

מי יודע אם לא גברה אז שמת האלדהיים בברלין, לולא הכין ד' לה מתקומם בכח אשר גאל את היהדות מתחת סבלות מהרסה האלדהיים, כי נקרא הרב החכם הכולל ובקי בחדרי התורה וירא אלהים ד"ר מיכאל זאכס ז"ל (נולד 1808 גוע 1864) אשר נהג את עדתו כעשרים שנה וחזויר עמרה ליושנה, והשיב רבים מעון, והוא הניח אבן הפנה למצב הנוכחי בכל העדה. בימיו החלו רבים לבקר את בית הכנסת לשמוע דרשותיו היקרות, עד כי צר היה הבית להכיל את רוב הכאים בו וע"כ נתעוררו לבנות הבית החדש הגדול המפואר בתבל. לעומת זאת נתמעמו מבקרי היכל המתקנים,

רק באחת יש ללמד איוה וכות על האלדהיים כי ע"י תקונו נתקרבו איוה מאחינו, בפרט העשירים בעיר הכירה, לאמונתנו וללאומנו אשר רחקו מהן וישכחו מחצבתם ומסורת אבותיהם. כעין מפשר בין שתי הקצוות היה החכם הד"ר אברהם גייגער (נולד 1810, גוע 1874). הוא ידע את התורה בכל מקצועותיה ויוד עמוק עמוק בחקירותיו ויתאמן לעשות תקונים ברוח התלמוד. הוא לא הסכים ליסוד מוסד של האלדהיים כי "דינא דמלכותא דינא" גם בדברים המסורים אל הלב והנהגות פרטיות בהיכל ד' ובכתי יחידים, רק החליט כי התנועה וההשתנות החצונית ברתי האמונה היא חיי האמונה ונצחיותה ובלעדה תפוג תורה. לדבריו— היהדות איננה אמונה רק סם החיים לעם ישראל, כלומר כחו הרוחני. לכן לדעתו רק ההתפתחות וההשתלמות בפנה זו תביא תחיה לעמנו, ויוביח כי גם התלמוד עשה תקונים נגד הכתוב וברוב הימים היתה התורה שבע"פ זו לתורה שבכתב, וכאשר עשה התלמוד בעתו תקונים לפי צורך העת עפ"י אסמכתא בתורה שבכתב, כן עלינו לעשות תקונים. נחוצים לזמננו עפ"י התלמוד, כי כל צעדינו פנימה דרושים להיות ברוח היהדות, ואל המתקוממים נגד שמתו אמר: אם תעמדו על דעתכם, להשאר במצב הנוכחי, הרי אתם "קראים של התלמוד".

מתנגדו של גייגער היה הרב הד"ר עזריאל הילדעס היימער שהיה לרב האוכתה דוכסים בברלין, והרב ר' שמשון רפאל הירש כפ"פ דמאין אשר החויקו (למורת רוח המתקנים) בנושנות בכל כחם ולא ויתרו אפילו על ערקתא דמסאני. המלחמה עוד לא חדלה ובשבילה קמו ריב ומצה ושנאה בין אחים בקהלות רבות בגרמניא. ע"י החוק משנת 1875 שיצא בהשתדלות לאסקער חדלו מעט הריבות, כי נתנה רשות לכל איש להפרד מעל עדת עירו. ובמשך שנים מועטות נראה פרץ נבעה בחומת אחרות ישראל, כי האורתודוכסים התאמצו בכל עוז להכדל מאחיהם הנאורים בחייהם וגם במותם, כי כמו שבנו להם בתי תפלה, יסרו להם גם מקום קבר מיוחד. בדבר הזה ראויים המתקנים לתהלה, כי אף אם בהסינאדע השנית בלייפציג (בשנת 1870) הותרו כמה חומרות, ביחוד בעניני אישות, בכ"ז לא ישתמשו בהיתרים אלה, ולא יברלו כלה מאחיהם האורתודוכסים.

ד"ר שמעון בערנפעלד.

הפילוסוף ברוך (בענדיקטוס) שפינוזה ,
נולד באמשטרדם 24 נאָוועמבר 1632 (ה'ת"ג) ג'נוע 21 פֿעברואר 1677 (ה'תנ"ח).

תלדות שפינאזא ושמתו*.)

מאת יצחק בן יהודה ליב סאָבעל.

ומִבְּשָׂרֵי אֶתְוֶה אֱלֹהִים. (איוב י"ט כ"ו).

„Cogito, ergo Deus est.“

אלה תלדות ברוך שפינאזא איש חי רב פעלים העומד לנס עמים ואשר זכרו לא יסוף עד אחרון על עפר יקום, כל עוד נשמת הפילוסופיא תחינו. הוא היה הוה ויהיה לנס כמו בחקרי לבנו הרמים והנשאים, כן גם בדרכיו התמימים והישרים. מבין מפלשי העבים, עת כסו זהר שמים ויהי חשך אפלה בכל ארץ האללאנדריא, כמעט עד ארנועה יושב הארץ ההוא נח וינפש מכל התלאות אשר מצאוהו וישבות ממלחמה אשר אכלתהו זה ימים רבים חרב נקמת, ורחה שמש שפינאזא לארץ ולדרים עליה. אבל אף גם אחר לא התענג אז על אורו הבהיר בשחקים עד כי בא השמש, עד כי חשכה בערפיה. זה גורל כל חכם לב אשר מידו קרנים לבני דורו ולאורו ילכו רבים ווספרו לעם נולד כי הנדיל לעשות. בחייו הקניאוהו בהבליהם וישטמוהו בעלי חצים וירובו עליו בני אשפתם, מררו את חייו ויבקשו גם את נפשו. — ואם כי דרכי הפילוסופיא כעת אבלות מבלי היות ענין לענות בו כאשר היתה לפנים, שתותיה נהרסו עד היסוד מרוח העת החדשה אשר נשבה בה, אך הקרי לב שפינאזא עודם חיים וקיימים, לא יעלה הכורת עליהם, כל כלי יוצר על שמת שפינאזא לא יצלה, ואלה אשר ברצונם לפתור את חידת היצירה בכה בינתם, לנצה לא יהרסוה, פשר אחר לחידה הזאת לא תמצא רק האמונה והרת. וטרם אתן לפני הקורא תורת שפינאזא באלהות, אחלה את פני הקורא לסלוח לי בהטיפי דברים אחרים על חיי שפינאזא ואעצרהו כמעט רגע עד באי אל שמתו הבנויה לתלפיות.

בשנות הארבעים למאה השבע עשרה באחד מימי הקיץ בבא השמש בין הערבים, אחרי אשר שפך השמש מבקר עד ערב אור יקרות וחם צח עלי אור וכל היקום נח וינפש מחמו, יצא נער עברי יפה תאר ויפה מראה להשתעשע בשעשועי ילדותו ולצחק עם אחיותיו הקטנות והצעירות ממנו על חומת העיר אמשטרדם, כברת ארץ מבית תפלת העברים. פני הנער נחמדים למראה, מכבת עינו תציף חכמת לבו, עיניו קטנות אבל חודרות כליות ולב. שערות ראשו השחורות כעורב ירדו תלתלים על כתפיו ויתנועעו אנה ואנה בנשב בהן הרוח; כלו יפה היה אף נעים! הנער הזה, יפה העינים עלז ושמה השתעשע בשעשועי ילדותו בתוך קהל ועדה, בתוך כנעני הארץ, בעיר רוכלת עמים, יושבי השפלה (ניעדערלאנדע) משכו עליהם אז עין כל אירופא, כי בהכותם את עם שפאניא ויסירו מעליהם את עול סבלו ויכבשו למו חבל ארץ אשר במעדר תעדר וארצם שקטה ממלחמה, יצאו לחפשי מעול יותר קשה—עול מוסרי; בעת ההיא היו לבני חורין בממשלתם ויכבשו למו גם את חרות הדעת.

קול סאון תורן ושאון צלצל כנפים, תשואות אניות ומלחיהן וכנעני ארץ אשר שוטטו הנה והנה לרגלי מסחרם שמו את העיר כמרקחה. שם לחוף לשון הים אניות יהלכון עם כל סחר עמים אשר יביאון ממרחק, וצים מאיים רחוקים יביאון את כל טוב הארצות האלה אל ארץ רבה אמשטרדם. ברכות ותעלות אשר חפרון ידי תרוצים כמעשי שכבה עברו בעיר כעורקים בנוית אדם. כל תופשי משום בצינות וסירות דוגה ובכל כלי נמא שמו על פני הברכות האלה קל. מבלי משים לב אליו, הביט הנער את כל אשר מסביב לו, מבלי משוך עליו עין עוברים. הנער הזה אשר עתה הוא מצחק את אחיותיו שם על ראש הפסגה, זרו לו עוד בעת ההוא סודות היצירה ושפוני טמוני הטבע כמוסים היו לפניו ואשר באחרית הימים העמיק חקר למצוא פשר

* סופל המאמר הזה לא הודיענו אם העתיקו מאיזה סופר מצינו, או אסף וקבץ הוא מספרים שונים ויחברם יחד. ואי אם אנונימיים הם או אולי ידועים מאיזה ישראלי יצאנו לא ידענו.

החידה הזאת — חידת היצירה, לא בסבך כל אלה השאלות העמוקות היה נאחו כעת, רק בשעשועים אשר השתעשע את אחיותיו ויצחק אתם במשובת ילדים טהורה, — הנער הזה היה ברוך שפינאָזא.

הנער הקטן הזה אשר השתעשע בשעשועי ילדותו נחשב ימים רבים להפכפך, והשם אשר קראו לו „מכחש באלהים“, מלבד השם „יהודי“—די היה לשומו ללעג ולבוז. וגם אלה אשר לא התנפלו עליו ולא ערכו קרב עם שפתו, חשבוהו לאיש הוגה דעות נגד חקי התניין (סכָּלָאֶסְטִיקֶער) ובונה בנינים על בלי-מה. אך אם בני דורו ודרות אחריו לא הכירוהו, הלא אורו בדורות האחרונים עיני נבונים להוקיר שמתו ולהכיר כי בו קננה חכמה רבה, ויהי בעל מדות ישרות, טוב ומטיב לכל ואהב נאמן סדר רב, עד כי בימינו העמידו באמשטרדם אנדרטא לכבודו ליום מלאת מאתיים שנה למותו.

הוריו היו תמימי דרך, מסורתי ארץ שפניא. ויען כי פחדו פחד מחמת קנאת הדת נמלטו על נפשם מארץ מגוריהם לאמשטרדם ויאחזו בה. הם היו מפליטי שפאניא אשר לא אבו להמיר אמונתם ורתם כחלושי דעת מאחיהם העברים בעת ההיא. את הנער הזה הכינו הוריו לאחוז במסחר ולסחור בארץ, אולם תשוקתו העזה ללמודים עברה גבול, גם התפתחות והשתלמות רוח בינתו באביב שנותיו צעדה בצעדי ענק ולבן התנחמו הוריו על דברם וישבו וינמרו אומר להשלימו בתלמוד ופוסקים ולהורותו דיני איסור והיתר ולהכינו כי יורה דעה ליעקב וחקי אל ומשפטי ישראל. לגמור אמר כזה הסב גם רפיון גו הנער; וזאת עוד הציתה בו ביתר שאת להבת תשוקתו לבקש תורה ולדרוש בלמודים ויהי לבו ליקוד אש. הנער הזה הננוע בתחלואים ישב כל היום דומם ונאחו בסבכי שרעפיו והוגה דעות מדעות שונות, ורק על כח בינתו ישען; נפשו ברעה תתמוגג והוא מרוב עמל ותוגה ישאל לנפשו: למה-זה אדם לעמל יולד? אם גם כל העולם כמחו עצוב רוח הוא? אם כמחו ככל היקום? האם הוא כמחו נכנעים תחת יד חקים טבעים כלליים או נבדל ונפרש הוא מהטבע והוא יכנע תחת יד חקים אחרים? מזה חלף ועבר עוד הלאה, עד פגעו בשאלות יותר גוראות ואיומות: מדוע? מאין? ולאן?

העברים אז אך אל תורת הדת שמו עיניהם וכל שרשי למודיהם אך אל מי תורת האמונה היו פתוחים. אך בתלמוד ונושאי כליו, תורת משה, נביאים וכתובים—אך כמו שמו כל מעינם. שפינאָזא גם הוא, אבל ביתר שאת, בחשק נמרץ ובתשוקה עזה הנה במקראי קדש, עד כי עלה על כל בני גילו ויכנף גם כל מורה מפניו. עוד בילדותו שמע לקח מפי ר' מנשה בן ישראל בתלמוד ופוסקים, בדקדוק עֶפֶת עבר ותורת המליצה ולדבר צחות. תשוקתו העזה ללמודים, שכלו החרד לקלע כל דבר למטרה לבלי החטיא, נפלאו כה בעיני ראש רבני ארצו מ' שאול הלוי (מורטיירא) עד כי לבדו התנדב להיות מורה לנער הזה, לחנכו לתורה ולתעודה ולנחותו במעגלי צדק ומישרים. רבים אמרו כי רב טוב צפון בו, לכן קותה נפשם כי יבא יום ויהי לרבים לאות ולמופת ומעינות תורתו יפוצו חוצה. בהיותו בן ארבע עשרה שנה היה ברוך יחיד בדורו בבאר מקראי קדש אשר ידעם עד להפליא, ובס עד מאד עמקו מחשבותיו. אבל עד מהרה נהפכה כל תקוה למפה נפש מוריו והוריו. פחד פחדו כי היה פחד, חתו ונכהלו בראותם כי רוח כביר רוח שפינאָזא ונפשו אש להבה, כנבור ירוץ ארח ולא יחת מפניו כל; כל מוריו יפוח בהם והוא יגלה תעלמות חכמה וסתרי פליאות נתיבותיה וכל סתום וחתום לא עממיהו; הוא בקש מהם חשבונות רבים וכל דבריו כמוסים וחתומים היו לפניהם; כל רב ומורה לא יכלו לענות על שאלותיו, כי דבריו היו כחידות בעיניהם אשר פשר למו אין. על הנער הזה העשוי לבלי חת לא יכלו המורים גם להפיל אימתה ופחד ולהשיבו מדרכו אשר בחר ללכת בה, או לתת לו מענה אשר בהניין יסורו, וכל חכמתם התבלעה להשלות את נפשו בתשובות נוסדות על אמונות הבל. ויען כי לא מצא שפינאָזא מקום אחד בתורת משה אשר יורה באר היטב דעת אדון הנביאים בענין נצחות הנפש, כי נפש האדם בת אל-מות הַנְּקָה, החל להוכיח כי בכונה לא נגע המחוקק העליון בשאלה זו: אם יש שם ושארית לנפש במות הגויה. אז אחרים מרעיו בקנאתם בו על כי יתרון הכשר דעת לו ובכל דבר בינה לו מנה אחת אפים, או להפיק רצון ממורם ורבים, חללו להעיר אזני מורם כי נהפך ברוך ויהי לאיש אחר, כי יכחש באל ממעל. דעת לנכון נקל כי הפרייו על המדה. אז בתתאסף כל ראשי ישרון בית אלהים שלחו לקרא גם לשפינאָזא כי יבא גם הוא, ויבא

שמח וטוב לב, בידעו כי נפשו זכה ונקיה, לא תרע עין אשר חטא ולא עולתה בו. כל הרבנים ישבו כסאות למשפט; ויהי בראותם כי למשופטיו לא יתחנן ולבו יצוק בו ולא חת ולא זע מפניהם, החלו לאיימו כי יחרימו אותו ונכרתה נפשו מעדת בני ישראל, אבל לכו היה כחלמיש, וילעג למו. גם רבו שאול הלוי בשמעו ובראותו באספה איך תלמידו נלכד בשחיתות בכור שטן, שלח רסן מעל פיו ובשמץ מוסרו דמה להביא בו רוח חדשה, אבל גם בפעם הזאת לא נודעו לב שפינאָזא, פלצות לא בעתו ולא נתן און קשבת לבל נעימות אמרי מורו ולאותות תבונתו כ"ר רבה—, כי אחת אמרתי, ענה שפינאָזא, אך האמת תהיה נר לרגלי". בראות רבי שאול כי דבריו לא המסו לב פורה ראש ולענה, קדחה אש באפו וינאץ בזעם אפו וירעם עליו בקול אדיר וחזק כי הכרית יכרית אותו מקרב עדת בני ישראל ויחרים את נפשו אם לא ישוב מדרכו הרעה. אבל ועם אלהים הוה נגמר, כלה ונחרצה", וישבע ביום ההוא לאמר כי לא ישוב עוד הפעם למקום הזה בלתי אם בחרב המתהפכת "חרם" שמה, לעשות נקמה בתלמידו, תוכחות בשפינאָזא.

שפינאָזא בראותו כי כלתה אליו הרעה הבין אחרית דבר מראשיתו וחש עתידות לו וימחר להמלט על נפשו ולעזוב את קרואי העדה. אבל בזה עוד יותר העמיק הרחיב פצעיהם וחצו קלע אל המטרה—אל סגור לבם, כי בזה הראה למו כי לאל יחשוב את קצפם וחרון אפם, קולם כי עו בקול עלה נדף הוא בעיניו וגם "חרמם", אשר מקול רעמו חיל אהזו אבירי הלב, להבל וריק נחשב לו. ולא נפלאות הוא בעינינו, אם כל זאת לא הפילה עליו אימתה ופחד ולא אהוהו רעד בשמעו כי החרם יחרימוהו, כי הוא בעצמו חפץ לעזוב את עדתו — עדה אשר לא יכלה שאתו ותאמר להבדל ממנו, כנסת הדת אשר בפחדה פן יאציל שפינאָזא מרותו גם על אחרים אמרה להטותו גם בשוחד ותבטיהו לתת לו אלף שקלי כסף מדי שנה בשנה מתנת ידה. אבל גם זאת לא צלחה להם לפעול כי ישים אך מחסום למו פירו ויחריש וידום בדברים הנוגעים לתורת הדת. ולעשות יבקר את בית ד', ובוה עוד יותר העמיק שחתו. ויתאנף במ שפינאָזא בראותו כי בשוחד דמו להכותו בסגורים ויתעבר במ בידעו כי על כל מדרך כף רגלו רשת טמנו לו ומשטח חרמים לנגדו תמיד לצודנו אל פה יקוש. פעם בערב יום באישון לילה ואפלה, בצאת שפינאָזא מבמת ישחק והנה תמונה איומה לנגד עיניו עד כי שערות ראשו סמרו, כי אחד הקנאים מן הבוררים בעם אמר לנקום ממנו נקם בקנאו בו קנאת ד' צבאות וירא אליו ויבט בו בעיניו מורות זיקי אש אוכלה, עד כי שפינאָזא עמד מבלי נוע; רגע והנה חרב מרוטה לנגד עיניו; מננה נגדו ומפחד פתאום עיניו הכו כמעט בעורו ולא יכל נטות ימין ושמאל להמלט על נפשו מעבור בשלח, אבל ד' לא נתן את חסירו לראות שחת והרוצה החטיא את המטרה ולא בתקו במאכלת אשר בידו, אך את כתנתו ומעילו קרע לגורים ויברח ויתחבא ושפינאָזא שב לביתו סר וזעף.

היום אשר נועד להקעד למען החרים את שפינאָזא הנה זה בא והרבנים נוסדו יחד, גם המון העם מקטון ועד גדול טף ונשים באו לראות את המחזה האיום הזה. בראשית העלו גרות דונג שחורים, אחרי כן פתחו את ארון הקדש, אשר שם הלוחות מונחים. כל החיון האיום הזה החריד את כל הבאים, יראי אלהים, אשר כח דמיונם צר לפניהם תמונות מבהילות עד כי שערות ראשם סמרו. רבי שאול הלוי אשר זה לא כבר היה מורה דעה לתלמידו אשר יחרם כעת, עומד הכן על משמרתו, מורה באצבע קורץ בעיניו ומצוה צו אל צו להכין כל דבר הנחוץ למעשה החרם; סר וזעף הנהו עומד, פניו נפלו ועיניו מורות יגון קודר, אבל קשה כשאול קנאתו, רוחו בו אש לוהט. כל העם רואים ויתמהו איך האורב הנאמן הוה עד מהרה נהפך לאהוב נפשו לאויב המבקש את נפשו לספותה? האמנם עזה כמות קנאת ד' צבאות! אחרי הדברים האלה עלה הכמתה נעים ומירות ישראל ויתעטף בטליתו וישא את קולו ויבטא ברמה את כל דברי החרם הכתוב על הספר, ועל ימין ועל שמאל פרחו כהלילים קמה בקול תאנה ואניה ולמולם תקעו בשופרות ודברי החרם התעברו עם קולות התקיעות והתרועות אשר התפוצצו בכל ארבע פנות בית התפלה ויחדר כל העם אשר באהל יעקב. אחרי כן הפכו את הגרות השחורים על פניהם ויטיפו נטפי דונג אל תוך כלי המלא דם עד שפתו. החיון הנורא הוה — אות שממות עולם — החריד עוד יותר את כל העדה, אשר כזאת לא ראתה ולא שמעה בלתי היום. באחרונה קראו עוד הפעם את אֶלַת החרם מפורש, ויהי ככלותם לאור ולקלל בו וישליכו את גרות הדונג בכלי אשר בו הרם ושם צללו ויכבו.

קול פחדים וקול אוררי שפינאזא נשמע ברמה ותתחלחל כל העדה ובתוך תשואות המקללים אשר פצו את שפתיהם עוד הפעם לאור ולקלל, נשמעו קולות עם רב אשר ענו על הקללה: **אמן!** כן גורש האומלל הזה אשר בקש דעת, אמת וצדק; כל קרוביו ומיודעיו התנכרו לו ולא הכירוהו כי החרם צנה עלוהם בחוקת הירד להכרל מכנו, כמו האומלל שעללי, אשר גם הוא אחרי כן על שרשי רגליו התחקה ובררכו הלך. שפינאזא היה נעזב, וגלמוד כערער בערבה, ערירי באין אשה ובנים, באין משען ומשענה, באין תומך בידו על דרכי החיים, מלבד רוח צדקה ותמנתו אשר סמכתהו, היא היתה לו למורה בדרך, אח ורע לעתות בצרתה. אבל עד מהרה מצא לו גם שנים שלשה אהבים נאמנים, הם כשפינאזא היו נעזבי עז, נזורו מכל אָמון אשר ברוח יסודו ולכן נורשו גם הכה מערתם; ויען כי כל מן נדרפו על צואר לכן אהבתם זה לזה היתה אהבה טהורה ונאמנה והקשר היה אמיץ כחוש המשולש אשר לא במהרה ינתק. כלמו ידעו כי רק על אכלם מפרי עץ הדעת הם מוכים ונרדפים, בעון ההשכלה ימקו, בעבורה ידלקום רודפיהם ורשת טמנו למו, וזאת היתה למו למעין אשר שאבו ממנו את כל נחומם בצר להם, לולא ההגיון הזה כי אז כבר כבתה גחלתם, וזיקי אהבתם לכל דבר בינה והשכל כבר עומטו. שפינאזא כשעללי לא יכול לנתק את עבותות האהבה אשר משכחהו למחמדי ימי עלומיו, לרעיו ומיודעיו; אבל יען כי לא מצאו אהבה בין רעייהם מאז, דמו לפתח הרצובות ולנתק מתרות אשר בהנה נמשכו עד מאד לימי עלומיהם ויבקשו למו אחוה ורעות בין רעים חדשים; אבל לזיק היה עמלם, שפינאזא הש כבֶּב למו, זכר מחמדי קדם, אהבת ילדים טהורה — את רעיו אשר רחקו ממנו, ולמצוא שלומים לענות נפשו ונהה למוורו אמר לקחת לו את בת אוהבו ומורו וואַג־דעג־ענדען לאשה. האיש הזה — וואג־דעג־ענדען — משך עוד מאז חוש של חסד על שפינאזא ובצל כנפיו חסיה נפשו מועם צרים מסביב; בידו הפקיד שפינאזא גם את רוחו וכל עתותיו היו בידו. האיש הזה היה רופא כל בשר גם מורה ספר ולשון. אליו נועדו תלמידים וזם יום לקחת לקח מפיו והם הצטיינו בה בלמודיהם עד שכל אלופי ושועי אמשטרדם שלחו את בניהם אל בית ספרו לשמוע בלמודיו. הוא למד לשפינאזא ספר ולשון רומי והציע לפניו כי נכון הוא לאספהו אל ביתו ועליו יהיו כל מחסוריו אם יאות גם שפינאזא להקל מעליו את טרחו ומשאו להיות באָמנה אתו. את חניכו הגתנים על ידו. כשמוע זאת שפינאזא השיב לו עתרת תודות, ברכהו על חסדו ואהבתו ויאות לו. הוא ידע לכל פרטיהו ודקדוקיהו את השפות האלה: עברית, אשכנזית, ספרדית, פרטוגאלית וצרפתית גם שפת רומית, אך הוא בקש להשתלם בספרת השפה האחרונה עד היסוד בה. למורו וואַג־דעג־ענדען היתה בת. אם באמת עלתה על כל רעותיה בכל כשרון מעשה ויתרון דעת — לא נוכל לדעת בבירור; אבל זאת אמנם נדע כי שפת רומית ידעה לכל פרטיה, ודקדוקיה, גם לפרוט על פי נבל והגיון בכנור; ואם רבות בנות עשו חיל, היא באמת עלתה על כלנה. היא החלה לתורות וללמד לשפינאזא שפת רומית על בוריה ועד מהרה נפש התלמיד נקשרה בנפש המורה ויאהב אותה אהבה עזה כמות. האהבה הזאת היתה הראשונה והאחרונה בחייו. שפינאזא, אם כי אָהֶבָה בכל נפשו, לא נהפך לאיש אחר ואת למודיו לא השליך בכל זאת אחרי גוו ויהי תלמידה מבין ומקשיב כאשר היה. בטרם אהב אותה, ולמודיה היו יקרים בעיניו ביותר שאת, יען כל הנה אשר יצא מפיה לא יסולא בעיניו בכתם אופיר, כי חן הוצק בשפתותיה שושנים; נפשו לא געלה בלמודים, אבל לא רק במו שם כל מעיניו עתה. ובעת בקשה הנערה ותהפש איזה מלה רומית ויעזור גם הוא לחפש אחר מקור מחצבתה, אבל לא אותה לבד חפש, כי גם אל ידה הרכה והענוגה עינו צופיה. איך גחלים לרטה נפשו לנשקה נשיקות הודים בשבתו אתה יחד בניעמים! אולם את המלה הרומית אשר חפשו מררו למצוא. וכאשר עברה העת המיועדת להטיף לו לקח קמו איש איש ממקומו ויפנו לדרכם. שפינאזא הרהיב לפעמים בנפשו עזו להשיב לה תודה על לקחה וצחוק נראה על שפתיה בשמעה את תהלתה מפיו, והוא בדברו אתה לארץ השפיל עפעפיו, וישא את עיניו אך בפנותה לצאת להטיף לקח לתלמיד אחר או לעשות עבודת הבית. אולם, לבשת פני הנשים קלות הדעת, המורה הזו בשכלת אשה נשבה בידו אציל מאצילי הארץ — קערקערינג, כי אהבתו נוסדה על אשיות יותר חזקות — על הון ועושר, לכן נפתה לבבה אחריו והוא קנתו לאחות עולם. ויהי בראות שפינאזא כי דל הוא ושפל בעיניה שם עורף לאהבת שנים ולחבבת אמר אחותי אָת; ולא שוא היתה תמורתו, כי הוא ותמורתו קדש לפילוסופיא היו.

ונהרו אליו תלמידים מקשיבים מכל אפסים לשתות בצמא את דבריו. ויען כי מרעיו הפצירו בו לעבור משם ולהשתקע בעיר האַנָּן, לכן קרית האנן אה למושב לו עד יום מותו, ולא רק חכמי לב בקשו קרבתו, אבל גם אצילים ואפרתים פנו אליו פעמים רבות לבקש עצה מפיו. זאת נדע כי אחד ממרומי המדרגה פנה אליו פעמים לבקש עצה מפיו, ובעת אשר הצרפתים נלחמו עם בני ארץ האַלְלַאנְדִיעַ וישמוה שממה כמהפכת זרים, הפץ הפרינץ קאָנְדֵעַ, האיש הדגול מרבבה, לדעת את שפינאזא וישלח אחריו ויבוא לפניו וכבוד חכמים הנחילהו. בשובו נודע הדבר וכמעט בנפש שפינאזא היה, כי בהודע לבני ארצו כי שיה ושיג לו עם מושל הצרפתים, חשבוהו למרגל. אז אחד מאוהביו אשר בביתו דר שפינאזא בפחדו חמת רבים אשר רגנו באהליהם על הרבר הזה, נלה את אוון שפינאזא למען ישמר את נפשו, פן יתנפל עליו ההמון לעשות בו שפטים ורמיים האלה ימי ריב ומלחמה. „אל תירא, ענה אותו דבר, על נקלה אצדיק את נפשי ואוציא לאור צדקתי, כי רבים הם היודעים תמת נפשי והמטרה אשר אליה כוננתי בנסעי אל מחנה הצרפתים. והיה בהתאסף ההמון ונסבו את הבית אנכי לבדי אצא ואקדם את פני המות". וכאשר הורה חכמה ודעת בלי כל אימה ופחד, כן גם עתה נכון היה לקדם את פני המות בלי כל מורך, מורא ופחד. אבל כל זאת חלפה עברה, כאשר קותה נפשו, בלי כל מכשול ופגע רע. —

קארל-לודוויג בשמעו את תהלת שפינאזא כי מלאה כל הארץ, בקש ממנו לבא לעיר היידעלבערג ויציע לפניו כהגת פרופיסור בהאוניווערזיטאט לתורת הפילוסופיא, אבל שפינאזא לא אבה לקחת עליו אה המשרה הנכבדה הזאת, בידעו היטב, כי קרובה שמתו הפילוסופית לגבול תורת אלהות (מהעאָלָאָניע), וקשה יהיה עליו להורות לתלמידיו דרכי שמתו מבלי לדעת ביסודי הדת והאמונה של הארץ ההוא ולא יתחכם, והנסוך הזה אמנם צוה עליו מראש לבלתי דבר מאומה מדברים הנוגעים בעניני הדת והאמונה של הארץ ההיא. ושפינאזא לא אבה להסכים לחפץ הנסוך, יען כי ראה שהמשרה הזאת תשים מעצור לתורת שמתו וחופש הגיונו. המשרה הזאת אשר דחה שפינאזא היתה כהונה מאד נכבדה ושכרה הרבה מאד. כי שנאתו לכל כבוד, להון ועושר והבלי החיים היתה אחת מהתכונות אשר בהן הצטיין שפינאזא כיחיד וגבול סכל בני דורו. מה נעים לכל בעל נפש משכלת ומרגשת לקרוא דברי הימים לחיי שפינאזא: המה יוסיפו לנו אונים ועצמה, יחדשו את רוחנו בקרבנו ויתנו לנו כח וגבורה לרוץ אורה החיים כגבור אשר לא יחת מפני כל, — להלוך קל כאחד הצבאים מול כל איד ופיד אשר יבואו עלינו, להסיר יגון ועצבת מלכבנו עת עדת מרעים כנחשים ועקרבים אפפנו מכל עבר וישכו עקבנו, על אכלנו מפרי עץ הדעת אשר רשע כסל צוה לבלתי אכל ממנו. . . שפינאזא הדל והאביון, האומלל בחיים והנרדף על צוארו עומד כצור מעוה אשר כל גלי מים ומשברי זדון לא יסערתו ממקומו; שפינאזא כועת אפים ימצא מרף לנפשו ובכל זאת לא יפרוש ידו לבקש עזר מאת רעיו ומיודעיו אשר בלי ספק מלאו בקשתו; הוא המעיט את כל צרכיו ויחסיר נפשו מטובה וכל תענוגי בני אדם פגול היו לו, מאוסים ובזוים! בן חורין הוא וארון לו אין להכנע תחתיו; חרותו מאד נעלה הראויה להיות גם להתנוסס, לאות ולמופת לרבים. הוא שם תהלה בזה אשר רבים מאמינים, ואך הוא מאמין באמונה שלמה באשר בתורתו תצו עליו להאמין, ולבלתי האמין לא יוכל. הוא צופה ומביט מסביב לו אך סודות היצירה, השפונים וחתומים בטבעת של מלך—מלכו של עולם; עליו יחנה מחנה אלהים; רבבות אלפי שנגן ורבבותם פלאי הטבע על כל מדרך כף רגלו, והוא לא יחפוץ להשקיש את סערת רוחו ולכבות את אשו המתלקחת בקרבנו באמונה. דלו עיניו למרום ותקוה נשקפת לו למצוא בעצמו פשר לחידת היצירה; ד' נפח באפו נשמת חיים, נפש משכלת אשר לה יתרון על כל החי אשר על פני האדמה, ע"כ אל בינתו ישען לגלות בעצמו סתרי היקום ותעלומותיו ופליאות נתיבות החכמה; ואם לא ימצא פשר לחידתו ותשאיר כמוסה וחתומה לפניו עד עולם, אבל לא ימיר אמת בשקר. הוא יעזוב את עדתו, ישליך אחרי גו גם את שטת דעקארט אשר לא תוכל עמוד לפני בקורתו, הוא ישכיל ויתבונן בעצמו בכל פרטי הנמצאים ובדברים הנוגעים להחיים הרוחניים והחמריים, וישמור מכל משמר את חרות הדעת ובעבורה כל ימיו יסבול אך כעס ומכאובים. בוא וראה איך כמסכנות אכל שפינאזא לחם: אחרי מות שפינאזא מצאו בין כתבי ידיו חשבונות רבים וביניהם כמו אלה: יום אחד היתה ארוחתו מאכל ערשים במעט שומן בשר—מחירו עלה עד שני איסרים וחצי באיסר האימאלקי וכום שכר שתה אשר עלה עד שני פדיונים. למחרת

נסה לאכול ארוחתו אך בליל שעורים מרובכת בשמן עם צמוקים ויעל מחירם אך עד שני איסרים ושמינית. ואם כי רעיו ומיודעיו בקשהו תמיד כי יאכל אתם ארוחת בשר דבר יום ביומו, הוא לא אבה ולא נפתה אחריהם וינעם לו מאכלו ארוחת ירק משור אבוס אשר לא עמל בו ובמתנה יתנוהו לו.

זה הוא האדם הגדול הגדול מרבבה אשר בני עמו וכל בני הדור ההוא צררוהו וימררוהו ויקראו לו שם „רודף תענוגות“ „ומכחש באלהים“, וכל בני הארצות האחרות, מקום אשר שם שפינאזא הגיע, השבוהו להפכפך, מלבד ארץ אשכנז אשר עוד אז ידעה להוקירו. לא צדקו הפתאים האלה בדבתם רעה עליו. כמהו לא היה איש ירא אלהים וסר מעד אשר אך בד' שם כד מעיניו; ואחד מבעלי הדת מגדולי הדור ההוא קראהו „איש האלהים“, כי קדוש היה לאלהיו. ואם לא רודף תענוגות היה האיש הזה אשר לא העדיף על מחיר מאכלו ליום יותר משני איסרים והצי?!

מחברתו בשפת רומית אשר קראה בשם: „Tractatus Theologico-Politicus“ הוא דבר יקר הערך, נעלה עד מאוד, יקרה היא בערכה כן ביהוסה לתולדות ימי הפילוסופיא וכן ביהוסה לתולדות חיי שפינאזא. כל חכמי העת ההיא והוקריה לא היו מוכשרים או לקבל שפע איוה שמה חדשה פילוסופית, ושפינאזא למען יסול לו מסלה ללמדויו אשר עתידים היו לצאת לאורה, ראה והבין כי נחוץ איפוא למצוא בתחלה את הכח הראשי הדתי והיסודות החזקים והנאמנים אשר עליהם אמנם נוסד הכח הזה ולהציב לו גבול בל יעברוהו; מהגבול והלאה כנסת החברה תמשול, כי כאשר כנסת הדת וכנסת החברה תמשולנה בערבוביא, חרות הרעת לא תוכל לעמוד, ובאשר אין חרות הרעת שם גם הפילוסופיא לא תך שרשיה. השאלה העמוקה הזאת עוד עתה לא תתן דמי לכל חוקר עד תכלית, ונפלאות הוא בעינינו כי הגיוני ארנהאָלד הפילוסופיים אשר הפיקו רצון מרבים הם המה גם יסודות שפינאזא אשר עליהם בנה את שטתו ועליהם נרדף היה בלי חֶשֶׁךְ ושמו היה ימים רבים ללעג ולקלס.

אמנם כן, ארץ האָללאנד אחרי הכותה את שפאניען שקטה ממלחמה, אבל בכל זאת הימים האלה היו ימי מהומה ומבוכה, ימים אשר לא שקטה הארץ ממלחמת כנסת הדת עם כנסת החברה ומן הסכסוכים בין אמונות שונות, כי כאשר יצאו בני האָללאנד לחפשי מתחת עול סבלות שפאניען, מצאה את ידה לחפור את הארץ להוביל לה מרחוק יבלי טים, לחפור תעלות וברכות ולהביא ממרחק סחר עמים, גם לשבוע שלום מסביב; אבל הארץ המבורכת הזאת אשר אליה נהו ונהרו מכל אפסי ארץ חכמי לב ונבוני דעת אשר נרדפו על צואר מכני עמם אוהו בדתם נמלטו מפח יקוש אל הארץ ההיא, ופה למראית עין בני חורין היו ובראש הומיות ובמרום קרת הפיפו אמריהם והביעו את רוחם ולא אחד הכעיסם תמרורים בארץ הדרור הזאת אשר אליה באו מכל עברים כאל תיבת נח כל האובדים והנדהים והוא כאם חבקתם ותושיש למו עזרה, — הארץ הזאת היתה שומעת שמע וקרועה לגורים מכתות שונות חדשים לבקרים. העברים האומללים, האנוסים והנרדפים מחרב קנאת הדת בארץ שפאניען ופאָרשונאל מצאו למו מפלט ומנום בארץ האָללאנד. בתי תפלה לעברים נשאו ראש נוכח בתי התפלה לנוצרים ופראָטסטנט-מאנטים אשר גם המה נסו מנוסת חרב מארצות צרפת ובעלניען. אבל גם פה לא נחו שקטו מכל עצבם ורגזם, כי פרוד הרעות והלכבות שם את הארץ כמרחקה ויסכך איש באחיו ורע בעמיתו, ע"כ כל הנמלט מן הפח ונפל אל הפחת. ואם כי למראית עין רוח הסבלנות רחפה על פני הארץ וכל האמונות השונות עם כל מאמיניהן וכל מכיני מדע אשר לא האמינו לא היו עוינים זה את זה, אבל לעיני המביט בעינים פקוחות „כבר נראו מראות כהות ואותות נאמנים, כי גם בארץ הזאת אין חופש ודרור, חרות הרעת וסבלנות לא שם מקומן: כתות בני עם הארץ רבו לפלגות דעותיהם, אלה הוכיחו כי אמונתם היא האמתית ורק עקש וחסר לב יתנגד לקשש אמרי אמת כאלה וימצאו למו עזר וסעד בדברי הברית החדשה, כי בהתוכחם עקמו את הכתוב; ואלה מזה דוציאו גם המה את כלי נשקם לנפץ ולפצפץ את כל יסודותיהם, — ויהי תמיד אך ריב בארץ. כזה היה המצב המוסרי של הארץ הזאת בצאת ספר „Tractatus“ לאור. שפינאזא הציב גבולים לכנסת החברה ולכנסת הדת ויבאר באר היטב את חובותיהן וזכויותיהן ביחס אל האדם, ולא ביחס אל החכמה אשר היא בת-חורין בהחלט.

ואם כי תוכן חלק זה בספרו לא יכול להפיק רצון כל הקוראים, אבל אפונה אם התעורר אף מבקר אחד להעביר את ספרו תחת שבט בקורתו ולהתנפר עליו בחרי אף ובשצף קצף, לו הסתפק שפינאזא אך בזה. אבל מה עשה שפינאזא? הוא העביר תחת שבט הבקרת גם את ספרי גקדש ויתנפל בזעם אף על הכהנים שומרי משמרת הדת ויחשכם כצרים אכזרים אל האדם, מפריעי השלום הכללי.

כל משכיל אל דבר על נקלה יכול לדעת מראש ולהבין אחרית דבר ספר "Traetatus". הספר הזה היה חרם, וצו נתן עד מהרה לבערו מן הארץ לבלי יראה ולבלי ימצא ושם ושארית לא יהיה לו, ובכל הארצות אשר שמו הגיע עד מהרה נתן דת כזה. אולם האזהרה הזאת היתה אך הסבה הנכונה לעורר תשוקה בנפש המתאווים לקרוא בו. שם הספר יצא בכל הארצות ודבריו היו לנאון ולתפארת הרור ההוא; ועל דבר הפעולה אשר פעל על לבות הקוראים, הלא תוכיח לנו למדי הבקרת העצומה ורוח סעה וסער אשר באו לרגלו. ונפלאים מעשי בני דורו אשר עשו למען הביא את הספר הזה אל ארצות אשר עליו לבלתי בוא שמה. הם שנו את שמו וישנהו למוב ויביאוהו ליידענה, אמשטרדאמה ולערי שפאניען, ועוד ועוד.

תשוקתו העזה ללמודים וביחוד הפילוסופיא אשר שם בה כל מעיניו והנה בה יומם וליל מבלי תת מרגוע לנפשו, מבלי צאת לשוח, לשאוף רוח ולהחליף כח, גם כל צרה וצוקה אשר הסבו לו אנשי בליעל אשר מרווהו ורובו עליו חצי רעל וירדכוהו מנוחה, — כל אלה הכוהו בחליים רעים ובית חמרו מט וישוח; אבל בכל זאת כל ימי חליו לא יצא הנה מפיו להתאונן על מחלתו אשר כבדה עליו. הוא נשא את מכאוביו דומם כמו כל צרה וצוקה. "אם עוד אתהלך בארצות החיים", כתב אל אחד מרעיו אשר דרש ממנו לבאר לו ענינים אחרים. אוי ואבוי לא פרצו על דל שפתיו, אך "אם" הביעו שפתיו תמיד; "אם" אחיה ולא אמות כי אז מוצא שפתי אשמור לעשות כאשר דברתי. הוא היה איש אדיר להרוך תחתיו כל תאוה נמבזה וכל חשק נמחר, הוא משל כם ולא הם בו. את פני המות קדם בלב שקט, בלב מלא עצה ונבורה ודעת ד', בלי יפצה פיו לחטא בלשונו. רוח עצה ונבורה אשר נוססה בו כל ימי חייו לא עזבתו עד יום מותו. כילד היה תמים דרך, לא ידע עָל, מרמה ושפתי חלקות, טוב היה ומטיב לכל, נאמן בדברו ואהב טהר לב. ענו היה שפינאזא מכל אדם, עובר על פשע ורב סליחה. מכספו נתן לרל ומלחמו פרש לרעב, אם כי הוא בעצמו חי לפעמים חיי עוני ולחץ ומרורים שבעה נפשו. ואם כי דרש דרש בענינים רבים ונשגבים ואת פרי מחקרו נשא לפני כל חכמי לב, בכל זאת לילדים ונערים הטיף מוסר ואמונה: לירא את ד', ללכת בדרכיו ולשמור את מצותיו לטוב להם כל הימים. ומדי שבת בשבתו ומועד במועדו בבוא אדוני שפינאזא, אשר בביתם דר, מבית תפלתם שאלם תמיד על דבר הלכה אשר הטיף מטיפם בבית תפלתם ומה רחש לכם בקחת אונם שמץ מנהו. הוא לא היה כאחד מאלה אשר בזרע כח יתאמצו לעקור משורש דעות דתיות מלב אלה שאינם מוכשרים למושגים אשר על יסודות המחקר נוסדו. פעם בבוא אשת אדוניו מבית התפלה שאלתהו אם ידמה גם הוא שאמונתה הנוצרית תתן לה אושר נצחי בעולם שכלו טוב? "אמונתך אמונה תמה וברה", ענה אותה דבר, "אל תבקשי אחרת", אך אמונתך תתן לך אושר אין קץ, ואם עוד תחונני דל ואביון ותום ויושר תצורי, כי אז תוכי לאור באור פני ד' ונפשך בצל כנפי שדי תתלונן". הדברים האלה מלאים חכמה רבתי, הם יצאו מפי איש דורש טוב לכל אדם! כמו כן ענה לאֶלְדֵעֵנְבוֹרְג במכתבו אליו, כאשר נשאל לחוות את דעתו בענין המשיח לפי אמונת הנוצרים: "לאושר נפשכם הנצחית—השיבו אמרים—לא נחוץ להאמין בנשמות המשיח, ונהפוך הוא ראוי לכם לזקק את מחשבותיכם בענין זה כו, רצוני בענין החכמה העליונה, חכמת אלהים הנראית ונשקפת בכל היצורים ובכל הדברים אשר תתמיד מציאותם, ביותר בשכך בן אדם כו". —

אלה תולדות שפינאזא, איש עברי אשר גורש מעדתו. כן התפתחה רוח בינתו וכן השתלמה וממנו קרנים היו לבני דורו להאיר לחם את הדרך ילכו בה, הוא האיר את עיניהם ולבם ויפה באפם רוח בינה ודעת.

בראשית שנת 1677 קרבו ימי שפינאזא למות. חלי השדפון אשר ענה נפשו זה עשרים שנה כבד עליו עד מאד. בראשון בשבת, יום העשרים ושני לחדש פֶּעֶבְרוֹאָר, לבלי השבית את אדוני

הבית מלכת אל בית תפלתם, בקש מהם כי יעזבוהו לנפשו וילכו להפיל תחנונם לפני ד' ויאותרו אליו ויהי בשובם מבית תפלתם פחד ורחב לבבם בראותם כי שפינאזא אוכל מרק-בשר. אחרי אכלם את ארוחתם — ארוחת הצהרים — הלכו עוד הפעם אל בית מקדשם ויעזבו את שפינאזא ואת הרופא בבית, ובשובם זהנה אהה! מלאכי שלום מה ובכיון, שפינאזא איננו כי לקח אותו אלהים והרופא אשר ישב מראשותיו לקח לו את צרוה הכסף אשר הניח שפינאזא על שלחנו ויצא את הבית, מבלי עשות את החסד האחרון עם המת להוביל אותו לקברות. וזאת הקינה אשר נשא עליו אחד מגדולי הדור מבלי הדת: „ארץ האללאנד! גוי נזרך וקרתי קרחה על מות קדוש עליון, אשר בחרמו ונדויו מת, הוא היה מלא רוח אמונה ויראת ד'; הבלתי בעל תכלית היה ראשית ואחרית מחקרו, האין-סוף — כליל אהבתו! מורם מעם היה, מרום וקדוש, לברד ישבן, וזו כי מי ידמה לו ומי יערוך אליו, אם גם לא נהרו אליו תלמידים מכל אפסי ארץ לשמוע את תורתו וימת ברוב עני ולחץ ובאין משפט וזכות אורח!“ (*). הקינה הזאת לנצח לא תשכח. ובעת תזלנה עינינו דמעה על כל מחמדנו אשר אבדנו, נבכה גם על מות ברוך שפינאזא, על אשר לא שלמנו לו בחייו כבוד לבו ועל כל תנמולתי עלינו ונררפהו עוד עד הרמה.

II

לכל הנמצאים בעליונים ובתהוונים היו שרש געלם דק וכמוס באין-סוף והיו שם זה בתוך זה כגלדי צללים והגדול מקיין לקטן ולכל השאר שבתוכו. (סערי גן עדן לרנ יעקב קאפיל). שמת שפינאזא אשר עוררה בקרת עצומה ותהי נרדפת מכל בעל דת, כבן ברית ושאינו בן ברית, מכל מבקר והוקר, אשר חרפהו והזילוה ימים רבים, היא כמעט השטה אשר לדעקארט הצרפתי באלהות, אשר כל חוקר ומשכיל שמחו לקראתה ויקדמו את פניה בתודה. נשגבה היא מהבין! המופת ההניוני אשר הביא דעקארט על מציאות אלהים הפיק רצון מכל שוחרי תושיה והנחיל לו כבוד ויקר; והמופת אשר הביא שפינאזא כי אי אפשר לציר כל מציאות וישות זולת אלהים ובלתי היותו היות לא יוכל — הנחיל לו אך קלון למכביר. הימים אשר הגה שפינאזא בשמת דעקארט היו סגלת שנות חייו. בימים האלה נסה שפינאזא לבאר לו חידת היצירה הסתומה ולפתור לו מסכות תבל, כי עוד כאשר למד אותו דעת אלופו ומורו ר' שאול הלוי, אף כי בצמא שתה כל מי חכמת ישראל, הרגיש כי עד מאד רחוק הוא מפתרון השאלה הזאת! לאור הניוני דעקארט נפקחו עיני שפינאזא, כי מחקר החוקר האלהי הזה ברור, עמוק וחד, לא יחת מפני כל אמונה טפלה ושמתו תדרוך עז ולא תשא פני כל הגיון ישן נושן אשר הדרת השיבה תעטרנה. היא העמיק חקר וימצא אמת וקשט אך בנפש האדם פגימה; הוא בקש חכמה אבל לא מפי חכם ומסורה קדומה. בשקידה רבה למד שפינאזא תורת דעקארט, אבל באחרונה נוכח לדעת כי קושיא במקומה עורמת ופשר לחירה אין. מופת נאמן על ישות האדם מצא בשמת דעקארט וזאת נתבארה שם ביתר שאת, אבל בנוגע לעצם אחד עליון אשר הוא מקור תבל וסבת כל הנמצאים השונים למיניהם לא מצא מאומה. „משכיל אני ובכן יש אני“: „Cogito, ergo sum“ הוא משפט אמת אשר אין לפקפק בו, אבל „משכיל אני ולכן גם אלוה יש“ „Cogito, ergo Deus est“ באמתת המשפט הזה יש לפקפק. אז שפינאזא העמיק שאלה: מה הוא עצמות כל דבר ותכונו (Numen)? הלא על כל נמצא תמורות מאלופות תעבורנה, כל נמצא פושט צורה ולובש צורה, אבל בהכרח בכלם יש נושא אחד אשר עליו יעברו השנויים והוא בעצמו לא יחליף ולא ישתנה אחרי כל השנויים השונים העוברים עליו זה אחר זה, לנגד עינינו תבל כיפיה וכל אשר בה, נפלאה בשלל צבעיה ובמקריה הרבים! כלם עומדים וקיימים לא בעצמם „per se“ אכל מציאותם נתלת במציאות עצם אחר „per aliud“; לא הם סבת היותם, ישותם וקיומם, אבל הם נשענים, עומדים וקיימים על יסוד ישות אחרת יותר נבהה, והוא ישות האחד אשר הוא הכל“ — ומה היא הישות הזאת?

*) Schleiermacher, Rede über der Religion, Seite 47.

הישות האמתית אשר אמנה מעין נובע לכל הנמצאים (סובסטאנץ), לא כאשר יבואר על פי פשוטו — גוף וחומר, אבל במובן ההיות הפשוטה, בלי כל צורה הגיונית — עצם בלי מקרים. מה הוא המוחש? גלוי שנוי אשר יולד בנו. אבל מה הוא הדבר או הסבה אשר יולידו שנוי במצב שזכחנו? השנוי יבא ע"י דבר-מה מחוצה לנו. ומה הוא דבר-מה הוה? זאת לא נוכל לדעת ולהבין; יען כי למען הבין את זאת מוכרחים אנחנו לתאר את "דבר-מה" הוה כפי השנויים אשר נולדו בנו, — לתת לו צורה מיוחדת לפי שנוי שכלנו המשכיל אותו, ואז יהיה למוחש לנו. מתחייב מזה שהמוחש, או דבר-מה הוה, נמצא במציאות ואין אנחנו יכולים להכחיש את ישותו, אף כי לא נוכל לדעת ולהבין את מהותו. ה"מה" הוה ישנו, עומד וקים לעד. המה הוה אשר קאנט יקראהו "Numen" יקראהו שפינאזא "Substantia".

ובכן לדעת שפינאזא, העצם או המה הוא ראשית הכל. דעקארט כמו רבים שלפניו האמין בשניות (דואליזמוס): הוא האמין כי יש אלוה ונס תבל אשר ברא אלהים. העצם לדעתו איננו ראשית כל נמצא. לדעתו גם ההשכלה וההתפשטות (אויסדעהנונג) עצמים נבדלים הן ובכה ד' נהיו ונבראו; ולדעת שפינאזא ההשכלה וההתפשטות רק איכויות הנה (attributum) — איכויות העצם האחר; מן מושג השניות אשר בשמת דעקארט צעד שפינאזא הלאה אל מושג האחדות, עד הגיעו אל ציור (Concept) האחד!

ההיות הפשוטה, בלי כל תואר ותמונה — העצם אשר הוא מקור וסבת הכל — הוא אלהים אין עוד מלבדו. כמנו השתלשלה כל הבריאה החמרית, כל יש וכל נמצא, בו באלהים הם נמצאים והוא סבתם; בלעדו לא נצייר לנו כל ישות. וזאת הוא פשר חידת היצירה לדעת החוקר הוה. הוא יכיר את רבון כל העולמים כמו מקור כל החיים; תבל וכל אשר בה לדעת שפינאזא הוא גלוי אלהות. "צמצם כביכול את אורו אשר היה מתפשט לבלתי תכלית ובאמצעו ברא את העולם", וכל הנמצאים השונים למיניהם אך צאצאי האל הפשוט הנמו והוא כל יכול וכוללם יחד. אך היות אחת יש במציאות אמתית, וההיות ההיא הוא רבון כל המעשים.

זאת היא פשר החידה לדעת שפינאזא, פה מצאה נפשו מרגוע ובוה השבית שאון המית רוחו, לחוות בנועם ד', לדעת אותו בשלמות, — זאת היא המדרגה היותר גבוהה בהתפתחות בינת האדם, זאת אושר אדם והצלחתו ואליה כלתה נפשו, ובקבלו את ההגיון הנאמן הוה "כי בו באלהים כלנו חיים, מתנוועים, נמצאים וקיימים", דהריב בנפשו עוז לחקור עד תכלית ולהשכיל את היחס שבין העולם, האלהים והאדם ויחס האדם לכל מין האנושי.

שפינאזא יסכים עם דעקארט בשלש הנחות אלה: א) יסוד האמת הוא ההכרה השכלית; ב) כל אשר יושכל בהשכלה מבוררת באמת, יסכים גם עם המציאות חוצה לנו; ג) מסתעף מזה: שכל שאלה במה שאחר הטבע (מעטהאפֿיזיק) תוכל להיות מבוורת ומפורשת כעין שאלות בחכמת השעור; הוקה אחת ומשפט אחר למו, דרך שמת דעקארט הוא דרך שמת שפינאזא, אבל שמת שפינאזא יותר מושלמת. דעקארט אומר כי השאלות במה שאחר הטבע תוכלנה להיות מפורשות כעין שאלות בחכמת השעור, אבל הוא לא פתר מאומה במה שאחר הטבע על דרך חכמת השיעור, אולם שפינאזא מלא את החסרון הזה. דבר קטון הוא בעיני רבים, כבל זאת היא הסבה הנכונה לכל הנגוד שבין שפינאזא ובין מורו דעקארט.

את השטה הפילוסופית הזאת נבאר ונברר באר היטב, אבל אחלה את פני הקוראים כי יתנו לב להבין ואל ישעו את עיניהם מן החקים והמשפטים אשר אישים לפניחם; סמוך לבי בסוח כי יבאו עד תכלית השטה העמוקה בלי כל עמל וסורה. ויען כי חפץ אני כי יתחקר הקורא מעצמו על שרשי מופתי שפינאזא ולבלי אהיה אנכי כאיש הבינים בינו ובין שפינאזא, אעתיק בהעתקה מדויקת מקומות אחדים מספרו "עטהיק". הספר הוה יתחיל בשמונה נדרים:

א) זאת אשר בשם "סבת-עצמו" אכנה, הוא דבר אשר בכחינת עצמותו אי אפשר לבלי היותו ישות, או כדבר אשר לפי טבעו לא יצויר רק כיש מחויב המציאות¹⁾.

ב) בעל תכלית הוא כל דבר אשר יוכל להיות מוגבל ע"י דבר אחר, בן טבעו,

¹⁾ הגדר הוה יקר בערכו מאד, כי הוא יסיר כל שאלה וכל ספק המתחייבים מן הציור של חרוז-סבות בלתי בעל תכלית. שפינאזא יפרוק כל קושיא, כי הוא יאחד את המהות והסיבה כאחת.

(terminari potest), נוף בעל תכלית—יען כי ננבילהו ע"י אחר אשר לו התפשטות יתרה עליו. כל שכל יוגבל ע"י שכל אחר, אבל לא נוף ע"י שכל ולא שכל ע"י נוף יוכלו להיות מוגבלים זה ע"י זה.

ג) במושג "עצם" (סובסטאנץ) אבין את זה אשר מציאותו מחויבת מצד עצמו ואשר יושכל ע"י עצמו (perse); במלים אחרות, הדעת אותו לא תחייב ידיעת מה שקדם לו.

ד) במושג מקרה עצמי (attributum) אבין את זאת אשר שכלנו ישכיל כמו עצמות להעצם ואשר בלתי לא יצויר לנו ולא ישיגנו השכל.

ה) מקרה בלתי עצמי (Modus) אכנה דבר אשר אין לו מציאות בפני עצמו ולא עצמות הוא להעצם ומציאותו רק בדבר אחר אשר הוא נושא ולכן יושכל לנו לא ע"י עצמו אבל באמצעות נושא אשר בו הוא נמצא.

ו) במושג "אלהים" אבין ואשכיל את "העצם" הבכ"ת בהחלט (absolut), רצוני את העצם עם מקרים עצמיים בלתי בעלי תכלית ומציאות כל אחד מהם נצחית, עומדת לעד.

ז) אך את זה נכנה בשם בעל רצון חפשי אשר סבת מציאותו בו בעצמו (וועלכער דען רונד זיינעס דאזינס אין זיך זעלבסט טראַגט) וסבת פעולתו בו בעצמו ובסבעו נמצאת; אבל זה לא יקרא בשם בעל רצון חפשי אשר מציאותו נתלת במציאות דבר אחר ופעולותיו יוצאות ע"י סבות הנמצאות חוצה לו.

ח) מושג הנצחות היא הישות בעצמה, כמושג מן הרבר אשר תמיד מציאותו.

עתה נציע שבעה משפטי אמת:

I) כל דבר נמצא או בעצמו או בדבר אחר.

II) כל אשר לא יושכל באמצעות דבר אחר (per aliud) בהכרח כי יושכל ע"י עצמו (per se).

III) כל סבה ידועה תפעול פעולה ידועה, ולהפך, אם אין לנו סיבה ידועה לא תצא לנו גם תולדה או פעולה ידועה.

IV) דעת הפעולה והכנתה נתלת בדעת את הסבה אשר תחייב את הפעולה.

V) דברים אשר אין בנייהם יחס לא יוכלו להיות מושכלים זה באמצעות זה, רצוני דעת את האחד לא תכיל בתוכה דעת את השני.

VI) כל רעיון אמתי בהכרח יסכים עם המציאות אשר חוצה לנו המקבלת לו (Jdea vera debet cum suo ideato conxenire).

VII) כל אשר יושכל בהשכלה מבוררת כמו אי-ישות, לא יחייב מטבעו כל ישות, אפס לא יהיה ליש.

באמתת כל המשפטים האלה אין לפקפק, מלבד המשפט הרביעי אשר התנפלו עליו המבקרים וימצאו בו פחת ומגרעת, בשאלם: אם ישכיל איש בהליכתו ואינו יודע את הסבה, האם בעבור זאת לא יחוש גם את התולדה אשר לרגלה באה? אבל שגו אלה עד מאד—לדעת שפינאזא אין כל פעולה אשר נבין אותה ונשכילה טרם נשכיל את סבתה; ידועה שלמה מן הפעולה היוצאת לרגלי סבה ידועה לא נדע רק אם נשכיל ונדע בתחלה את הסבה בשלמות. אם ברצוננו להבין את הפעולה בשלמות, בהכרח כי נשכיל את הסבה בתחלה בשלמות, בכללותה. הרגיון הזה מבוואר: כל פעולה הוא סבה שיצאה מן הכח אל הפועל; טבע פועל (Natura naturans) אשר יושכל לנו כטבע פועל (Natura naturata). החיון אשר יתראה לעינינו בראשונה נקרא סבה ואשר יבוא לרגלו—פעולה. אבל שם סבה ומסובב הם רק שמות היחס, כי הראשון יקרא גם כן שני ביחס לראשון שלפניו והשני ראשון ביחס לשני שלאחריו. ענין הסיבה (אורואבליקטיב) הוא חרוז גדול של שניים בזה אחר זה אשר את האחרון שבהם נקרא בשם פעולה; אבל מה יהיו כל השניים אשר בין שני הקצוות? בין הקצה הראשון—הסבה ובין הקצה האחרון—הפעולה, מה הוא דין הפרקים שביניהן? ולכן למען נשכיל את דבר השנוי (הפעולה) אשר יצא לרגל כה טבעי (סבה), נחוץ להשכיל בתחלה את הכח הטבעי (הסבה) שנשתנה לכה אחר אשר נקראהו בשם פעולה, רצוני, להסיר את כל התמונות המקריות—לעבור מן

החזיון אל מהות החזיון, מן המראה אל המה (נומען). כן מרגלא כפי רוב בני אדם, שלפעמים תובן לנו הפעולה ולא תובן לנו הסבה; אבל באמת לא נדע לא זאת ולא זאת. אנהנו רואים אך שלשלת ארוכה של שנויים העוברים לפנינו זה אחר זה, לא זולת; אנהנו קוראים בשם את כח החיים אשר יכיל בתוכו רק חרוז גדול של שנויים הבאים זה אחר זה; חרוז כזה יכיל בתוכו, כח המושך" (נראויטאציאן), החום, העלעקטריציטאט, השתנות תכונת האור (פאָלארוואציאן), אבל קרוא דבר בשם, רחוק עוד מדעת את עצמות כל אלה.

אחר הדברים האלה יציע שפינאוא שמונה הנחות ויוכיח את אמתתן במופתים נאמנים הנוסדים על משפטי אמת והגדרים שהובאו למעלה.

הנחה ראשונה: העצם (סוכסטאנץ) קודם בטבע למקרוי הבלתי עצמיים (מאָדוסע). המופת: אמתת ההנחה הזאת נובעת מן הגדר השלישי והחמישי.

הנחה שניה: שני עצמים השונים זה מזה במקריהם העצמיים בלתי דומים זה לזה לגמרי ואין ביניהם כל דמיון יחס וערך.

המופת: אמתת ההנחה הזאת נובעת מן הגדר השלישי, יען שכל עצם יושכל לנו בהכרח רק ע"י עצמו; במלים אחרות: דעת את העצם האחד לא תכלי בקרבה דעת את השני.

הנחה שלשית: דברים אשר אין ביניהם יחס לא יוכלו להיות משולבים בקשר סבה ומסובב.

המופת: כי אם אין ביניהם כל יחס, הלא (לפי משפט אמת החמישי) לא יוכלו להיות מושכלים זה באמצעות זה; ובכן (על פי משפט אמת הרביעי) לא יוכל האחד להיות סיבה אל השני.

הנחה רביעית: שני עצמים או יותר מהם, נבדלים המה בזה: אם במקריהם העצמיים או במקריהם הבלתי עצמיים.

המופת: כל נמצא ימצא או בעצמו או בדבר אחר (לפי משפט אמת הראשון), ובכן לפי הגדר השלישי, הרביעי והחמישי—חוצה לנו (extra intellektum), זולת העצמים, או מקריהם העצמיים ומקריהם הבלתי עצמיים, אין כל אשר אשר יבדלים זה מזה.

הנחה חמשית: אי אפשר כי יהיו נמצאים שני עצמים בעלי טבע אחד או במקרים עצמיים שונים.

המופת: לו יהיו נמצאים שני עצמים או יותר הלא בהכרח יבדלו זה מזה: אם במקריהם העצמיים או במקריהם הבלתי עצמיים (על פי ההנחה הרביעית). אם העצמים נבדלים זה מזה במקריהם העצמיים הלא ההבדל בעצמו יוכיח כי הם שני עצמים במקרים עצמיים בלתי שונים; ואם יבדלו רק במקריהם הבלתי עצמיים, הלא אז העצם אשר הוא קודם בטבע למקרוי הבלתי עצמיים יושכל לנו בהכרח משפט מכל אלה, כלומר (לפי הגדר השלישי והששי) אי אפשר שיושכל לנו עצם שנבדל מאיזה עצם אחר; ויוצא מזה שכן הנמנע שיהיו במציאות שני עצמים או יותר, אבל יוכל היות רק עצם אחד.

הנחה ששית: לא יוכל העצם להיות נברא מעצם אחר.

המופת: לא יוכלו להיות שני עצמים עם מקרים עצמיים שונים ודומים (לפי ההנחה החמשית), כלומר (לפי ההנחה השנית) שני עצמים אשר יהיה ביניהם יחס ודמיון; ולכן (לפי ההנחה השלישית) עצם אחד לא יוכל להיות סבה לעצם אחר.

תוספת (Corollarium): העצם לא יוכל להיות נברא מאיזה בורא, יען שאין במציאות זולת העצם ומקרוי (לפי הגדר השלישי והחמישי), ויען שהעצם לא יקבל מציאותו מאיזה עצם אחר, לכן בהכרח הוא עצמו סבת עצמו.

תוספת באור (Scholie): המשפט ההגיוני הזה יושכל לנו בעצם טהרו כאשר נהפכהו, ומהות החפך נבין את צדקת המשפט ההגיוני הזה: כי אם יהיה העצם נברא, הלא אז לא יושכל לנו מבלי שגשגו ונשכיל את סבתו (על פי משפט אמת הרביעי) ואם כן (לפי הגדר השלישי) לא יהיה עוד עצם.

הנחה שביעית: העצם מחויב המציאות מצד טבעו.

המופת: העצם לא יקבל את מציאותו מאיזה עצם אחר (לפי הבאורים ולפי הגדר הששי),

ולכן הוא בעצמו סבת מציאותו, כלומר (לפי הגדר הראשון) בבחינת עצמותו אי אפשר לבלו היותו ישות" (מחויב המציאות).

הנחה שמינית: העצם הוא בלתי בעל תכלית (אין סוף).

המופת: עם מקרים עצמיים ידועים לא ימצא רק עצם אחד, בהכרח ישויה או בעל תכלית או בלתי בעל תכלית; בעל תכלית לא יוכל היות, יען שכל עצם בעל תכלית (לפי הגדר השני) בהכרח יוגבל על ידי עצם אחר בן טבעו, ואם כן הלא יהיו שני עצמים עם מקרים עצמיים דומים ושונים, והוא (לפי הגדר החמישי) משגה (אבסורדוס), ולכן העצם בלתי בעל תכלית.

ההנחה שאין במציאות זולת עצם אחד עם מקרים עצמיים ידועים אשר הם אך לו לבדו, צריכה באור ולכן נעמוד פה כמעט רגע עד אשר נבאר:

(א) גדר אמתי של איזה נמצא כאשר נבאר אותו לא יוכל בקרבנו בלתי את טבעו; ויצא מזה:

(ב) שכל גדר לא יכיל ולא יגביל בכאורו כמות מוגבלת של פרטים, יען שהוא לא יבאר יותר מן טבע הנמצא ואמתת מציאותו; למשל גדר המשולש לא יכיל בקרבנו יותר מן באור חוקי המשולש וטבעו ולא מספר ידוע של משולשים.

(ג) למציאות כל נמצא יש בהכרח סיבה.

(ד) הסיבה היא אשר בכחה ימצא איזה נמצא, בהכרח כי תהי אם בטבע הנמצא וגדרו (אם הוא מחויב המציאות) או חוצה לו, ואז היא (הסיבה) דבר בפני עצמה הנבדלת ממנו.

מכל ההנחות אשר הוצעו עד הנה יצא לנו שאם נמצא מספר ידוע של פרטים, הלא

בהכרח יש סבה למספר הזה, מדוע ימצא אך מספר כזה ולא יותר: ergo אם בתכלית המצא ימצא

מספר מוגבל מבני אדם (ליתר באור נניח שנמצאים הם בזמן אחד, ויותר מהמספר הזה לא היה

ולא נמצא), הלא למען באר את הסבה מדוע אך עשרים איש ימצאו ולא יותר, לא די להורות

רק על טבע האדם כמו על סבה למספר הזה, יען (לפי ההערה השלישית) לכל נמצא יש

סיבה למציאותו, אבל בכל זאת, הסיבה הזאת לא תוכל (לפי ההערה השנייה והשלישית) להיות

בטבע עצמו של בני אדם, יען שהגדר האמתי של מציאות בני אדם לא יחייב מספר מוגבל כזה—

עשרים. לכן (לפי ההערה הרביעית) הסבה מדוע נמצאים אך עשרים איש ומדוע נמצא כל אחד

בפני עצמו—בהכרח חוצה למו, מזה נוציא משפט בהחלט: לכל דבר אשר בכתו לתת מציאות

לנמצאים רבים יש בהכרח סבה חיצונית. ולפי שהעצם מחויב המציאות, לכן מציאותו מושכלת

לנו ע"י גדרו ומכח גדרו בעצמו אנחנו נשכיל את מציאותו. אבל כאשר בארנו בהערה השלישית

והרביעית—מהגדר הזה לא נוכל להוציא משפט על מציאות עצמים רבים, ובכך על כרחנו נשפוט

שאך עצם אחד נמצא בטבע המיוחדת היא.

ולמען השלים באור שטת שפינאוא נראה את כל התולדות היוצאות מכל ההנחות אשר

בארנו עד הנה: במציאות יש רק עצם אחד בלתי בעל תכלית והעצם הזה הוא האלהים, אין

עוד מלבדו, כל אשר נמצא ימצא אך בו, באלהים זולתו ובלתו לא תושכל ולא תצויר כל מציאות,

הוא ישות כל העולם כלו, וכל הנמצאים אך תמונות ומקרי הישות הזאת הנמו. הוא העצם

היחיד וכל הרברים זולתו אך מדותיו הם אשר לא תמצאנה זולת העצם, אם נשכיל את ד' כמו

עצם במקרי העצמיים או כבוד ד'. יראה אלינו כמו טבע פועל (Natura naturans) ואם

בתמונות ד' יביט אשר בהן תגלה עצמות האלהים, או יראה כמו טבע פועל (Natura

naturata). הוא סבת כל הנמצאים, מקרי שנים הם: התפשטות והשכלה. התפשטות היא השכלה

נראית, השכלה היא התפשטות הבלתי נראית; המקרים האלה השנים הם הפנימית והחיצונית

אשר אהדתם היא עצמות לקב"ה. כל דבר הוא תמונת המקרה העצמי האלהי—התפשטות,

וכל רעיון, רצון והרגשה הם תמונות המקרה העצמי האלהי—השכלה, כי לא ההתפשטות

וההשכלה עצמים הנמו, כאשר יחשבו דעקארט, ברור הוא לעינינו, יען כי הם לא יושכרו בפני

עצמם (per se), אבל באמצעות דבר אחר (per aliud), דבר מה המתפשט, — ומה הוא?

זה איננו עוד ההתפשטות בעצמה, אך העצם הוא אשר יקדם לה העצם לא נבאר, אבל בורא

הוא בכח טבעו העצמי ובהכרחות פנימית. הכרום אשר ישנם במציאות ויכולו להיות רבים, אבל

הישות אחת היא; התמונות רבות הן, אבל העצם אחד הוא. אלהים אחד הוא והוא הכל.

הא לך קורא יקר מושג מתורת שפינאזא; ועתה אשאלך והנידה נא לי אם לא תשתאה ותשתומם בשמעך כי את השטח העמוקה הזאת חרפו וינבלוה וישליכו עליה שקוצים ונדופים ויכונה בשם „הכחשה באלהות“? הסבה הנכונה והאמתית לזה היתה—השמוש במלת „עצם“ אשר השתמש בה שפינאזא והוא לישנא דמשתמע לתרי אפי, כאלו ערבב שפינאזא את העצם אשר הוא לעילא ולעילא מכל השנה, עם העולם החמרי. בהשקפה ראשונה ידמה הקורא שההגיון; „אלהים הוא עצם בלתי בעל תכלית“, הוא כמעט שטת נאָלְבַאָך הכופר בעקר, אבל בקראו פרקים אחרים משטתו ויִנְכַח לדעת כי שקר ענו בו, כי שפינאזא בברור למד דעת כי ד' איננו גשם וכל חומר, אך תמנת ההתפשטות הנדו וההתפשטות הוא אחד ממקרי העצם⁽²⁾.

לפי תורת שפינאזא לא העולם החמרי הוא האלהים, אבל עולם החמרי הוא אך התנלות המקרה העצמי האלהי — „התפשטות“; אלהים הוא התאחדות הטבע בכחינת פועל עם הטבע בכחינת פועל (Natura naturans et Natura naturata in identitata Deus est) ולא יותר.

לסבת כל השקוצים אשר השליכו על שפינאזא והממרורים אשר השביעוהו יחשב גם למודו בדבר הסבות התכליתיות או הכונה והתכלית. ואם שגם בעקאן האנגלי מבעלי התושיה⁽³⁾ (רעאליס-טען) כבר הכה על קדקד אלה המחפשים אחריהן ויוכיח בטוב טעם ודעת כמה שניאות תצאנה לרגל החפוש אחריהן, וגם החקירה ודרישה במדעים שונים גם הנה הוכיחו כי עד מאד יבערו ויכסלו אלה המחפשים והתרים אחריהן, בכל זאת חוקרים רבים לא עמדו מחקור אחריהן, גם האמינו שאך זאת היא הדרך הנכונה להגיע אל מחוז חפצם במחקריהם, ותורת הכונה והתכלית (Teleologie) היא נר לרגלם. לא פה המקום לדבר בדבר הזה ולשפוט עליו, אבל בלי ספק כל קורא ומבין דבר לאשרו ימצא חפץ בקראו את הנתוח ההגיוני (לאָגְישען אנאליז) בדבר הזה, אשר עשה שפינאזא כמו נספח לספרו „De Deo“.

„כל אשר יעשו בני אדם יעשו אך למטרה ידועה, למען ישיגו איזה תועלת וטובה אשר תנעם להם—אותה אשר הם מכקשים, וזאת הסבה מדוע אך בזה תמיד ישימו עיניהם: למצוא לכל דבר את הכונה והתכלית; וכאשר ימצאון ייטב לבם ושאוּן המית רוחם ישקוט, בלי הסתפק אם קשט דברי אמת בזה. ויען כי אין למו כל מקור ומעין אשר טמנו ישאבו את ידיעתם בענין הסבות התכליתיות, לכן יפנו אל עצמם, ועל כל אשר יעשה חוצה להם המה ישפטו לפי מטרותיהם וכונותיהם, אשר בגללן הם פועלים פעולותיהם, ובכן בהכרח ישפטו על בינת אחרים לפי תבונתם. המה יראו יביטו כי נמצאים דברים רבים בהם וחוצה למו אשר ישתמשו בהם להנאתם לעבודתם ולפעלם, למשל: עינים לראות, שנים לטחון את הבא בפהם, ירק דשא וכל נפש חיה לאכלה, שמש להאיר לארץ ולדרים עליה, ימים ונהרות אשר יפרשו במ מכמורת לצוד דגים, יחלו הם להביט על כל הרברים האלה בטבע כאלו נבראו רק בגללם. ויען כי את כל זאת יחשבו כמובן רק למענם, לכן בהכרח יאמינו שעצם צדדי ישנו אשר יכין למענם את כל צרכיהם. ובהשקפתם על כל הדברים כמו על אמצעים לא יוכלו עוד לחשבם לדברים אשר ימצאו את עצמם; ובשפטם על כל דבר אשר יסכון להם בעצמם להכניס, יוציאו הם משפט כי יש מושל או מושלים רבים, בעלי רצון חפשי, הבוראים את כל אלח הדברים הנחוצים להם. ויען כי מאומה לא יבינו, לא ידעו ולא ישכילו מבינת אלה המושלים, המה ישפטו על בינת המושלים בערך בינתם ויבואו למשפט כזה שהאלהים אך עושים ופועלים פעולתם לטובת בני אדם, למען הכניע בזה את נאותם, כי יעשו באימה וביראה רצון קונם וישבחו ויפארו וירוממו לאל על כל אלה החסרים. מושג כזה יביאם כי כל אחד מהם יברא לו ברוח דמיונו עבודות זרות לאלהים

⁽²⁾ אחד ממקרי שפינאזא העיר לתומו, כי שפינאזא אף פעם אחת לא הכיר את עצמו למכחש באלהים (וגם שפינאזא התפלג, לו ראה כי יגוללו עליו עון כזה). ובכל זאת הלא ברור הוא שתורת שפינאזא בפועל היא „הכחשה באלהים“. אמנם כן הוא, אבל בכל זאת אין כל משפט צדק להאשים אח שפינאזא: מדוע בפועל תשתות שטתו, להכחשה באלהות, שפינאזא לא הכחיש כמציאות אלהים אבל הכחיש כמציאות העולם, וא"כ יחשב למכחיש כמציאות העולם (אקסמייסט) ולכן למכחיש כמציאות האלהים. ובכן אך להגם התנפל ה' שד"ל בשצף קצף על שפינאזא הצדיק כי כופר בעקר הנהו לדעתו ויטפול עליו ב„אוצר נחמד“ עוד חמאים ועונות לא ידע שחרם, כי מתעב שפינאזא את מדת החסד ולא יכירה למדה נכונה בכל ספריו. דברי ימי שפינאזא יצדיקוהו.

⁽³⁾ ראה קונע פֿישער „Реальная философия“.

זמעשים מתועבים להשיב בהם לד' על חסדו ואמתו, למען יאהבו ד' יותר מכל בני אדם וזולתו, כי יכריח ד' את הטבע למלא את כל תאות נפשו ותשוקת רוחו הבלתי מוגבלת, ובכך כל רעיון רוח היה לאמונה מפלה בקרב לבות בני אדם. וזאת היא הסבה מדוע שמו בני אדם תמיד את עיניהם אך לזה— לחפש בכל דבר את הכונה והתכלית. אבל בידעם לתוכיח שכל אשר יעשה הטבע הוא אך למטרה ידועה (לשובת בני אדם), הם, לדעתי, הוכיחו בשוב טעם ודעת כי לא ידעו את האלהים והטבע כמותם. הבישו נא וראו אל איזה רעיון רוח הביאם מושגם זה. דיען כי לעומת כל הדברים הטובים ומועילים להאדם נמצאים גם דברים רעים ומזיקים, כמו: סער עקרות, רעידת הארץ, חללים רעים ונאמנים, הם—הפתאים האלה— ידמו שכל אלה אך נמול אלהים לעושי רע וכי אלהים התאנף במ ויתעבר על כי לא יעבדו אותו בראה, ואף כי הנסיון היומי יכחישים על פניהם ויוכיחם על אולתם כי רבה, כי כל צרה וצוקה, דבר ומשלחת מלאכי רעים כי יהיו בארץ, והיה להם לשלל כצדיק כרשע—הם בכל זאת על עמדם יעמדו ורוחם בקרבם לא יחליפו, כי נקל להם להשאר במצב בערותם ולהשיב על כל אלה המראות הזרים כי סבתם בלתי נודעת להם, מלהרוס את יסודי האמונה המפלה ולקומם אחרת תחתיה."

ועתה קורא יקר האם לא נצדק אם נאמר כי השטה הזאת היא העמוקה בין כל השמות הפילוסופיות, ומשפטי שפינאזא— תהום רבה? זה הוא גורל כל המעמיקים בשטת שפינאזא. הם יראו אך שלשלת ארוכה מהקשים רבים הכלולים כל אחד בחברו ויוצא ממנו בהכרח. כל דבריו ברורים, נכוחים ומפורשים, כל דבריו נאמרו בשפה ברורה בלי מליצות ראמות, אמרתו צרופה מזוקקה שבעתים וכל קורא אשר יסכים אך פעם עם ראשית שטתו, בכלי חפץ ימשך אחריו ולא יטה עוד בשפק כמו במשפטי אִיקלידוס. ונפלא הוא הפלא ופלא בקורות הפילוסופיא כי שטת הפאנטהאיזמוס, היא השטה אשר מכל עבר השליכו עליה שקוצים כבן ברית וכשאינו בן ברית, ובכל זאת מעולם לא צלחה כל בקרת להרוס ולקעקע יסודי שטת שפינאזא. מבקריו לקחו למו לפעמים איזה משפט ממשפטי לחלק עליו, כי לא יסכים—עם מה? עם שטת החולק עליו. ואם נשים עין על כל גדולי פילוסופי אשכנז נמצא שכמעט כלם יסכימו עם היסודות העקריים בשטתו ונפלאו ממנו רק בדברים פרטים ולפעמים רק במבטאים לכד. תולדות כל אלה השטות לא הפילו בה חתיתם בעמים כשטת שפינאזא, יען כי אלה במליצות ידברו ודבריהם חידות המה. יאָאָאָבי יאמר: "כי כל כלי יוצר על שטת שפינאזא לא יצלה, ואלה אשר ברצונם לפתור את חידת היצירה בכח בינתם לנצח לא ירסוה; פשר אחר לחידה לא תמצא רק האמונה והדת."

ועתה אכלה את דברי בתולדות שפינאזא ובאר שטתו באלהות: שפינאזא היה הענו מכל אדם ודומיה לו תהלה. כל שנתו הקדיש לפתור שאלות עמוקות אשר לא נתנו דמי לכל חוקר עד תכלית. הוא הקים לנו שטה אשר לנצח תהי לזכרון לפנינו, כשתי מאות שנה חשבו את השטה הזאת להכחשה באלהות ושליכו עליה שקוצים, גם חשבוה לנצר נתעב; ואך זה כששים שנה למאה הזאת הודו כל נבוני דעת שהשטה הזאת היא אָם כל שטה פילוסופית, ועתה כמעט כל גדולי החוקרים הנודעים לשם ולתהלה ינהו אחריה ויתחשבו לתלמידים היוצאים בעקבי שפינאזא. די לנו אם נזכור כי נאָאָהע ולעססינג, שני המאורות הגדולים בארץ אשכנז, היו מאמיני הפאנטה-איזמוס! בן ממר הזה (שפינאָאָזא) אשר לא הכיר (לדברי מתקוממו) את רבון כל העולמים, אך בקרוב אליו אנשים חכמים וידועים ובהביטם עליו בעינים חודרות, נכר לאיש מלא רוח אלהים. היהודי הנבזה אשר התכחש (לדעתם) לאל עשהו נהפך לאיש בר הלבב, אשר בו רוח נדיבה. בן סורר ומורה הזה היה— לאיש תמים דעות כילד תמים אשר לא ידע עול, לחוקר אשר השליך אחרי גו כל תענוגות בני אדם והיה לנבור הכובש את יצרו, אָם נביים על ספריו—יאמר לוֹאִים בספרו "קורות הפילוסופיא ודברי ימיה"— בעין חודרת, בלי כל קנאה, אז יראו לנו (חקרי שפינאָאָזא) כמו טורי כסף עם נקודות הזהב היותר מפוארים בכל דברי ימי הפילוסופיא לבני אדם, הם יתארו לפנינו מחוזה נשגב נעלה עד מאד ממלחמת האדם עם סודות היצירה ותעלומת שמבראשית; הוא לא נשא גם נצחוני, יען כי לא יבוא אנוש בסוד שדי, לנלות שפוני טמוני עולם ולבוא עד תכלית אלוה". מן הנמנע היה פה הנצחון, אבל בכל זאת נלבש נאות ונאון, אם העפלנו לעלות על ראש פסגה כזאת. שפינאזא יוצג לפנינו כמו עמוד אש בערפלי הבערות אשר סכו על כל הגוים— להאיר להם את הדרך ילכו בה עמים רבים. "הוא עומד לנס עמים כמו גם בלב ימים, להזהיר את העושים מלאכה במים רבים

נערי בית המדרש.

ספור מאת ישראל יוסף הלוי סירקיס.

א

ביום קיץ, החום כבד מנשוא ואבק דק ימלא כל חללו של בית המדרש, הנערים יושבים רפווי כח, בנדיהם העליונים הסירו מעליהם, הזעה ממצחם יזוב על פניהם וכל גַם כמו טבול בַיָּזַע, הפלית קטן קרוע ומגואל, כל נפש עיָפָה ובדי עור הַגָּן כמטילי ברזל בכברות ינועו, הספרים פתוחים וראשי הנערים ירדון ירדון ימין ושמאל פנים ואחור ובפאותיהם הארוכות יניסו את הזבובים הנושכים אותם, אשר רגע ישובו יהמו באזניהם וירגיוזם בעוקציהם. אלה מבני הנעורים ישמעיו קולם בהתנועעם אל כל עבר, ואלה בדממה עיניהם לנוכח יביטו בהגמרא הגדולה הפתוחה לפניהם, אך בכלל אין כמעט גם אחד מהם מעמיק לדעת את אשר יפצו שפתיו וכל הכתוב בדף אשר הוא עומד בו, כי לַיָּאוֹת עצומה אשר החלישה כל גוֹר התגברה גם על כחות נפשו, ושכלו יתנהל בעצלתים.

שם בקרן דרומית מזרחית יושב אחד הנערים כבן שבע עשרה שנה, כָּרְעוּ כֵן גם הוא חשוף לבושו העליון ומליתו הקטן ומעילו פרוטים עד המפשעה, ידו האחת נתונה בין עלי הש"ך והשנית תסלסל את העלים ותשוב להישירם. מְבַטֵּי עֵינָיו מְפַנֵּים אל החלון ושרעפיו בקרבו בכברות יתנהלו וכמעט לא ידע אם יש הגיון כל מזמותיו, וכי תשאלו: מה תהנה רוחו? יביט עליך בעינים מזרות, כמו הקיצותיו משנתו ומלים אין בפיו להשיבך נכונה. ובכל זאת נפשו מלאה רעיון צפון במשכיות לבבו.

אך למה אסתיר סוד — הנער הזה אשר תארתיו, הנני אני בעצמי. שְׁבֹךְ ברוב שרעפי בקרבי פנו אלי נערים שנים מחובשי ביהמ"ד — בּוֹזְנֵי וּקְלוּנֵי וּפְתוּנֵי ללכת עמם לרחוץ במי הנהר; אנכי מאנתי ללכת, כי בחרתי להתבודד, וכה ישבתי משמים על מקומי בנפש מרה, כמו יאוש אכזרי התקיפני וכח לא היה בי להבליג על יגוני. אז אמרתי בלבי: „אהה, רע ומר גורלי, ומה תחי אחריתי? אמנם כן בימי האביב, אחר חג הפסח נמרתי אומר להחל ללמוד בביהמ"ד אשר אורו מחכים וקנאת חברים תרבה הריצות, ואדמה בלבי כי אשמע יום יום תורת מלמדי החרוף — שיעור בעיון וחושן משפט, ובפני עצמי אהנה בתורה יומם ולילה עד כי אעשה חיל בש"ס ופוסקים, לקנות לי שם טוב בארץ — שם למדן וחרוף וגאון, ובעת ההוא אף ספק קל לא עבר בלבי, פן אשוב עד מרה ממחשבותי. לבי עלץ בקרבי, בדמוני חזיתי אותי יושב ועוסק בתורה בוריוות יתירה ובכל יום ויום אוסיף דעת ואקנה שלמות, רב יתר על כל הבחורים אשר כנולי. אבל מי האמין כי טרם עברו שלשה ירחים ואני כאיש נדהם; התשוקה להקדיש ימי לתורה ולתעודה הלפה עברה ובשבתתי על התלמוד מכובד ראש יהי עלי התלמוד למשא ולקחו לא יבא בלבי להבינו עד היסוד בו. ומה כחי כי איחל? האם אעשה שקר בנפשי לקוות, כי אם אהי שליט ברוחי ואוסיף לשבת בביהמ"ד מן הבקר אור עד הנשף והספרים פתוחים לפני, אותיותיהם תחכימנה אותי וסוף סוף תבוא התורה בלבי וממני יצא מורה הוראה בישראל? אך מי כמנני יודע נפשי כי איגע לריק, יען לא ארגיש ברוחי נסיה כל שהוא להקדיש ימי לרבנות המקברת את בעליה, ובכל זאת יגפני לבי לעזוב אהלה של תורה, כי היא חיינו וארך ימינו, ומה כל האדם, ומה כל היהודי בלעדה? אי לזאת אמרתי: אבדתי אבדתי! תוחלתי נכזבה ומצבי נורא ואיום.

— מדוע לא הלכתי גם אני יחד עם קלוני ובווני לרחוץ בנהר — קראתי מנהמת לב, מה ימריצני שבתו כל היום שחוח וכאלם לא אפתח פי? האם בשומי לשעיפי קבר במעמקי לבבי ואהנה בהם יומם וליל אמצא עצה להלצני מעניי? הלא טוב טוב אם אבוא בסוד רעים להשתעשע

עמם ולהשכיח עניי ומרודי? ובהטבילי גוי במים קרים תחי גם נפשי הנהלאה. אולם במזמותי זו חשבתי סבותי לִיאֵש את לבי ביתר שאת.

והנה מהחרד הקטן אשר על יד ביהמ"ד הגיע לאזני קול שלמה הולך וחזק מאד בשמחה וצהלת נפש, כמו תשבע רוחו עדן וגיל בגלל איזה ענין עמוק וחד אשר הפליא לחדש במשנתו. — רק הוא מאושר! ואני אמרתי כי אעלה עליו בהתמתו ואעבירהו בתבונתי, עד כי יהי

קטני עבה ממתניו... ועתה?!

כמו יד נעלמה הפכה רגע מורשי לבבי ושפעת איל וחוסן הפיחה בי, ובקרבי התחדש אמון-רוח ביתרון הכשר אשר הנני ה' ובאמץ לבי לשלוש ברוחי. אספתי שארית כחי הרוחני והגשמי ואצו על חשק נפשי במפגיע לתמכני ואשים עיני ולבי בסוגיא שעסקתי בה עד כה ברפיון רוח ואחל ללמוד בעיון רב ובחפץ נמרץ. אבל כעבור זמן מה עזבני רוחי הכביר ולא התבוננתי עוד בדברי הנמרא אשר לפני, עיני לא משו מהדף הפתוח לפניך ושפתי הביעו את הכתוב בו, אך שכלי לא עזר לי לבא עד תכלית מחקרים. "הזיונות שונים עפו במוחי לבלבלי... וכה מבלי משים נאלמתי דומיה.

פתאום נעור בי רוחי שנית לקול שלמה אשר פרץ מלבו בחרדה רבה כנבור מנצח על שרה מלחמת, ויתרוצצו שעפי בקרבי ולבי התנעש מרוב עוצב וחרון, כי עברה עלי רוח קנאה עד כי אנפתי בי, מדוע לא אוכל גם אנכי למשול ברוחי כשלמה זה ולהביא לבב חכמה והתמדה עצומה.

עודני נבוך ברוב ההרהורים אשר עברו כבני מרון לפני, כואב ונאנח על גורלי המד והנמדר ורוחי נכנע מאד, עד כי הייתי שפל בעיני מאחד הנערים השוכבים העורקים ציה בשוקים וברחובות קריה, והנה רעיון חדש כמו ממרום בא בלבי ואזני שמעו קול דובר אלי: "לך אל שלמה והתחנן לפניו כי יספחך אליו ללמוד עמו יחד, למען יאציל מרחו והתמתו עליך וממנו תפנה גם אתה להוסיף שקידה...". הסר קנאה מלבך, כי רק אז קנאת סופרים תרבה חכמה, אם הקנאה מביאה לידי חפץ ומעשה להתחרות אל דרכי המעורר קנאתנו. כן הרחיקה ממך כושת פנים, לבקש מאת רעך הטוב ממך לקרבך ולעזור לך להשתלם בלמודים, הן כבר אמרו חז"ל: "לא הביישן למד". חזק ואמץ לבך וחלה פני שלמה... ואתה תחזה כי לא ישיב פניך. ובכל זאת לא קמה בי רוח כאשר נגשתי אל החרד אשר שם יושב שלמה, מראנה מדבר פן יכלימני.

ב

למען דעת מי אני ומה ביני ובין שלמה, הנני לספר תולדותי ותולדותיו, אשר מהן נקל לשפוט על תכונות שנינו ולגלי החנוך מנוער ויחס הרינו ומורינו אלינו.

אבי נודע לתהלה ליודע תורה, כי בנעוריו הרבה להגות בתלמוד ופוסקים וגם ספרי חקירה רבים היו שגורים על פיו. מהיר היה בחכמת החשבון ויהי למנהל פנקסי סוחרים בוי"ש, אשר בעבודתו זאת ימצא חית נפשו בריוח. אולם מיום עמדי על דעתי לא שת אבי לב אלי לפתח ולשדד כשרון רוחי ולשים משטר בהלך הגיוני, כי כמעט כל ימות השנה יצא בבקר השכם לעבודתו וישוב בנשף הביתה לעת האוכל סעודת הערב, ובהיותו עיף ויגע ימיר לשכב על מטתו תיכף אחרי אשר כלה את ברכת המזון, למען יעורר שחר לקבוע עת לתורה בשעת הרחמים ולהתפלל ותיקין, לאכול בחפזון פת שחרית ולהחיש לצאת לפעלו עד הערב. עברו לפעמים ימים אחרים ואני לא ראיתי את פניו, כי יצא מביתו בהיותו עוד אסור בחבלי שנה וישב לביתו כאשר כבר נרדמתי. גם בשבתות וימים טובים לא זכיתי כי יפנה אלי לשיח עמי, לקרבני אליו ולאפני דעת, כמו כור גזשבתו לו. כי בכלל היו דבריו מעטים ומעולם לא שח שיחה במלה, לא אהב התרועע עם אנשים ולשמע שיחתם, פן ילחץ גם הוא להתערב בדבריהם. מעודי לא ראיתיו עלו ושמה, אך גם לא סר וועף עצב ונאנח.

בימי עלומי היה אבי "בעל מחשבות", כאשר שמעתי מפי חברי ומיודעיו משחרות ילדותו, ורק כאשר בא בשנים השקיע את להבת דמיונו והגיונו... אולי עזרו לזה איזה מקרים רעים אשר עברו עליו. אך בין יתר הדברים אשר שנו את תכונותי היה אולי היותר עצום—היותו

תולה, בגלל פרנסתו, בדעת בעליו אשר מהם לחמו נמצא; המה יראים וחרדים ואבי אשר מראשית בואו לעבוד עמם לא אבה למרות את רוחם ולא יקל בעיניהם אם יחשבוהו לכן חורין ולהונה דעת משכילים, כבש את אהבתו לתבונה ויאהו גם הוא את דרכם, להאמין בקדושים וללכת בעקבות מגידו בעלמה. ומשפטו זה היה בעוכרי, כי לולא המיר תכונתו הלא נתן לבו לחכמי ולהדריבני בנתיבות החיים, ללמדני שפת עם הארץ וידיעות נחוצות לפי משאלות העת החדה, אך בהיותו בעל הויה עזה וסרוד עובני בידי המלמד אשר שכר לי ולא נסה אותי אף אחת בשבת אם אדע את השיעור אשר למדתי במשך ימי השבוע, וכן לא שלחני אל אחד הלומדים, להרב ולהמ"ץ לבחון אותי ולראות אם אעשה חיל בלמודים ואם יש תקוה ממני להמנות ביודעי תורה. וכאשר בא אליו מלמדי ויהללני בפניו ויספר לו כי שכל ישר וחד לי, העיף עיניו בי ועד ארגיעה הסב אותן אל מול החלון וישקף החוצה. רק פעם אחת טרם שם לדרך פעמיו לבקר את הצדיק פנה אלי וישאלני:

— הנך לומד מקרא?

— כן, עניתיו, והוא הניע כמו ראשו כמו חפץ לרמוז כי נוחה נפשו מזה, ויוסף לשאול:

— היש לך חבר בלימוד המקרא?

— לא, אבי! — והוא הביט עלי כמתמיה ויפן וילך לדרכו.

איש כזה היה אבי זה ילדני, אשר לא דאג לחנכני ולגדלני.

לא כן אבי הנער שלמה. הוא היה אחד העם, איש פשוט, בין תופשי תורה ודוני חכמה לא נמנה, רק תמים היה עם אלהיו ויוקיר תורה ולומדיה, על כן כל ישעו ומנמתו היו לראות את בנו זה יושב על כס הרבנות ותקותו זאת היתה שעשועיו ונחמתו בשעת דחקו. הפצו ותוחלתו אמצו את רוחו להקריב שארית כחו ולחסר נפשו מטובה ולכלכל בצמצום נפש ביתו, למען היות ראשון ביום ראש החדש להביא שכר לימוד למלמד את בנו תורה, כי חוב זה היה קרוש לו, רב יתר מחובת האדם לאכול לחם לשובע, ולא אחת קרה כי לא היה בביתו פת לחם צד לפי הטף ושכר המלמד לא גרע ולא החמיץ רגע.

ושלמה היה אהוב וחביב להוריו מאד, הוא שמע מפיהם רק דברים טובים ונחמדים ויום יום הראו לו אותותם אותות כי יקר הוא בעיניהם, בהושימם לו מתנות וממתקים, ולא אחת שמע אותם מהללים יתרון הכשרו ושקידתו באוני שכניהם ואוהביהם אשר באו לבקרם במעונם הצר. חבת אבותיו אשר נודעה לו העידה לבב שלמה להבין ולהשכיל אל עני הוריו וכל אשר הם עושים למענו, כי רק אליו ישאו נפשם, רק בו ישימו כל מעינם והוא אחרית תקותם ונחמתם, כי לא ידאגו למחסריהם הרבים וכל אשר להם יתנו בעד תורתו. אי לואת התנוסס בו השק נמרץ לעשות נחת רוח להוריו בהריצותו ולהתאמץ להוסיף דעת בכל חרדי התורה למען יגדל ותהי לאל יוד להשיב להם גמולם ולהמתיק להם חייהם, לגדל כבודם ועדן נפשם ולכלכל את שיבתם. היש להתפלא אפוא אם דרכי החנוך אשר הבדילו ביני ובין שלמה פעלו גם ברוחנו וישנו תכונותינו ויבדילונו איש מרעהו הבדל נמור: אנכי הייתי „בעל מחשבות“, דמיוני היה הפשי להגביה עוף ולהרקיע שחקים, מבלי דעת הצנ כף רגלי בארץ החיים על סלע נכון. עולם העשיה חשך בעדי, לא ידעתי תעודתי בחברת האדם ומה המטרה אשר אליה אכונן צעדי. מעט קט שכלי אשר הנני הטבע היה כפרם חמד אשר עליו קמשונים, יען לא שלטה בו יד נגן מבין לעוקר ולסקלו ולהסיר החרולים אשר סביביו, לא כן שלמה, הוא כפורחת העלה נצה. מעוררו נהור לבלי התנשא על אברת דמיון פורח באויר וכל רעיון נפלא וור חק ממנו וידע רק את אשר לפניו ומחוז חפצו היה לנגד עיניו תמיד. הוא זכר את חובתו הקדושה להוריו ויתאמץ כי תמצא לאל ירו לשלם להם קרן עם רבית. — אני הייתי כפרא למוד מדבר, אוהב לדלג מענין לענין, מרעיון לרעיון, ותייתי עלול להחליף בהגע רחשי לבבי ורגשותי, כי הרושם אשר עשה בלבי אזוה דבר חלף עבר כאשר התיצב לנגד עיני מראה אחר. — לא כן שלמה, הוא לא החליט דבר טרם חקר ודרש עליו ולכל אפניו ואחרי אשר בא לידי מסקנא החזיק בו ולא זו ממנו. — אנכי בחרתי היום במסכת זו ומחר במסכת אחרת, היום חושן משפט הלכות טוען נטען ומחר — הלואה, ומחר עברו ימים אחרים בחרתי בנורה דעה הלכות תעובות ועוד טרם באתי עד החצי החלותי

הלכות שחיטה. ושלמה כיון שבחר במשנתו האחת לא מש ממנה עד אשר למדה על הסדר עד נמירא ויבוא עד תכונתה.

ג

תשוקתי העזה לעשות חיל בתורה הליטה פניה באדרת האמונה, באמרי כל היום כי רק לשם שמים כונתי, וזאת היתה לי למכשול ולפוקה, כי חדלתי ללמוד למען דעת ולקנות תבונה, רק הלימוד בעצמו היה מטרת יגיעי, ע"כ אחת היא מה אלמוד וכמה אלמוד ובלבד שעסקתי בתורה, וכה נעו מעגלותי בנתיבות החיים.

באביב חלדי למדנו אני ושלמה בחדר מלמד אחד, ויען כי שנינו היינו בני אבות אשר בעמל נפש ויגיעת בשר הביאו טרף ביתם, ויתר הנערים היו בני עשירים, אשר הביטו בנאון על בני הורים מחוסרי הון, לכן קרבנו זה אל זה ונאהב איש את אחיו אהבה נאמנה, אהבת נעורים אשר לא תבקש חשבונות. בעתותי המרגוע כאשר ישבנו בחדר בקרן זווית, הלאה משאון הגאיונים חברינו, המתקנו סוד בינינו ובלב אחד נמרנו אומר, כי הבל הכסף ושקר הזהב, ובהניגנו זאת הרגשתי כמו אור יקרות שלח חציו בלב שנינו להביא בו נוחם על קשי יום הורינו ולקרב עוד יותר לבותינו בקשר אמיץ.

— מה יועיל הכסף לה בלון, ומה יסכון לו מורה השעות היקר תפוש זהב, — אמר אלי רעי פעם אחת — אם הוא נבר לא יצלה למאומה... הלא שמעת דברי אביו בפני קהל ועדה בשבת העבר כאשר נקרא הבלון לתורה ולא ידע לברך את ברכת התורה כראוי... .

— כן, קראתי בעליצות הנפש, — אני עמדתי אז בקרבת השלחן ואביו ביטרו אותו למשפט הראה באצבעו עלי ובקול זעם קרא: „הן אביו איננו כל היום בביתו ובכל זאת... .

אולם מעת אשר החל שלמה לשקוד בלמוד התלמוד היו דבריניו זה עם זה מעטים, וכה נתקררו לאט לאט רגשי אהבתנו ובמקומם נולדו בלבי רחשי קנאה. כי עד הנה נתנו המלמדים לי היתרון על שלמה בכשרון והשגה ותפישה וכת הזכרון, כי רווח לא התרוסס על כנפי החריפות ולא היה ברק לשכלו, תחת אשר עמדי השתעשעו תמיד ויהללו את שכלי החד והשנון.

אמנם הקנאה המסותרת הזאת לא הכתה שרש עמוק בלבי, כי לא אחת אמרתי בלבבי: מה לך לקנא ברעך שלמה, הן לא יחסר לך רק כי תתמיד כמוהו בלמודים, או בזמן מצער תאסוף את כל אשר הרבה הוא ללמוד ועוד תעבירהו בבינתך וחריופת שכלך.

למורת רוחי התננבה בלבי קנאה חדשה, גרועה מהראשונה, קנאה אשר לא בי תלויה להסירנה ולהמציא תנחומים לנפשי — הוא הצליח להיות לחתן לבת איש עשיר ונכבד. כל היודע מערכי לב בחורים כגילי הוא יבין פצעי לבבי. הן לאושר גדול נחשב אז בעיני הנער בעשותו הצער הראשון לבוא באנשים. לא לאשר יביט למרחוק וינבא עתידות נעימות לו, כי קצרה עוד בינתו להשכיב לימים יוצרו, וכן לא יפתהו עוד לבו התם להתבונן אל בתולה, רק נעים לו לדעת כי השם „חתן“ יפליא בינו ובין חבריו הבחורים, הנחשבים בעיני הזקנים ונכבדי העדה כילדים עד בואם בברית החיתון. יותר מזה צרה עיני בשלמה, יען נפל חבלו בנעימים להתחתן באיש אשר אהבני מאד ובכל עת אשר ראה אותי בביהמדר"א אהב להשתעשע עמי ולהראות לי אותות חבה, בהכותו אותי על הלחי או כאחוזי בבשר לחיי בין שתי אצבעותי — הנגל והאצבע ויהרקן היטב — ובשימו ידו על חלקת צוארי דבר בחלקות עמי וכל רואה הבין כי יתפאר בי, כי חפץ בי, להיות לבתו לעמרת צבי, וגם היתה בתו רעיה נאמנה לאחותי, ע"כ רע היה עלי המעשה ולא יכלתי לשכוח הכאב האנוש כי נתן יתרה לשלמה עלי. אי לזאת לא יכלתי מני אז דברו לשלום, ולמען כסות קנאתי בדיתי עליו כי הוא יעדה נאון ונובה על כי זכה להקרא „חתן“.

גם עתה אך בזאת עלתה בירי להרגיע נפשי, כאשר נוכחתי לדעת כמה כחו גדול ממני; וכי אם אוסיף להנות בנפ"ת אצליה בזמן מצער להוסיף דעת ולהגדיל שמי בארץ, ואז יפול חבלי בנעימים להתחתן בנדולים וטובים ממני, ובנהמת רוחי אמרתי: „אתנער נא ואז ידע כחי והילי!“ — אבל לתונת נפשי לא מצאתי און ברוחי להוציא מחשבתי אל הפועל, מיום גרוס והחתי לקרבה אל מלאכת הקדש בעיון וחפץ נמרץ, וכה הלפו נגוזו שבועות וירחים.

"החרד" כבר היה צר מהכיל תלמיד מובהק כמוני הנותן תקוה לשבת על כס ההוראה בעיר ואם בישראל — לכשירצה — ותורת המלמד היתה לי למשא, ולבדי כבדה עלי להתבודד בכותלי ביהמ"ד. והנה רחש לבי דבר טוב לשים פעמי להשיבה בוואלפזון. כמעט הגה רוחי את הרעיון הזה ועד ארגיעה מלא את כל בתי נפשי, ומה מאושר הייתי בהוסיפי לתאר לפני את הברזל והמרכבות מרקדות נפשי במסעי דרך ערים רבות אשר אעבור בהן, אראה את שבילי כל העדן והעונג אשר תשבע בהפזון לרוץ כברק אורה "בכח הקיסור ומה ינעם חבלי להמנות בין בחורי חמד תלמידי הישיבה המפוארה.

ימים אחרים הייתי כחולם חלום ברוב שרעפי בקרבי ולא חשבתי דרכי, איך אבצע מנמת נפשי. אך כאשר שבה רוחי למנוחתה החליתי להועץ בנפשי, מה לעשות לבוא למחוז הפצי זה. הבינותי לדעת כי לא טוב היות נער רך כמוני לברז בדרך בלכתו למסעיו בפעם הראשונה, וגם שם בהישיבה, בעיר מזורה לי, בלי מודע ומכיר, אוהב ורע וחבר נאמן מימים ימימה, מי יודע אם אמצא בין התלמידים אף גם אחד אשר ימשכני אליו אהבה ויתחבר עמי יחדו להנות ולשגן ולחדד איש את בינת רעהו. ומה גם אחרי אשר ידעתי נפשי כי לי תחסר רק שקידה רבה ואם לא אבקש לי חבר מתמיד עצום, יהי גורלי בוואלפזון כאשר בעיר מולדתי, כי ישאני רוחי להתרום ולראות במרחבי הגיונות אין קץ. שמת לי בלי בין כל הנערים המתנודדים בביהמ"ד ולא מצאתי בהם רק אחד יחיד אשר יצלה לחפצי והוא האחד אשר יוכל למלא חסרוני, הלא הוא רעי מנוער שלמה. הגיוני זה השכיח רגע מלבי את קנאתי בו ואומר לקחת דברים עמו.

ד

ביום ההוא טרם עלות המנחה, השמש רד והשרב החל להתקרר ויתר הנערים רומסי רצפת ביהמ"ד, יצאו לרחוץ בנהר, אמצתי רוחי ואקרב אל שלמה היושב לבדו בהחרד הקסן ואשאלהו: השמעת דבר אודות קלמן והעניך, אשר זה כשנה נסעו להישיבה בוואלפזון?

— לא שמעתי כל מאומה. האם לקחה אונך שמץ מנהם?

— גם אנכי לא ידעתי עד מה מכל אשר עבר עליהם מאז עזבו את עירנו עד הנה.

— ומה אפוא ימריצך להתודע אודותם?

— זכרתים ומכלי משים שאלתיך עליהם.

— אל נכון באו בשלום וילמדו שמה בהתמדה גדולה.

— מה מאושרים המה עתה! קראתי ברגש.

— האם תתקנא בהם?

— ומדוע לא אתקנא בהם?! . . . הלא מהישיבה ההיא יוצאים רבנים ונדולי תורה!

שלמה הביט עלי בעינים מזרות שאמי-נפש, כמו בקש להוכיח אולתי על פני וללעוג

לחומתי, ובלעני שפה אמר: הנם קלמן והעניך יהיו רבנים!?

— בני ספק! קראתי ברגוז, — התרמה כי שם ילמדו הם כמו שלמדו פה? לא אכחד, כי

גם אני צחקתי בלבבי כאשר שמעתי כי נסעו ללמוד בהישיבה; אך אחרי כן נתתי אמון להנפלאות אשר יספרו מעריצי הישיבה, כי אורא דוואלפזון מחכים ותורת הישיבה תאיר עינים ותאציל מרוחה על תלמידיה לברוא בקרבם כשרונות חדשים ושכל טוב ושקידה רבה, ע"כ לא היה רחוק ממני לחשוב כי גם שני הנערים האלה ישגו ויעשו חיל ויצאו משם מוסמכים להוראה.

— אנכי לא הייתי מעודי בהישיבה, ענני שלמה, ולא אוכל לחוות דעה בענין הזה. . . . יוכל להיות כי יבוא יום וקלמן והעניך יחפירו פנינו, כי יעלו עלינו בהריפותם ובבקראותם.

— אין כל ספק כי נבוש מפניהם, עניתי בזעם אף; כי הישב חרה לי על שלמה כי התולים עמו!

— ומדוע לא תסע גם אתה לוואלפזון, אם כה תאמין בנפלאות הישיבה שמה?

— אם תאות אתה ללכת עמי, אז ככל חפץ לבבי הנני נכון לשום לדרך פעמי מכלי התמחה.

לא אכחד כי מאז החלתי לדבר את שלמה אדות הישיבה בוואלפזון ראיתי ונוכחתי כי אין לנו אליה וחשבתי אך למותר להציע לפניו ללכת עמי שמה, כי למה אתן לו תואנה להוסיף להג

והדרדור; ולמרות כל אלה לא יכלתי עצור ברוחי ומפי נתקו המלים האלה; אך טרם כליתי לדבר
עשתונותי נבוכו ואנחם על אשר גליתו לפניו סתרי לבבי.

שלמה מלא שחוק פיו ואני נדמיתי, פני אדמו כדם ועיני מלאו דמעה, אך התאפקתי בכל
מאמצי כחי לכל יפרצו על לחיי ולא יכיר שלמה את מבוכתי.

— היה נכון לבקר, אמר שלמה בלעני מעוג, מחר בעלות השחר אבין לדרך צעדי עמך יחד,
מחר בבקר השכם, השמעת רעי!

אנכי נאלמתי דומיה ושלמה בראותו כי נבוכ הנני הוסיף להרעימני ויאמר: עצתך מובה
וישרה מאד! ומדוע אפוא לא תענני דבר?

מעי רותחו בקרבי מרוב כעס ואשאף נקם על אשר הכלימני שלמה.
— לא אבין אל פעלך! קרא שלמה, — מדוע תשתאה ותחריש? אנכי נכון הנני לשמוע

בקולך ואתה תשים מחסום לפיך?
בושתי ונכלמתי מאד לשמוע נאצות שלמה אשר יוסיף להתחרות בי ובחרי אף פניתו שכמי

ואעזבוהו, ואני סר וזעף. ויצר לי מאד על כי נסיתי דברים אליו ולא הבינותי מראש כי יכלימני; הן
הוא כבר השיג ממרתו ויהי לחתן ועוד מעט ותהי חתונתו ומה לו עוד! ומלבד זאת הוא חסר

לב וחוסר נאווה, הוא ידמה בנפשו כי התמדתו תעמד לו להיות למדן מופלג וחריף, אך מה
מאד ישנה! הוא יהיה עם הארץ ובור נמור!

מהתלות שלמה לא החלישו תשוקתי לנסוע להישיבה, ונהפוך הוא עוד אמצו את רוחי
ומן היום ההוא והלאה לא הסחתי דעתי מדרעיון הזה ואחשוב מחשבות איך אצלה לבצע מזמות

לבבי, למרות עיני שלמה צר העין. ברוב שרעפי אלה בקרבי לא יכלתי לכרות אוזן לשמוע
ולהבין את השיעור אשר הקשבתיו יום יום מפי מלמדי החריף והיה לפלא בעיני המלמד ויקעם עלי

תמרורים ויאמר אלי: לא ידעתי מה היה לך, אין זאת כי אם רוח רעה מבעתך!
טרם עברו ימים אחרים והקול יצא בעיר כי נכון הנני לנסוע לזוּאֶלְאָזֶן ללמוד בהישיבה.

ואדע כי מאת שלמה היתה נסבה והוא גלה סודי אשר גליתו רק לפניו, למען השביעני בוז
ולעג. ובאמת כל הנערים בביהמ"ד בלהג לעגו לי. אך האחד מכלם, קלוני, אשר זכרתי, רק

הוא לבדו נתן צדק לחפצי.
קלוני למד מעודו בביהמ"ד ומכל הנערים התנכר הוא כי רוח "מחבר" נוססה בו גליוני

הסידור שהתפלל בו היו כתובים פנים ואחור הערות הערות, אשר תוכנן היה כעין ההערות
הנדפסות בסידור נהורא השלם ובדומה לו, כגון לדוגמא—אצל הפסוק "פותח את ידך" וכדומה.

וזאת לדעת כי קלוני ידע על פה כל ספרי "הסגולות" ואצל כל מקרא כתב את הסגולה הצפונה
בקרבו. באחת נדמה לי קלוני, כי גם הוא בהלך נפשו שאף לגדולות, לעשות לו שם בארץ.

וכאשר שמע כי יש עם לבבי ללכת לשמוע תורה בהישיבה, שש כמוצא שלל רב ויבא אלי ויבקשני
לחתן להלכות אלי ויחרו נסעה ונלכה.

החורף הלך לו ושכבת השלג והקפאון כבר נמנה מפני שמש האביב אשר שלחה
קויה להדש פני האדמה ולהביא חיים חדשים בכל התולדה. יום בהיר בשחקים נטה לערוב,

עוד נראו קרני החרסה על ראש עצי בכאים, אשר החלו כמעט להציץ ציץ. גם בעמקי לבבי
שמש תקוה שלחה קרניה להפריח כעץ נצני חשקי. גלמוד יושבתי על מושבי ביהמ"ד ונפשי

נמלאה חיונות נעימים עד אשר דמית כי כבר עזבת את בית אבותי ועיר מולדתי והנני באם
הדרך ואשווי אחוז בלוית רעי קלוני העיר העליוה וזוּאֶלְאָזֶן אשר הישיבה בה עשתה לה שם עולם

אשר לא יכרת. אמנם כן רוח הוא בנן האדם, כאשר יאחזוהו בולמוס של תשוקה עזה לאיזה דבר,
ויליכוהו רוחו שולל לבלי לראות את כל המעקשים וכל המעצורים העומדים בדרכו ולא יחזה את

התולדות המעציבות אשר תוכלנה להפוך תוחלתו למפח נפש, הוא יתנשא ככה דמוינו וינבא עתידות
לו ויחלום בהקיץ כי כבר חצי תאותו בידו. רק כאשר יחל לנסות לבצע חפצו, רק אז יכיר

משונתו ויבין וישיכיל חפזותו. גם אנכי אחרי אשר כבר החלמתי בלבי לאחוז דרכי להישיבה

וארחיק כל מונע וכל מעצור ואכין* כל צרכי הנסיעה, התגברה תונה הרישית בכל בתי נפשי, אחרי אשר נוכחתי לדעת כי קלוני לאו בן-זוגי הוא וחרפה שברה לבי על אשר נואלתי לבהור בו. עודני יושב משמים מתעצב ומתחרט והנה בא קלוני וישב לימיני. קרבתו אלי ברגעים האלה היתה לי למשא ולנועל נפש והוא בלב מלא חדוה אמר לי:

— אך אנחנו שנים המאושרים מכל הברינו בביהמ"ר, עוד מעט נצא למסענו ונבוא לאכסניא של תורה. — אנכי החשיתי ולא עניתיו דבר, והוא הוסיף לדבר:

— הידעת לקרוא בשם את כל הערים אשר נחזה על דרכנו? ובראותו כי אין בפי מענה נסה לעוררני בשאלה חדשה.

— אדמה כי גם בית דפוס נמצא באחת הערים אשר נעבור בהן?

— למה לך לדעת זאת? אמרתי בשפה רפה,

— אמנם כן נחויץ לי מאד לדעת זאת... עוד רבות לי לדבר עמך!

— אדמה, כי כבר הרבינו לדבר למדי על כל פרטי המסע, ומה לך עוד?

— כן דברת, בכל הנוגע לשנינו כבר נועצנו למדי ואין להוסיף מה; אבל יש עם לבבי לדבר עמך בדבר הנוגע רק לעצמי.

— ומה הוא הדבר הזה?

קלוני נדמה, ופניו העידו כי הוא הונה דעות במשכיות לבנו ואחרי אשר התכונן רגעים אחדים אמר אלי: "טוב טוב לדבר מזה בשעה מוכשרת יותר לכך".

— עשה כמוב בעיניך.

— אבל אם יש את נפשך אוכל גם עתה לנלות לפניך הגיוני רוחי וכך במחתי כי תסתיר סוד.

— אנכי החרשתי ולא עניתיו דבר, וקלוני התיעץ בלבו אם לדבר ואם לחדול ואז כמו התעורר מתנומות דמיונו אמר:

התדמה כי איש פשוט אנכי... עוד לא תדע מי ומה אני!... יבוא יום ויודע לך ראשון ערכי.

הבטתי עליו בתמהון והוא אחרי התכוננו מעט שאלני: "אולי נודע לך כמה תעלה הוצאת הדפוס על סידור כעין "נהורא השגם"?

— מאין אדע זאת?

— קלוני התאפק עוד רגעים אחדים וישב לספר באוזני: אני קניתו לי היום סידור עם גריונות רחבים.

למה לך סידור כזה? שאלתיו, אף אם בנתי לרעו, כי אל הערותיו ירזמן מלוי.

— המכסה אני ממך מסתרי לבבי; דע כי לא אוכל למהר ללכת לוואלאצ'יון חיש אחרי החג, טרם יעברו שני חדשים.

— מדוע?

— הידעת מה יגיעני לנסוע להישיבה?

— האם מסרה אחרת לך שמה ולא מסרת כל הבחורים ההולכים מרחוק ומקרוב לשמוע תורה שמה, יען משם יצאו תמיד מאורי עולם, נאונים וחיפים, עם התרת הוראה וסמיכה?

— כן הוא, ולך לדעת זאת.

— לא אובה לבא בסודך, אנכי בקשתי לי חבר לנסוע יחד לוואלאצ'יון וללמוד יחד בהישיבה שם, ואם מגמת פניך מועדה אל הכלית אחרת, דבר אין לי עמך ולמה זה לי לדעת את אשר בלבבך, וכזהימי קמתי ממושבי ואלך לביתי. — תקצר לשוני לתאר המית רוחי לשמע אמרות קלוני אשר הוכה בשגעון מחבר, ויחד נתקו מורשי לבבי לראות כי הסיע כעץ תקותי ללכת לבקר את הישיבה בוואלאצ'יון.

— כשובי הביתה מצאתי את אבי בהברת מלמדי, וזה האחרון קרא עלי: "הנה הוא פה לבדו".

— אני לא אעמוד לשטן לו ללכת אל כל אשר ישאדו רוחו! קרא אבי.

— אי שמים! לא בן דברת! אמר המלמד.

—

—

—

—

—

— הפרס תדע כי אין נפשי להתוכח עמך וכל עמלך יהי לריק לשנות משפטי .
מלמדי התאמץ עוד להוכיח כי לא ישר הדרך לפני וכי טוב טוב לי להשאר פה לשמוע
יום יום תורת פיהו, — אך אבי לא שת לב אל כל דבריו ולא ענה אותו דבר. — ומה מאד
השתוממתי אני לשמוע את אשר לא פללתי. לא האמנתי כי אבי יתנני לנסוע לוואַלאַז'ין ואחליט
אפוא לצאת חרש למרות רוחו, ועתה גם הוא לא יעצרני. מה מאושר הייתי, לולא הכעיסני
קלוני תמרוים, עד כי נואשתי לבצע הפצ'י, ועתה היה לי לזרא .

בלילה ההוא נדרה שנתי מעיני, כל הגיוני רוחי וכל המקרים אשר נקרו ויאתיו בימים
האחרונים, עברו לפני כבני מרון ואמלא עלי קצף על קוצר בינתי ועל יצרי מחשבות לבי להרחיק
נדוד להשיבה, אשר ממנה קויתי ישע לרפיון רוחי ועצלותי ללמוד בשקידה רבה .

קמתי בבקר סר וועף לפני רעים ואבי הכיר כי דרך עוצב בי ויבט עלי בעין חמלה, זה
הפעם הראשונה בחיי, ואחרי אשר התבונן בי פתח פיו ובשפה נעימה דבר אלי :

— הלא תורה כי מיום היוותך לא כהייתי כך ולא עמדתי למפנע לנמית רוחך, לא צויתי עליך
במפגיע לשמוע בקולי ולא דרשתי ממך חשבון על כל הליכותיך. אל תאמר בלבבך כי מחסרון
אהבה אליך לא הוריתך למישור ולא שמתי עיני על דרכיך, חלילה! גם לא תחשוב כי קצרה
בינתי לדעת להדריך את בני במעגלי צדק וע"כ העלמתי עיני ממך. אולם דרך אחרת לי בזה
ולבי הניד לי כי טוב לתת לנער כי יתפתחו כחותיו הרוחניות כהנשמיות לאט לאט לפי תכונת
נפשו; אך עתה כאשר כבר נבגות אהשוב לחוב קדוש עלי להעריך ולחזות לך עצתי אמונה .
ואתה דע לך כי לא בתור אב אדרוש כי תהי עצתי לך כפקודה נמרצה, לא, חפשי אתה לשמוע
למועצותי או לחדול, וזה לך האות — אם תעמוד על דעתך לנסוע לוואַלאַז'ין, לא לבד כי לא
אמנעך, אך עוד אהיה בעוזך ואשחד מכחי בערך ואתן לך ברכתי לדרך. אולם עלי להגיד לך
כאשר עם לבבי, ככל אשר הורני הנסיון ורוח מבינתי. כל יודעך יעידו בך כי כביר כח שכלך
לרדת לעמקי ים התלמוד ולדלות משם פניני פלפולים וסברות, וגם לכך מלא רגשות חשק להוסיף
דעת בכל פנות התורה ולבי ינבא לי כי באלה תעשה חיל ותהי לאיש בחור מעם. רק אחת
תחסר לך — שקידה והתמדה. אולם תשנה מאד אם תאמין כי הישיבה תמלא חסרונך זה, ומי
יודע אם לא דאגותיך לכל צרכיך וזכרון בית אביך ועיר מולדתך ורעך ישביתוך מלהגות בתורה,
ומה גם אם תעמוד לבדך ואין מי ישים עינו עליך, — כי אם גם עד כה נתיתך ללכת בדרךי לבך,
הלא ידעת בלבך כי אוכל לדרוש ממך חשבון על כל מעלליך, — ושם לא יהי לאיש משפט להביא
בחשבון מפעליך ומי יאבה לשמור כל צעריך, והיה אם יקר מקרה אשר יפריעך משמוע בלמודים
זמן מה יקוים בך הפתגם הנודע: „אם תעובה יום יומים תעובך“ ובכל עמלך לא תצלה לבוא אחרי
חבריי להרמות להם. — ובאמת לא ידעתי מה חסר לך בזה כי תאבה לשבוע נדודים ולשבת
בודד בעיר מזורה לך? הן לחמך נתן מימך נאמנים ומשתך ערוכה לפניך, בנדיך לבנים ומלבושיך
ומנעליך נכונים לפניך. ואם לדעתך יקטן המלמד הזה לפניך, החסרי לומדים מופלגי תורה אנחנו
בעירנו? וכאשר אדמה אני, אין טוב לפניך כי אם למצוא לך חבר מתמיד, גם אם לא יגיע אליך
ברוחב בינתו אך יהי מתמיד, ושניכם יחדו תשבו בביהמ"ד, אשר שם נמצאו כל הספרים הנחוצים
לתלמידים מובהקים. וכל הדבר הקשה תביאו לפני הרב או הדינים ויתר הגאונים והחריפים
המבקרים את ביהמ"ד פעמים בכל יום תמיד .

אין בלשוני מלים להביע כל רחשי לבבי בשמעני זה ראשונה מיום היותי דברי הן ושכל
טוב כאלה מפי אבי, אשר חשבתיו כמו זר תמיד ולפתע פתאם הראה לי אותות אהבתו העוה
ועצתו הישרה לנהלני מישרים .

— עצתך תשמור רוחי וכדברייך אעשה אבי יקירי! קראתי ברגש מאד נעלה ועיני נזלו דמעות .
בלב עלזו ושמה באתי לביהמ"ד וכאשר נגש אלי קלוני לשאול את פי על אדות מסעי,
אמרתי לו כי התלתי בו ועוד לא החלטתי בלבי ללכת לוואַלאַז'ין, רק נסיתיו בדברים אם יאבה
ללכת עמי. בדברי אלה הרסתי כל המגדלים אשר בנה לו בדמיונו .

או שבתו ואזכור את שלמה ותחת אשר חרה אפי בו על דבריו אשר דבר עמי רתת ועל
אשר לעג לי ויגלה סודי בקהל רב, החלתי לחשוב מחשבות להשלים עמו ולקנות לו לי לחבר .

קורות היהודים באיי באלעאר

(העתקה*)

פרק ראשון

תוכן הענינים: האיים תחת שבת ממשלת הגנאטהים, הערביאים והארגונים. ההגמון זעוערוס. היהודים בעלי נחלת שדה וכרם. כבישת מאללאַרקא ע"י ד. ואימע. דון בחיעל מעיר סאראגאסא. הרדיפות.

בחלק ים התיכון המכונה "ים האיברי", שם בנקודה אשר תשובה במרחקה כן לחוף אפריקא וכן גם אל אדמת ספרד, נראה לעינינו קבוצת איים קרובים איש אל אחיו המאחדים בקרבם כל טוב הארץ ויקר כל חמדות אשר בשאר ממלכות תבל, אך מפוררים ונפוצים נמצאם זעיר שם זעיר שם. מה רבו חסדי הטבע על חבל אדמה הקטנה הזאת! תכונת האוויר טובה ונעימה, בקיץ לא יאכלנו החורב, ועקבות קרח הנורא בימי סתיו, לא לנו נודעו. הרים גבוהים ורמים שיאם למראה עינים לעב יגיע, מקיפים עמקים רבים וכן נחמדים; כפרים בכפרים נגעו משתערים ומתנוססים בתערובת צבעים שונים למיניהם — הנה הנם איי באלעאר "איי הוהב" כפי הקדמונים, הלא המה מאללאַרקא (מיוורקא) ומענאָרקא (מינאָרקא).

"אי מאללאַרקא הוא אחד ואין שני לו לבלות שמה בטוב ימינו ושנותינו בנעימים" קרא לפנים המלך החכם אלפאָגנס העשירי, וכן אומר עוד היום — ובצדק — הספרדי הרך והענוג מיד הטבע המפנקו מנוער. כגן עדן האיים האלה לפני כל איש הבא לחוות בנועם ומדי דברו כם כן תהלתם וצבי עדים שפתותיו תבענה. פה מקל שקד ישלח דליותיו המסובלות בציצים לבנים ככסף, פה תפוחי זהב תאווה לעינים, ומשפעת פרחיהם יזלו בשמים לריח נחוח; פה התמר ירים הדרת גאון צמרתו מול זוהר הרקיע, עליו לא תשכון עננה; פה עץ קאקטוס יליד אפריקא יוריד לארץ זרעותיו הנשויות מלאות חוחים ותאנים; וגם פה הנבעות ואשרותיהן תעטופנה גפן אדרת אשר תושיש זרעותיה לשבר צמאון עוברי אורח ולרוות נפשם השוקקה במיץ ענבים משיב נפש.

גם ארץ חמדה הזאת כחרו אחב"י למקום מגורם, — זה שנות טאות שכנו שם; שם חיו בימי הרומאים ועמי וואנדאלים, בימי הגנאטהים והפראנקים, בימי הערבים והאלמאהדים, גם תחת ממשלת מלכי ארגון וקסטיליען שם התגוררו. על האדמה הזאת ישבו ככל העתים אשר עברו עליהם, בימי טובה גם בעת רעה, בעת אהבת התורה ובעת אמונה נעדרת; שם חיו בתור יהודים, כגלוי או בסתר, בתור רבנים ובעלי נכסים, בתור משררים ונעימי זמירות — שם גם שם אנשים ונשים, בחורים ובתולות, עלו על מוקדה בעד קדושת אמונתם, ויקריבו את נפשם אשה לד'.

הזמן אשר באו היהודים להאחו באיי באלעאר קדם עד למאד. "נפלה נפלה בת יהודה בחרב מרגיו ממלכות לזכר תבל ומלואה; בני יהודה ובנות ציון הובאו ונמעו בכל מקומה ממשלתו, אדרינוס קיסר הרם גם נתן עיר אלהים קדוש אל משכן עליון; או בעת ההיא קרבו ויאתו היהודים, המה חכמיהם ורבניהם לאי הזה, ברוך הטבע ומלא כל טוב"⁽¹⁾.

ומן העת ההיא והלאה התישבו שם ב"ו ויעלו מעלה מעלה בכבוד ובעושר, ביקר וגדולה. אף כי הידיעות הנאמנות השמורות לנו מראשית ימי בואם שמה אך מעטות הנה, בכ"ז נחשוב למשפט צדק כי כל עוד אמונת הגוים הקדמונים (היידענטהום) הטעלמת עין מסוררים

(* מספרו של הר"ח ד"ר קייזערלינג בשם "דיא יודען אין נאוארא דען באסקענלאַנדערן אונד אויף דען באלעארען" מצד 155 עד תומו, ציוני המחבר הצבתי בסוף כל פרק, ואך את הערותי המעטות אשר הוספתי עליהם מוקפות בשני חצאי מרובע [ ] ונרשמו בר"ת של שמי ימ"ז.

היתה שלמת בארץ, וכל עוד תורת אריאן (אריאניסמוס) אשר רוח הסבלנות מדברת מתוך גרונה, נשאה גם פה גם בארץ ספרד הקרובה! את דגלה, שקמו היהודים על שמריהם באין ספריע, ורק מעת אשר דרכו כפות רגלי הכהנים הקתולים על האדמה הזאת והחלו לחשוף זרוע עווס ולהרים קרנם בכבוד, אז אך אז שבתה מנוחת בני יעקב וחדלה המרגעה.

כותבי כנסיה הנוצרית. וסופרי חול הודיעו לנו כי עוד במאה החמישית לסה"נ (418) הצליח ביד ההגמון ועווער בעיר מאהאן בירת מענאָרקא להעביר את היהודים על דתם⁽²⁾. אכן מלבד שנכון וקים הדבר כי המכתב הגלוי אשר שלח ההגמון הזה לכל חבר כהני הנוצרים למחלקותיהם אך משחת מראהו וכולל עפ"י רוב דברים בדוים מלב, הנה עוד תתעורר השאלה בקרבנו אם באמת יהודי מענאָרקא בימים ההם איש לדרכו פנו מכלי משים לב לקול מוריהם ומאשריהם כאורח התורה והמצוה, עד כי מלאכת אחד ההגמונים השפיקה להרחיקם כלה מנחלת אמונתם, נחלת יעקב מני דור.

ראה אך זה לבד נוכל להוציא ברור מכל דברי האגרת הפתוחה הזאת כי איש יהודי היה ושמו טודרוס (טהעאָדראָר) המתואר בשם „ראש האי עשיר ורב היכולת אשר לא לבד בתוך קהל עדתו כ"א גם בין הנוצרים התנוסס ביקר תפארת גדולתו", כי האיש המצוין הזה הנחשב „למורה הרת אבי האבות (pater patrum) העולה על במתי פקודות היותר נכבדות ונשאות" והנקרא ג"כ „מגן העיר" בסמינוי, התמהמה במאללֶאָרקא⁽³⁾ (לסייר נכסיו הנמצאים שם) בעצם העת ההיא אשר בה החל ועווער לנסות דבר אל ב"י יושבי האי להכניסם תחת כנפי דתו. כשמוע טודרוס ע"י צירים הנשלחים אליו את מחשבת ההגמון אשר חשב על היהודים, מהר לשוב לביתו. „עמוד בית יהודה" — כאשר יכונה במכתב הגלוי הזה — התנודד ופעמיו נמוטו, וטודרוס הנלחץ בין המצרים הביא את נפשו (לפי הודעת ההגמון) במסירת ברית החדשה, וימשוך אחריו רבים מבני עדתו ללכת בעקבותיו.

הן אם גם רשת המרת הרת פרושה היתה לרגלי היהודים הנרדפים, ואף אמנם נמצאו בתוכם אנשים אשר באהבתם את החיים מלאו אחרי ההגמון המתאוה בכל לב לזכות את הרבים באמונתו, ואולם בשום פנים לא נדעכו בקרבם שביני היהדות במדה כזאת עד כי הצליח ביד זעווער לראות טוב בעמלו ולעשות פרי מלא חפנים, כאשר נפתה לבנו להאמין בקראנו את המכתב הגלוי השלוח מאתו לכל בני בריתו; הן גם נשים רבות וענוגות, הן ושפחותיהן בחרו להרחיק נרוד לסבכי היערים ולתתחבא בנקיקי הסלעים מלכת אחרי אלהים אחרים; יקר בעיניהן המותה מות עני וצער, מכל המודות החיים הערוכות להן אם יסוג אחרור לבן לשקר באמונת ישראל. גם בימי ממשלת הגאָמרוס המערביים — אשר מחרכי קורותיהם קוי זוהר אך מעט מועיר יציצו לעינינו — גם אז מחסור כל הידיעות הנוגעות למעמד ב"י שוכני האיים בזמן ההוא יביאנו לשים אל ההשערה פנינו, ורק על פיה נחווה דעת כי החוקים המעיקים והמגבילים בין היהודים ובין שאר התושבים אשר נגזרו בוועדי טולימולא (מאָלעדאנישע קאָנציליען) עברו כלם או מקצתם גם על היהודים הבאלעאריים, ולכן ככל גלות החיל אשר בספרד קדמו גם המה בשמחה את פני הערבים נושאי הגל הנצחון בכל מקום אשר דרכה כף רגלם בו.

ובכן בכל משך ימי ממשלת הערביאים מספר כנ"י היה הלך ורב גם באיי באלעאר. — אם נשים עין אל השמועות המעמות מכל עניניהם בימים ההם ונערך אותן לעומת קורות בני

⁽²⁾ בֶּהֶרְאִיוֹס „Annales ecclesiasticae" 418. דעמעטס „Historia general del Reyno Balearico" 150. יאסס נעשיכטע דער איזרחעליטען 4. 243. גרעטץ גד"י IV 454.

⁽³⁾ בֶּהֶרְאִיוֹס כספרו הג"ל 141 ו"ל: Judeorum populus maxime cujusdam Theodori auctoritate et potentia nitebantur qui non solum inter Judaeos verum etiam inter christianos ejusdem oppidi et sensu en honore saeculi praecipuus erat, siquidem apud illos legis doctor et (ut ipsorum utar verbo) pater patrum fuit, in civitate autem cunctis curiae muniis exoletus et defensor jano extiterat et jam nunc patronus municipium habebat.

בריתם בממלכת שפניא, אז נכיר ונדע כי מצדם דומה כמעט למעמד אחרים בארץ ספרד, וגורל אחד לכלם; אין מעצור להם לעבוד את ד' אלהי אבותם כאשר עם לבבם, לא נגרע להם דבר מכל משפטי האזרחים וזכויותיהם ויבלו בטוב ימיהם, צלחים ושלמים. לא ארכו הימים והנה שני בתי כנסיות הוקמו בתוך בירת מאלאג'רקא; בית הכנסת ברחוב „הר ציון“ ועוד — שני הקטן ממנו (4) ועל שניהם עוד נשוב לדבר במרוצת ספורנו; ישראל עשה חיל, וירבו ויעצמו בעושר ובנכסים, ויתנו ידם ולבם לעבודת האדמה, כאשר נראה מספר הזכרון (מעמאריאל) של חלוקת הקרקעות הנעשה בפקודת מלך ארגון למען השיב לחורו ולפרשיו גמול עזרתם אשר המציאו לו ביום קרב בעת לכר את האיים. בספר הזכרון גדל-ערך הזה (5) אשר גוף הכתב כמוס היה ימים רבים באוצר כתבי המדינה אשר במאלאג'רקא — נרשמו קרוב לעשרים נחלאות ואחוות אשר היו קנין כסף היהודים בעת אשר נכבשו האיים ת"י הנוצרים. רוב הנכסים האלה (ראהלם גם אלקעריאם⁶) נקראו בהרשימה הנוכרת בשם אחוות „יהודי אלמודאניא“ (שם העיר פאלמא לפנים) או אחוות „היהודים“ בסתם, ולפי"י לא רחוקה ההשערה כי הקרקעות האלה היו נכסי עדת ב"י יושבי פאלמא בכלל. גם קניני אנשים פרטים נמצאו בספר הזכרון הזה ואיזה בעלי נחלה או חוכרי שדות מובאים שם הנקראים בשמותם עלי אדמות; יפרא היהודי, אלמא היהודי, צדיק היהודי, ואף גם ליהודים ממקומות רחוקים כמו: אסתרוק מעיר

מאראג'וק או אסתרוק והנלוה אליו“ היתה פה אחוות שדה ורכם. יש היסטוריה אחרת
 ביום האחרון לשנת 1229 נספחה מאלאג'רקא על ממלכת ארגון (אראג'וניען), וגם אז הניחו ליהודים את נכסיהם ואדמתם מבלי ננוע בהם לרעה. — מלך ארגון דון יאימע (יאקוב) הראשון, איש מלא כח עלומים, הוציא לפעולת אדם את החפץ המבוקש זה כמה, ואשר אבותיו לדיק יגעו להשיגו, והוא הצליח לקחת בחוקה את „אי הזהב“ מיד הערביאים. ויהי כאשר נלכד האי הזה יצאו לקראת המלך המנצח מלאכי עם מאלאג'רקא, כלם מנכברי ואפדתי הערביאים, גם הרבה נשים ועלמות, ויקריבו אליו את מנחתם „כסף וזהב, ואבנים יקרות, שרשרות זהב, ושאר מחמדים יקרי ערך“ ויפילו תחנתם לפני כס מלכותו להשאיר להם פלטה ולחום על עיר הבירה לבל תהי לבו ולמשסה. — היהודי דון פחיעל מעיר סאראג'אסא אשר לרגלי בקיאותו בלשון ערב נמצא בכל עת בלויית המלך ועל ידו, היה גם עתה לפה ולמליץ בין הערביאים ובין המלך אשר לא ידע חברת שפת עברית המדוברת או במאלאג'רקא (7). — אך דון יאימע לא נעתר לבקשת המלאכים ולא שעה אל מנחתם ויעזוב את העיר שמונת ימים בידי אנשי חילו השובבים תאבי שלל ושואפי יגיע ודים.

(4) מוט' בספרו הג'ל 301 — (5) להמשעל בספרו הג'ל 27. — (6) ראהלם — נחלת אבות (פאטרימאניוס) אלעקריע — שדות שכורות.
 (7) אחרי אשר הביא המחבר היקר ליוני סופרי ספרד ובפרט ספר הזכרונות ישן נושן ויקר המניאות מאוזר כתבי הממלכה אשר בעיר וואלענג'יא על אדות בחיעל היהודי ושם לאמר כי גם בעת כבישת עיר האסטיווא גאז ותן „הרופא בחיעל“ עם התושבים בשם המלך, מוסף ואומר „מכל המקומות המובאים למעלה יצא לנו למדי כי מבטא של השם הפרטי בחיי ג'ל פחיע Bah'ye (כנזכר בס' נאמאלאנג'יא לרי"ח 285) או פחיל, אך לא „פחאיי“ כאשר כבר רמז ע"ז מוק בספרו „melanges de philosophie juive et arabe“. לפי השערת הרה"ח שטיינשניידער (העברעאישע ציבליאגראפיע 20, 111) היה בחיעל הג'ל נר מאורס המשפחה „בחיי“ (ר' בחיי בן יוסף, ר' בחיי בן אשר) הנוודת לשם, אשר מוגלה ג"כ מעיר סאראג'אסא, ועוד שמור למועד לדרוש ולחקור אם הוא ר' בחיי בן משה אשר בשנת 1232 ערך גם הוא מכתב נגד הקמים על ספרי הרמב"ם ז"ל (אגרות הרמב"ם 50. 58). אחיו „שלמה“ המכונה ג"כ בשם „רופא“ היה עמו יחד בתוך חיל המלך יאימע הראשון וגם הוא שרת בתור מתורגמן. ובכלל נראה כי יהודים מצויי מדע אשר ידם רב למו בלשון ערבית נמצאו לרוב בקרבת המלך יאימע ואת משרתיו עושי רצונו נמנו; כן בין הצירים אשר שלח מלך ארגון הזה לתושבי עיר מורצ'יא בהיותה במזר נמלא איש יהודי בשם „סטרוך“ או „גסתרוך“ בתור סופר המלך ללשון ערב וגם מליץ וכו'.
 [מה שהגיה הרה"ח קייזערלינג בספק וז"ע נעשה לדואי גמור בעיני הסופר הגדול גרעטן אשר הוכיח בספרו גד"י ח"ו ז' 27—28 מ"ת, כי בחיעל הג'ל אחד הוא עם „ר' בחיי בר משה“ הנוכר באגרות הרמב"ם,

גם יושבי האי מענאָרקא אחרי אשר עמדו על נפשם מעט קמ, פתחו את שעריהם לפני הצר הצור אותם, ומן היום הוא ומעלה נכנעו האיים ויהיו באמת לאחד ממחוזות ספרד כאשר מאז שם הארץ הוואת נקרא עליהם בפי כל. „תושבי באלעאר ספרדים המה — אומר בעל ספר הזכרונות — וקורותיהם אך חלק מדברי הימים אשר לממלכת שפניא" וע"כ לא יפלא בעינינו לראות כי גם בין מקרי יהודי ספרד ובין מקרי אחיהם יושבי האיים לא היה הבדל עקרי, כל מה שאירע שם אירע גם פה. שוט שומף כי עבר על ראש ב"י בארץ שפניא ויהיו גם היהודים הבאלעאריים לו למרמס, ומן או והלאה ימי מגוריהם על האדמה הוואת היו אך שלשלת גדולה המורכבת מטבעות הוה על הוה, שבר על שבר. בא שמשם בצדירים — ואף אין אחד מקרני וזרה הכקיע בתוך עב הענן מבשר סערה אשר כסה אופק שמי הייהם.

ויהי אך נכונה ממשלת המלך יאימע באיים האלה והנה שלח ירו לקחת מאת היהודים את בית תפלהם הגדול אשר ברחוב „הר ציון" (כמובא למעלה) ויהפוך אותו לבית מקדש הנוצרים, וזכר להנצחון אשר הצליח בידו. ומלבד זה נתן לחברת הכמרים המטיפים את רחובות היהודים אשר בעיר פאלמא ועוד בתים אחדים ומקום רחב ידיים הנמצא שם ויקרא את שםם „קאלאטראווא". לרגלי הפשר הנעשה אחרי שנים אחדות בין המלך ובין עדת בני ישראל הושב להם על זמן קצר בית הכנסת הנוצר לעבודת הקדש⁸.

בעת ההיא דומיה שוררת בכל דבר הנוגע לאחינו אשר במאלאָרקא. אכן בקורות עם היהודים אשר על הרוב כל רושמי הזכרונות וסופרי דברי הימים הסרים למשמעת הכמרים אך נגעס וקלוגם הודיעו בקהל — בקורות גוי כזה גם הרממה מרברת אלינו, השליילה לחיוב תחשב והשתקה כיריעה נאמנה ומחלשת דמיא. מלבד אשר שמענו אדות נסיעת ריימונד דע פענאפארם הגראה בכבודו גם על אי מאָללָאָרקא למען הכנים תחת כנפי אמונתו יהודים וערביאים, וזולת החוק אשר יצא מאת המלך יאימע השני (1306 בערך) לקחת מיד ב"י כל ספרי הקדש⁹.

וכן גם אחיו ר' שלמה המובא שם הוא הוא „שלמה הרופא" אלל בעל ספר הזכרונות ה"ל. וכן הדעת נותנת בקראנו את המכתבים משאר קהלות ממלכת אראגאניא הגשענות על בינת האחים המנוינים האלה: מעיר וסקה (הועסקה) כתבו „והסכימה דעתנו בענת החכמים הנשיאים והרבנים רבי בחיי ורבי שלמה י"ו הרופאים הנבונים". וכמו כן מוקהלת מנתשון (מאלגאן) „בהסכמת שני צנתרות הזהב וכו' החכמים הנבונים הנשיאים הרבנים ר' בחיי כר"ו ור' שלמה אחיו" (אגרות הרמב"ם ל' 44 דפוס ווארשוי). והנה עיינו הרואות כי שניהם אחים, שניהם רופאים וגם שמותייהם הפרטים וזמן חייהם מתאימים עם כל המובא על אודותם בספרי הקורות, וע"כ אין מקום להטיל ספק באמינות ההחלטה הג"ל, ובכ"ז עזר לא אוכל מהעיר פה על דבר קטן הערך והוא, כי תואר הכבוד „הרבינים" אשר נתנו שתי קהלות אראגאניא להאחים ר"ב ור"ש הג"ל, לא נאמר בעת ההיא (בתחלת מאה ה"ג) רק על גדולי ואבירי התלמוד אשר תורתם אומנותם או על „רבינים דמתח" (התואר „הרביני" על כל אדם ואדם יודע תורה הוא מאוחר מאד), וגם מומכתבו של ר' בחיי בר משה אשר שלח לבדו לקהלות ארגון (אגרות ל' 45 ד' ווארשוי) משמע קנת שיהיה באמת כעין „רב דמתח" באלרו שם „מק הלי קהל סרקוסטה". וכן מוכח מאגרת של קהל לארד"ה ו"ל במאות הרבנים הנשיאים מרגן ורבגן בחיי ור"ש" (ס, סס). ומעיר קלעה כתבו „ובראשם הרב הגדול רבינו בחיי" (ס 44). וה"כ איפוא לא נקל הוא להשיג איך אים המעלה אשר עבודת הקודש על שמו (יהי בתור „רב" או בתור ר"י וכדומה) יא לעבודת המלך בכל זמן ועדן והלך לרגליו בכל מסעיו ומלחמותיו. הן אמנם ידענו כי רבני ספרד היו לפעמים רופאי המלכים וגם יועציהם וצרייהם לעת מוא, אך למוא רבנים דמתח או אדירי ומפיה התורה היותר מנוינים (ר"ל אכסים המוכתרים בתואר „הרבינים" ובפרט „מרגן ורבני" במוכן הזמן ההוא) אשר שבעו גדודים וטלטולים תמידיים בעקבות חול המלך בתור מתורגמנים, הוא לכספ"ח חזון בלתי נפרך בקורותיו. ואולי אך בדרך הפלגה יתירה והפרזה על המדה כדדו את האחים הג"ל בתואר „הרבינים" או „מרגן ורבני" כעין התואר „ריש כלה" אשר פור דוגם בן לברט בשירו להגאור רב חסדאי אבן שפרוט, אף כי לא היה תלמודי מניין. יעוין ס' „תשובות תלמידי מנחם ודוגם" ומבוא המו"ל החכם שטערן גם נרעען גד"ל חלק ה' ל' 324 ימ"ן]. — ⁸ ע' מוט בספרו הג"ל 301, תשכ"ח ה"ו דף א' ע"ש.

⁹ ע' ש"ק ל' 46 ו"ל ו"גם אז (1306) מלך מיורקא גזר על ספרי הקדש ומונן ישראל" יעוין ג"כ שו"ת הרשב"א כס' תתפ"ו [בל"ס כונתו על ס' תתפ"ו עיי"ש. ימ"ן], וכידענו איך מלכי ארגון ומאללָאָרקא

עברו ימים רבים מבלי אשר הקשיבה אונונו שמין דבר ממצב היהודים בחלק הלו מממלכת ארגון. מקרה אחד זר משנת 1314 הלא הוא חרות על לחות דברי הימים לב"י שוכני האיים האלה. נוצרים שנים באו מאשכנז לארץ קאטאלאניא לקבל עליהם דת משה וישראל. רבני ספרד בקהלות שונות השיבו פניהם ריקם, ואחרי אשר גם בערי לערידא ונערפאנע לא השיגו מאוים, שמו הנוצרים האלה לדרך מיוקא פניהם ויהודי האי הוה לא דחפוס באמת הבנין — ויקבלום. מה נואלו האנשים האלה ועצה נבערה יצאה מלפניהם. עצה נבערה — אומר אני — יען ממשלת ארגון עשתה כל אשר מצאה ידה להניא את לבב היהודים מאמונת אבותיהם; יען על פי חוקי הארץ שפטים גדולים נכוננו לכל איש אשר יעלה על לבו להדיח נפש אחת מהסתפת במלכות שמים; עצה נמהרה — באשר לא נעלם מהם כי הכמרים מלאי עינים שמרו מצעדי היהודים למצוא להם עון אשר חטא נגד פקודות המלך, ומראש הלא יכלו לדעת תוצאות מעשה כזה וכי מרה תהיה באחרונה¹⁰). אמנם כן היה — כמעט נודע הדבר להגמון העיר (ווילהעלם מווילאלאנועווא) והנה לא התמהמה להועיד את היהודים למשפט ויתן עליהם עונש כסף מאה וחמשים אלף פרחים. שתי ידות מסך הכסף נפלו לאוצר המדינה, חמשה אלפים פרחים היו מנת חלק להגמון והנותר הוציאו לבנין בית תפלה קמן קרוב לשער דעל קאמפא. כל זאת עשה ראש הכהנים על דעת ומחשבת המלך אשר עשר שנים אח"כ השפיע לבית תפלה הוה הכנסות רבות וגדולות.

המגפה הנוראה אשר היתה בשנת 1348 ובשנים הבאות, וחללים רבים הפילה, בכל מקום, לא חסה עיניה גם על איי באלעאר; מסיציליא אחזה דרכה שמה ותלך הלוך ונגוף בחמה שפוכה עד כי האיים האלה נשארו כמעט ריקים מיושביהם. בכל בתי הנוצרים שמה ושאיה ושוכניהם נאספו, וימלאו ידי נערים קטנים לעמוד ולכהן בבתי תפלתם — ויהי מספר המתים במגפה שמונים ממאה. גם בשנת 1384 שלם שם דבר איום בשבט עברתו, והרוגי קטב עצומים היו במרה דגושה בזאת, עד כי נקל היה לכל איש מבני הנכר לבוא ולהשתקע בכל חלקי האיים עפ"י תנאים טובים ורצויים.

שבע שנים אחרי כן שערורה נעשתה על אדמת מאללאקרא, מהומת העם רבתה וגדלה ויתהי לאט לאט למרד גלוי.

בשנת 1391 — היא השנה הנודעת בקדוות ישראל לשנת צרה ותוכחה — התקשרו בכל ארץ ספרד כלם על היהודים ויתנבלו לאבר כל זכר למו, בכל מקומות הממלכה, היה שלחן הרעה מעומר ראש ולענה" ובני ישראל בערי אישביליא, קורדובא, מולטילא וברצלונא ועוד בערים אחרות, היו למרמס תחת כפות רגלי מעניהם, מהם נהרגו על קדוש השם, ומהם נלחצו לעשות חונף ולקבל עליהם דת הנוצרית למראית עין, והנה או בשנה הנוראה הוה "פשה הנגע גם בקהלות מיוקא העדינה לחוף ימים תשכון" (*).

בראשון לירח אלול (הוא יום השני לחדש אויגוסט) קמו להקת נערים פריצים בעיר פאלמא

נקשרו לגרפת בחבלי ידידות ואחוה, לא רחוק להאמין כי יד פהליפ הפיה [אשר באכזריות חמה גרם את היהודים מארצו בשנה הזאת] היתה בלמעט ומאחו יאה ההתעוררות והגזרה הג'ל במיוקא. גם הרב ר' אבא מארי בעל ספר מנחת קנאות הזכיר הגזרה הזאת בהספדו אשר שלח אל קהל פרסינגאן על מות דון וודאל שלמה הוא הרב המאירי ז"ל, עיין "תולדות המאירי" בראש ספר "בית הבחירה" אשר הול"א הח' שטעין נ"ע.

¹⁰ [פה היה לו להמחבר האכזר להוסיף עוד כי גם בזאת הסכילו עשה, יען הכנסת גרים תחת כנפי היהדות מוזרה היא לרוחה ורחוקה מאוד ממשנתה האמתית, וכבר הכמים הגידו "רעה תבוא למקבלי גרים" "הגרים מעכבים את המש"ח" וכוונת "קשים גרים לישראל כספחת" (יבמות מ"ו וק"ט, נדה י"ג) וכדומה הרבה, וע"כ מעולם לא עלה על לבנו לפרוש מכמורת לגוד נפשות בעלי אמונת אחרות, ודיינו אם נוכל לחזק עמדתנו מבית למען לא יאופכו אשורינו במשעול האר אשר אנוהו הולכים בו, גדר מזה וגדר מזה ומלא אבני נגף וזר מכסול. ימ"ז]

(* הרבורים האלה העומדים בין הקוים מלמעלה לקוחים מהה מאגרת של הרב הגדול ר' חסדאי קריקש אשר הו"ל הח' כרמולי ונפסחו ל' "שבט יהודה" צד 129. וכל מעיין יבין כי הצגתים פה ככתבם וכלשונם סבלי שנוי ותקון. ימ"ז.

וירצו אל רחוב „הר ציון“ או רחוב הגדול משכן היהודים, וירמו קולם לאמר „שׁוֹת ליהודים!“ גם גדולים מהם לימים נלוו עליהם וכלם יחד צמאו לדם ישראל ובנפש שוקקה עיניהם למושות לאוצרותם ויגיע כפם. — שני מקלי יד המשולבים אחד אל אחד היה להם לדמות הצלב ולאות על ידם אשר לפניו יכרעו וישתחוו כל העוברים למראה עיניהם. היהודים הרצוצים נקהלו לעמוד על נפשם, ואיש רב אונים ממערכות ישראל התמרמר על אחד מראשי השודדים הצעירים האלה, ויאחזהו בכח, ולפי דברי המזכיר מְעָקְהוּ בִין זרועותיו — וימת.

די והותר להלהיב את לבות הפראים האלה אשר אמרו פה אחד לנקום דם הנער השפוך בעד חפצם הקדוש. אז התנפלו כלם על בתי ב"י ועוד במרם עלתה ביד שליט העיר למהר ולבוא עם אנשי חילו לעזרת האימללים, החל המטבח, ולא עצרו עוד כח להשיב המנוחה על מכונה. לשוא היה כל עמל השליט, לריק נסו פקודי העיר את כחם לשכך חמת ההמון הפרוע ולהשקיט שאון עברתו, בני העם לא נשאו פנים לראשיהם, לא שתו להם לכל דבריהם הנמרצים ואף גם לקול תחנוניהם לא המו אונם, ויתמכרו לשוד ורצח, לשלל ולבזה.

הלך לב העם היושב בעיר פּאָלמא ויהי לשני מחנות, מערכת עושי מלאכה והמלחים עמדה נגד מערכת האצילים ופקודי העיר. ניקאָלאַס ברוֹדֶע פּעללאַ הוא הנבחר מאת עדת מרעים אלה להיות אלוף ראשם, ותחת פקודת האיש הנורא הזה המפיץ אימה וזועה, עברו בחוצות העיר ולרגליהם שוד ורצח, ויאחזו דרכם לבית מדרש המרעים (אוניווערסיטאָט) לבקש גם את היהודים אשר התחבאו שם מפני חרב נפוש, ויפלו גם על בתי הנוצרים אשר בחמלתם על הנרכאים האלה נתנו למו מנום ומחסה תחת צל קורתם, וישללו שלל ויבזו בו, ויעזבו את העיר „כמצולה שאין בה דגים“, כמו שלש מאות איש מתו בקדוש השם וכמו שמונה מאות נמלטו במגדל המלך והנשארים המירו“ (דחם 11).

הן אמנם גם בבית המלכות אשר בארגון לא הסכימו להראות סבר פנים יפות לישראל, ב"י לא יכלו כעת לעמוד מרחוק ולהביט ברוח שוקמה על פרעות ומהומות כאלה. המלך יואן הראשון המולך אז בארץ אהב תענוגות בני אדם וציד חיה ועוף, מכל עסקי הממשלה, ואת רסן הנהגת המדינה עזב ביד אשתו הצעירה לימים בשם וויאלאנטע. ויהי אך שמעה המלכה את שמע המרד הזה ותמהר לחרוץ משפט על תושבי האי מבלי הבחין בין צדיק לרשע, לשלם כסף ענושים מאה וחמשים אלף פרחים בעד עונם הגדול מנשוא. למען השיב הפקודה הזאת שלחו תושבי מאללאַרקא אנשים נבחרים מקרבם אשר בשם אצילי העם הציעו לפני המלכה „כי חפם הם מפשע וכי עשו כל אשר מצאה ידם להגן בעד היהודים, ואם כן איפוא ראויים המה לתשלום נמול ולא לסבול עונש חנם על לא חמס בכפם“. הנבחרים האלה ספרו באזניה כל פרטי המקרה כאשר היו ויחלו פניה פעמים רבות להסיר סבל העונש מעל שכם האצילים לכה"פ, אך כל הצעותיהם ועצומותיהם לא עשו פרי תועלת כי וויאלאנטע נשבעה בחי הילד העצור עוד במעיה לעשות משפט צדק ולנקום כרת וכרין דם היהודים השפוך בלי כל עון ופשע. — צירי מאללאַרקא כאשר הלכו כן שבו, מבלי השיג חפצם, וכסף הכפורים (אשר נתמעט אח"כ לסך מאה ועשרים אלף פרחים)¹² נקבץ על ידי מסים מיוחדים אשר נמלו על כל גרי האי אין נקי. גם ב"י העשוקים והרצוצים לא יצאו מכלל הענושים, ויהנו גם המה תרומת כספם לכפר על נפש מרציהם, מעניהם ושוסיהם.

יחיאל מענדעלסזאהן.

¹¹ ע"י שנת יהודה 74 47 ובאגרת הרה"ח דון הסדאי קרקטק בסוף ס' ש"י 74 129 כתוב לחמ: „ויחללו חזוה ועזבוה כמאודה שאין בה דגים“ ז"ל „כמזולה“ ע"י ברכות ט' ע"ב. „מגדל המלך“ אשר הזכיר רח"ק האי"ל מוסר על בניו המבצר ובית מדרש הכללים העומדים שם על ראש הגבעה.

[כאן הגיה הרה"ח קייזערלינג „מזולה“ תחת „מזודה“, אכן במס' ברכות ט' ופסקים קי"ט יש נ"כ מאן דדרש את הכתוב ויגלו את מזורים. כמאודה שאין בה דגן" ולפי"ו יתכן שצריך להגיה פה „דגן“ תמורת „דגים“ ולהגיה מלת „מזודה“ על מקומה, והמכון כמעט אחד. וחולי בזונה תפס הרב ר"ח מיימרא דר"א „כמזודה שאין בה דגן“ אך לא בזמון „רשת“ כפי"ו רש"י ותוס' שם, כ"א בהוראת מבצר וצירה, רמז לעיר פאלמא שהיא מוקפת חומה ומזודה (קאסטעל) בתוכה. ימ"ו]

¹² ע"י מוט 253, ועפ"י זולנעט המובא מיואזעללאַנאס בספרו האי"ל 49 לא שלמו כ"א 104000 פרחים.

נחל עֲדָנִים וּמַעַן נִרְפֵּשׁ.

לְרַגְלֵי הַהָרִים,
 אַחַד הַנְּהָרִים,
 אֶת־דַּמִּיּוֹ הַזֹּכֵר,
 שְׁלַח לְמִרְתָּקִים
 בְּלִי רֵעַשׁ וְהַמְלָאָה,
 לְצָבִי וְלַתְּפֹאֲרֹת.
 וְקִרְקַע הַמְּצוּלָה,
 הַמְּכֻסָּה בַחַל
 לָבוֹן בְּשִׁלְגִי,
 בְּשִׁלְחַת הַחֲרָם
 קִרְנֵי בְּחֹלֶד,
 נִשְׁקָף לְכֹל
 דְּרָךְ הַסֶּלֶג —
 כְּצֶדֶק וְחֵם
 מִבְּעַד עֵינֵי יְלֹד!
 וַיְהִי הַיּוֹם,
 עַת הָאִירָה פָּנִים
 לְנַחַל הָעֲדָנִים
 הַשְּׂמֶשׁ בַּהֲדָרָה,
 וּמְרֹאֵי הַמַּיִם,
 נְפוּצוֹ קִרְנִים
 אֶל הַמּוֹן נְצָנִים
 וּפְרָחֵי תְּפֹאֲרָה
 הַעֲלִים עַל־גְּדֹתָיו —
 וַיִּפְתַּח בְּעַנְוָה
 הַנַּחַל שְׁפֹתוֹתָיו,
 וְתוֹדָה הַבִּיעַ
 לְיֹשֵׁב שְׂמִימִם,
 שְׂבִירוֹ הַרְחֵבָה
 עָלָיו יְגִיהַ
 הָאוֹר בְּכָל־זֶהְרוֹ,

לְרַהֵיב עֵינַיִם
 בְּיַפְעַת הַדָּרוֹ
 עַל יִתְרַ הַנְּהָרִים! ...
 וַיֹּמַר כָּל הַשָּׂאוֹן,
 כִּי תַעֲדָה בְּמַעֲלֵל נְאוֹן? !
 — כִּבּוּ וּשְׂאֵמָה נִפְשׁ,
 מִצִּלַּע הַהָרִים
 קְרֹא אֲנִים־רַפְּשׁ
 הַמְּלֵא מֵאֲפָסִים
 כָּל־שֶׁרֶץ וְרִמָּשׁ —
 וְגַם עָלַי מִשְׂמִימִם
 יִזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ,
 וְגַם מִימֵי מְזֻהָרִים
 לְאוֹרוֹ כְּסַפִּירִים,
 לְרַהֵיב עֵינַיִם
 בְּנִעֵם הַדֶּרֶתִי!
 וּבִמְהֵרָה אֲתָה נֹאחַ
 יוֹתֵר מִמֶּנִּי,
 כִּי כִכָּה תִתְנַאֵחַ
 בְּקִרְנֵי הָאוֹר,
 וְתַחֲלֵל יַפְעֵתִי?! !...
 וְזֹאת הִיא תְּהִלָּתִי,
 — עֲנֵה הַיָּאֵר —
 בְּאִשְׁרֵי אֵינֵנִי
 כְּמוֹךָ אֲנִים־רַפְּשׁ!
 כְּמִקְדָּר מְהֵרָה מִפְּסִימִם
 וַיְחַיֵּו כָּל־נֶפֶשׁ! ...
 אִלְמָּה מָה אֵת הָ?
 הֵן נַחַל־בְּלִיעַל!
 בְּתַהוֹמָה לְמַטָּה
 יִרְמֹשׁ־כְּרַרְמֶשׁ,

הַעֲקֵבָה מִדְּמִים
 וְדַמְעוֹת נִרְצָחִים
 וְלִשְׁדַּח חֲלָלֵי-מוֹת —
 לוֹ גַם יוֹפִיעַ
 כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים,
 אֲתָהּ לֹא יִגְבִּיֵה
 מְרוֹמִים לְשִׁבְתָּ
 לְנִצְחָה נִצְחִים!
 וּבִסְפָרֵי חֲתוּלָה
 תִּהְיֶה נִפְקָדָה
 לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים
 לְלֶעֶג וּלְבִזְיוֹן;
 וְהִיְתָה לְאֵלָה
 לְשִׁמָּה וּקְלָלָה —
 וּלְכָל-כֹּשֶׁר דְּרָאוֹן! ...

מ. מ. דאליצקי.

וַיִּהְיֶה מִיָּמֶיךָ
 לְמַרְזוֹת וְרַעַל,
 מוֹת וּמִשְׁכַּלֹּת,
 לְמוֹט עַל-שִׁתֶּיךָ
 שׂוֹאָה וְאִמְשׁ!
 וְמָה חֲתָעֲלֶת
 אִם גַּם עָלֶיךָ
 יִזְרַח אוֹר שָׁמֶשׁ!?! ...

* * *
 לְשׂוֹא בַּהֲשִׁבְלָתְךָ
 רוֹמֵי נִיָּה, תִּתְנַגְּאֵי!
 אִם בְּקַרְבְּךָ מִשְׁחַתְךָ
 מִהֲזָה תִּדְעֵי!?! ...
 אוֹר הַהֲשִׁבְלָה
 עַל-מַמְלַכְתָּה שְׁפֹלָה,

מאסקווי כ"ב אלול. תרמ"ה.

מַעֲזַת לְתַקֵּן.

כשירי, חרפת עמי"ה הכא בהמצפה" חוברת ג' צד א' שורה 6 תחת אַלְיָהִם צִיל אַלְיָהִם. שם שורה 48: תחת מוֹדֵנָעִים — מוֹדֵנָעִים, וכן בְּמַרְגְּלִים הַג' צִיל כְּדָגֶשׁ. צד ב' עמוד ב' שורה 15 על אַחֲרֵית הַיָּמִים צִיל עַד וכו'.

מ. מ. דאליצקי.

מאסקווי, 13 מארט 1886.

תְּקוּנִים.

בהשיר, יהודה חשמונאי-במצפה" (מצפה 1) נדפס ועצמותיו קָשׁוּ, אך אנכי כתבתי: יָרָשׁוּ, וכצ"ל. בהשיר, הנשיא המשא" (שם) נשמט בדפוס הבית השני מזה השיר, והוא:

מֶה בְּזִבְזָאוֹת עִם לְבֵי אֲשׁוּחִם
 וּמֶה קְדִימָה? מֶה פֶּשֶׁר בְּחִידָה?
 בֵּן פִּי בָל אִישׁ-שֶׁכַּל לְקֵץ יָפֶם
 וּבְסוֹדוֹ-אֲשָׁאֵל-מִי בְּגִלִי יַעֲמִידָה?
 לוֹלֵא הַקְּשָׁתִי מִחֲבֵמֵי הַתְּבוּנָה
 אֲזוּ עָלַי נְטִיתִי קוֹ: דְּקִיּוֹן-אֲמוּנָה! —

בהשיר, נצח ישראל" (מצפה 2) בית ה' וּנְבָלִים, צ"ל וּנְבָלִים. בית ו' תִּתְעַמְקוּן, צ"ל תִּתְעַמְקוּן. בית ד' מִשְׁבְּרֶךְ, צ"ל מִשְׁבְּרֶךְ. שם וַתִּקַּח, צ"ל וַתִּקְחֵי. שם יָדָךְ, צ"ל יָדְךָ. ועל יתר השגיאות שנפלו בנקוד אסמוך על הטבין מדעתו.

צ. ש.

על דבר ההתנועות בשעת הלמוד ובשעת התפלה.

רבנו שמואל הלוי הנגיד ז"ל, הרב הגדול הראשון בדור הראשון של הרבנים, בעל מבוא החלמוד, ובעל הלכתא גברותא (אשר נמצאו לקוטים מדבריו אצל גדולי הפוסקים הראשונים), והמדקק הגדול, בעל חבורים גדולים ונכבדים בדקדוק, והמשורר המופלא, בעל בן תהלים, בן משלי, ובן קהלת, ובעל כמה וכמה שירים נפרדים, בענינים שונים, הן שירי קרש והן שירי חול — רבינו זה, כתב שיר נפלא, שיר התול, על תלמידים שאינם הגונים, הבוז לגאי-יונים, שלא שמשו כהלכה; וכן על ראש הישיבה שלהם, שעליו נאמר: לא כל המרבה בישיבה מחכים. ובין דברי השיר ההוא, בא הבית הזה: —

וְהָנָה רַב וְתַלְמִידִים מְנִידִים
לְרֵאשִׁיחֵם, מְעַרְעֵר בְּעַרְבָּה.

יאמר: שראש שם בבית הכנסת (שזכר מקודם בשיר ההוא), את הרב ואח תלמידיו, בלימודם יגיעו ראשם לכל רוח, כגוע עץ הערער העומד עריוי במדבר ואין לו מחבא-רוח, והרוח יהדפוהו מכל רוח, ויגדוהו לכל רוח. — והלא זה הנגיד הלוי, כשבטו (כפי דבריהם ז"ל) פלטיני היה, ובן מדינה, איש אשר כח היה בו לעמוד בהיכלי מלכים, איש אשר התיצב תמיד לפני מלכו אשר היה לו למשנה, איש אשר ידע שכיילי עולם, ודיה בקי במסכת דרך ארץ — על כן לא נחמה, כי רע היה בעיניו מנהג יהוא. —

ואני הנה הקנתי כל בתי השיר ההוא עפ"י משקלם, והסירותי כל הסיגים מספספס וזהבם, ופירשתיים ככל צרכם, והערותי עליהם הערות, להראות כי גם שיחות חולין של ת"ח ואדם גדול, כמו שהיה באמת רבנו זה הנגיד ז"ל, צריכים באמת תלמוד גדול; הכל כיר ה' הטובה עלי. ועודם דברי השיר ההוא ופירושי והערותי להם המה בכתובים, ולא יצאו החוצה. ואמרתיו להעתיק פה לע"ע, את הערותי להבית הנזכר, כי הוא צורך השעה לדעתי (אם כי השמטתי לעת עתה איזה דברים ממנה, ועוד חזון למועד), וזו היא: —

המנהג להתנועע בשעת הלימוד, הוא אמנם מנהג קרום באומה. וכבר שם ר' יהודה הלוי ז"ל בפי הכוזרי שאלה על המנהג המוזר הזה, באמרו: אשאל אותך התדע למה מתנועעים היהודים בקריאת העכרות? (ס' הכוזרי מב' ס' ע"ט), ושם בפי החבר (שם ס' פ"ט) שתי תשובות בדבר; תשובה אחת מדעת אחרים, ותשובה אחרת מדעת עצמו של החבר (היינו דעתו של רי"ה). התשובה האחת היא: כדי לעורר התלהבות בנפש הקורא בספרים בהתנועעו; והתשובה האחרת, היא לקותה מדרך הכמות הגדולה של ספרי העברים בתבניתם, בעבור שספר אחד היה מיוחד למקרא ערה קטנה, כמנין עשרה, עיי"ש. והשאלה נמשכת אל מה שקדם שם (בסוף ס' ע"ח), בענין דרכי הפיוט אשר לנו עפ"י המשקל, שאמר ע"ז החבר: כי השיגנו בזה מה שהשיג את אבותינו כמה שנאמר עליהם: ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם; וע"ז יענה הכוזרי ויאמר: ומה תאמר להמנהג הזר הזה של ההתנועעות בקרוא בספר, שלא נמצא זה נוהג רק אצל אומת היהודים לבדה, ולא אצל שאר האומות, הגם על זה תאמר: ויתערבו בגוים וגו'?

ובזה סרה תמיהת ידידינו החכם המופלא הרב רד"ק ד"ר נ"י מברלין, בהערותו שם האשכנזי לתרגומו הנכבד של ס' הכוזרי, לאמר: שבאה השאלה הזאת במקום הזה בלי המשך ענין. — והשאלה הזאת בעצמה, אשר שם רי"ה בפי מלך הכוזרים, שם אחריו בעל הזוהר (בפ' פנחס) בפי ר' יוסי, בזה הלשון: שאלנא ליה (לבוצינא קדישא): מאי האי דכל עמיין דעלמא לא עבדין נענוע אלא ישראל בל תודייהו? וכד לעאן באוריחא מתנענעין חכא וחכא, בלא למודא דבר נש בעלמא, ולא יכלין למיקם בקיומיהו? — הנה הבין בעל הזוהר בטוב את ענין השאלה בס' הכוזרי, שהיא נמשכת והולכת למה שקדם שם המאמר, בדבר משקל השירים, שהוא על מנהג העמים, כמו שאמרנו; וזה שואל בעל הזוהר ואומר: מאי מעמא דרך הישראלים לברם, ולא כל עמי העולם וזולתם הוא להתנועע בלימודם, בלי שום הרגל ולימוד בזה מאחרים, ואינם יכולים לעמוד על עמדם בלי התנועעות, כאלו הטבע המיוחד להם יכריחם על זה? — ועל זה באה שם בזהר התשובה המיוחדת לבוצינא קדישא, במשל נאה, כי באמת הישראלים הנם מתנועעים בלימודם בעל כרחם, אבל לא מצד טבע גופם, כי אם מצד טבע נשמתם המיוחדת להם. עיי"ש.

והתשובה היא, הייתה ראויה לצאת באמת גם מפי רי"ה הלוי; שהנה היא מסכמת עם שפתו שהניח בס' הכוזרי, שישראל הם לב האומות — שלדעה זו מסכים בעל הזוהר באמת במקומות אחרים. —

ויש להעורר על לשונו של הזוהר (בוצינא קדישא) שם: אמר לי: אדרכתן מלתא עלאה, ובני עלמא לא ידעין ולא משגיחין... אמר: ווי לבני נשא דאולין כבעירי חקלא בלא סוכלחנא! — הדברים הקשים וחדים בגידים האלה, ירמוזו על הטעמים שנתן בזה רי"ה בכוזרי שם ואחרים אחריו (כמו שנביא בסמוך), ובעיני בעל הזוהר לא נשאו חן, ולא אמר עליהם: ברוכים מעמיהם! ויש להתבונן עוד, על סוף הלשון שבענין הזה שם בזהר: א"ר יוסי דא היא בריוו דמלא, זכאה חולקי דזכינא לתאי למשמע דא! — ירמוזו מליו בזה ג"כ, על הטעמים הנזכרים של ס' הכוזרי וזולתו, ויתפאר עליהם בטעמו, לאמר, שהוא המוכרח והברור מכל מה שנאמר מאחרים בו בענין. —

ויש להעורר על לשונו של הזוהר (בוצינא קדישא) שם: אמר לי: אדרכתן מלתא עלאה, ובני עלמא לא ידעין ולא משגיחין... אמר: ווי לבני נשא דאולין כבעירי חקלא בלא סוכלחנא! — הדברים הקשים וחדים בגידים האלה, ירמוזו על הטעמים שנתן בזה רי"ה בכוזרי שם ואחרים אחריו (כמו שנביא בסמוך), ובעיני בעל הזוהר לא נשאו חן, ולא אמר עליהם: ברוכים מעמיהם! ויש להתבונן עוד, על סוף הלשון שבענין הזה שם בזהר: א"ר יוסי דא היא בריוו דמלא, זכאה חולקי דזכינא לתאי למשמע דא! — ירמוזו מליו בזה ג"כ, על הטעמים הנזכרים של ס' הכוזרי וזולתו, ויתפאר עליהם בטעמו, לאמר, שהוא המוכרח והברור מכל מה שנאמר מאחרים בו בענין. —

ויש להעורר על לשונו של הזוהר (בוצינא קדישא) שם: אמר לי: אדרכתן מלתא עלאה, ובני עלמא לא ידעין ולא משגיחין... אמר: ווי לבני נשא דאולין כבעירי חקלא בלא סוכלחנא! — הדברים הקשים וחדים בגידים האלה, ירמוזו על הטעמים שנתן בזה רי"ה בכוזרי שם ואחרים אחריו (כמו שנביא בסמוך), ובעיני בעל הזוהר לא נשאו חן, ולא אמר עליהם: ברוכים מעמיהם! ויש להתבונן עוד, על סוף הלשון שבענין הזה שם בזהר: א"ר יוסי דא היא בריוו דמלא, זכאה חולקי דזכינא לתאי למשמע דא! — ירמוזו מליו בזה ג"כ, על הטעמים הנזכרים של ס' הכוזרי וזולתו, ויתפאר עליהם בטעמו, לאמר, שהוא המוכרח והברור מכל מה שנאמר מאחרים בו בענין. —

והנה בימי רי"ה, עדיין לא דרשו סמוכים לרבר ההתנועות בעת הלימוד ממקראות ודברי הז"ל. ולא כל סמוכים כאלה המה באמת: "סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישר". — אך בדורות הבאים אחריו, אתי ואסמכותו אקראי ומדרשות רז"ל; כגון בעל המורים בפ' יתרו, יאמר על וירא העם וינעו: על כן מתנענעים בשעת לימוד התורה, לפי שהתורה ניתנה באימה ברתת בויע". והאבודרהם כתב (סדר תפלת של חול, לענין ברכת התורה): ונהגו ישראל להתנועע בשעה שקורין, כי כשנתנה התורה נרתעו כולם, שנ': וירא העם וינעו, וכתבי כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, להודיע -- כי הוא וכל עצמותיו עסקים יחד להלל ולשבח לה' (ד' י"ג, ב', ד' קושט. רע"ד).

הנה אנחנו הרואים מזה, כי היה המנהג בראשונה, וביחוד בספרד, וכנראה גם בארץ המזרח, להתנועע רק בשעת הלימוד לבר, ולא גם בשעת התפלה. כן ראינו מדברי הנגיד בבית הזה משירו (שהזכרנו למעלה), שמצא את הרב ואת הלמדיו בבית הכנסת אשר בא לשם — שכפי הנראה היה זה בארץ מזרח — מתנועעים בגרסתם. וכן ראינו מדברי ר"י הלוי בכוזרי, ומדברי בעל המורים (כי אם אשכנזי היה מלידה, הנה אהז במנהג מולישול, במקום שבא לשם, מקום שנהגו להתנועע בשעת הלימוד). וכפה ראינו מדברי בעל הזוהר, כי גם הוא חכם ספרדי היה.

[וחיך מכל הראיות שיש ע"ז, היות בעל הזוהר איש ספרד, יתראה זה גם ממקום הזה עצמו שאנו עוסקים בו. כי מלבד מה שלקח עמו דבר השאלה של הכוזרי, עוד יאמר שם: נשמתהון דישראל את גזרו מן בוצינא קרישא — והלשון שיאמר, שהנשמה היא גזורה מעצם אחר אלהי שלמעלה הימנה, הוא לשון של חכמי ספרד, ואב לכולם הר"ש נ' גבירול, שאמר בכתר מלכות: בעשותך מזיו השכינה זהר הנשמות כלם גזרות פניניות ב'. ולהלן שם: בבראך מזיו כבודך יפעת מהרה, מצור הצור נגזרה... וקראת אותה נשמה, עשית מלהבת אש השכל הצובה כו". ואש השכל של גבירול, הוא הוא בוצינא קדישא של הזוהר].

על כן תמה אקרא על רבינו הגדול הגב"א זצ"ל, שבביאורו לש"ע א"ח (סי' מ"ח סק"ז), הוא תולה עצמו לדברי הזוהר הנ"ל, כי הוא מציין: עי' זוהר ח"ג רי"ח ב' רי"ט א". ותלה הניא בדלא הניא. כי חלה ענין תפלה, שבוה הוא עסק שם רבינו בעל המפה ז"ל, בדברי הזוהר הנ"ל, שאין לו שום עסק עמה, כי הזוהר הוא עוסק בתורה שם, כמו שראינו. —

וכך ראינו גם מדברי ר' דוד בן אבודרהם הספרדי הנזכרים. על כן אני תמה גם על רבינו הרמ"א ז"ל (בש"ע שם) שכתב: ונהגו המרדקאים (במצוות) להתנועע בשעה שקורין בתורה, דוגמת התורה שנתנה ברכת; וכן בשעה שמתפללים על שם: כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. והוא מציין ע"ז: אבודרהם. אבל הלא ראינו, כי האבודרהם הוא משתעי רק בדברי תורה, וברין ברכת של תורה. וסיום דבריו של האבודרהם: ולהודיע כי הוא (האיש הישראלי) וכל עצמותיו עסקים יחד להלל ולשבח לה', אינו מספיק בזה ללמוד ממנו גזרה שוה מתורה לתפלה, להתנועע גם בתפלה; כי העסק בתורה הוא ג"כ להלל ולשבח לנותנה ית', ואולי עוד יתר מאד מתפלה, כי הלימוד תורה כנגד הכל, ובר' אמות של הלכה כל עסקו ית'. אי לזאת, קראו רבותינו ז"ל גם תלמוד תורה: עבודה שבלב. —

אבל בצרפת נתנו להתנועע גם בתפלה (וכן בארצות הנמשכות אחרי מנהגיה והכפופות לה — כאשכנז פולין ורוסיה, אהבו כן לנוע גם בשעה שהם מתפללים), כמו שכתב בעל ס' המנהיג (סי' מ"ז, ס"ו, ב', ד' ברלין): ומצאתי במדרש, שחייב (!) אדם לנענע את עצמו בתפלה, ע"ש שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, וכן מנהג רבני צרפת וחסידיה. [מיהו עכשיו אין נוהגין כן רבני צרפת וחסידיה]. — ובדאי המדרש הזה, שזכר בעל הסנהיג שראוהו, ושאמר עליו: אני מצאתיהו, מדרש מאוחר היה; כי לא ראינוהו ולא שמענוהו עד הנה.

וגם החסיד ר' יונה גורונדי ז"ל, כתב בספר היראה: וינענע כל גופו (בתפלה), לקיים: כל עצמותי תאמרנה, וגם הוא ז"ל למד זה המנהג בודאי מרבותיו הצרפתים, כשהיה בצרפת בעסק ביש של המחלוקת על ספרי הרמב"ם ז"ל, כידוע. ובכל זאת, גם רבינו יונה זה לא הורה להתנהג בנינוע הגוף, רק בתפלה מיושב לבר, עיי"ש.

ומהרר"ל מסופר: והיה מונענע גופו (בתפלה) מאחוריו לפניו (בספר מנהגיו, הלכות תפלה מכל השנה ד' ק"ם ע"א, ד' ורגנקורט תמ"ח). [ולפי הזוהר, הנינוע בשעת הלימוד הוא מצד ימין לשמאל ואיפכא, כי כתב שם: מתנענעין הבא והבא" — וכן כתב שם עוד: אלא כך מתנענע נהורא לכאן ולכאן". אך אחר כך כתב: ומתנענעין לכאן ולכאן ולכל ספרא", ואולי צ"ל כן גם מקודם].

במקום האחרון שכתבתי, אמרתי: וינעו, להורות שנתנענו רק בעל צדו המזרחי, חכם מקובל ספרדי מאוחר, כתב בפ' יתרו וזאמר: וינעו, להורות שנתנענו להתבודד ולהשיג, כמו המכוין בתפלתו שמתנועע, וזאת היא א' מג' שאלות ששאל אותו מין לר' שמעון, האחת מה פעם ישראל מתנועעים בקריאתם יותר משאר אומות כו', עד: אלו השאלות ששאל אותו רשע כבר נשאל למעלה (רומו להשאלה הנ"ל שבוה) — ובענין הנענוע יורה על מעלת ישראל כו". והחשובה שם, היא אותה התשובה שבוהר, שלא יזכרנו רק בשם ר' שמעון סתם והאמת, שבס' הזוהר נזכרו ג' שאלות, ששאל מין לר"ש, אבל אין השאלה הלזו של הנענוע באה בתוך השאלות הג' הן, אלא שאלה אחרת במקומה: ולא ידעתי זו השאלה של הנענוע מנין לו לבעל צדו המזרחי להכניסה בתוך יתר השאלות? ואולי מצא כן באיזה ממורשים הנעלמים המאוחרים לחבורי זוהר — אפס, אם השואל שאלה כזו של דבר הנענוע הוא מין,

אם כן שאלה זו ממש שנשאלה למעלה, היא ג"כ שאלה מינית — ואם גם יש למעלה כל מה שיש למטה, וגם מינים ממינים שונים, לפי המקובלים, הכי יכניסו בין המינים ההם גם את ר' יוסי ח'ו, השואל למעלה אותה השאלה ממש של ההתנועות שנשאלה למטה? —

מכל מקום, למדנו גם מדברי בעל הצרור, שהשאלה היתה רק על דבר הנענוע בשעת הלימוד ולא בשעת התפלה; כמו שאמר בפירוש גם הוא: „מה מעם ישראל מתנועעים בקריאתם"? — וזה, שבעבור שבימי בעל הזרר לא היו נוהגים עדיין בני ספרד להתנועע בתפלתם, כי אם בקריאתם בתורה בלבד; ורק הוא, בעל הצרור, הוסיף מרעתו: „כמו המכוון בתפלתו שמתנועע". וזה, בעבור שבימי נתפשת המנהג גם בארצו, ארץ ספרד, להתנועע גם בתפלה; או שראה כן בארצות אחרות שעבר שם, בברחו מספרד מפני הגזרות הרעות שעברו על בני עמנו שם בזמנו. —

אך יש מגדולינו, נוחי נפש, שלא נחה נפשם בהנענוע בתפלה. כן מביא השל"ה (ד' ר"ן ע"א, ד' פפד"ד שנת בעת"ה) בשם ספר דרך חיים, בזה"ל: המתנועע בתפלתו גורם ביטול כונתו, והעמידה בלי התנועות כלל עוזר על הכונה, ומה שאמר כל עצמותי תאמרנה בו' (וגו'), היינו בשירות והשכחות וזכרות ק"ש ותלמוד תורה, אבל לא בתפלה (ש"ע), ואם יש מי שאמר כן גם בתפלה, נ"ל שאין לחוש לדבריו, כי הנסיון מוכיח, שהעמידה בלי נענוע בתפלה גורם לכיון הלב, וראה בעיניך, הישאל אדם שאלות ממלך ב"ו וגופו מתנועע כנוע עצי יער מפני רוח, כו' כו". ראה, כי יהתל הרב המחבר החשוב ההוא ז"ל בס, בהמתנועעים בתפלה, בלשון הכתוב: כנוע עצי יער וגו'; וזה כמו התולדו של הנגיד, הרבה דורות לפניו, על השונים תלמודם בנענוע, בהכתוב: כערער בערבה. —

והגאון המקובל רמ"ע מפאנו, בעשרה מאמרות שלו, מאמר אם כל חי (ח"א סי' ל"ג) כתב: „ומהני קראי דחנה דגמרינן בסמ' ברכות הלכאמא גבראזא לתפלה, יש לי ללמוד ג"כ הלכת' רבתי, שראוי לנו בשעת התפלה, דכתיב בה: רק שפתיה נעות, מיעוט (ר"ל: רק הוא מיעוט, וממעט) התנועה לכל שאר הקומה, לא נאמר כל עצמותי תאמרנה, אלא בזמירות והלולים לשבתו של מקום, כדכתי' ה' מי כמוך (ר"ל: כל עצמותי תאמרנה, מסוכות למי כמוך, כי מי כמוך הוא שבת), לא הותרה שום תנועה בשעת התפלה זולת מה שנהגו קצת פרושים לקיים בעצמם, מפני שמי ניחת הוא (הרי זה סמך חדש ומעם חדש למנהג ההתנועות!) — בחתימות הברכות בלבד ובניחותא".

וחזר הרב הזה ז"ל ושנה דבריו אלה בהוסיף עליהם דברים, כדי לחזקם, בתשובתו (סי' קי"ג), בזה"ל: יאות אמרין, כי אני מודה (מורה) ובא, שאמר לנענע גופו בשעה שאדם מתפלל, לא נאמר כל עצמותי תאמרנה אלא בשבחי (בשבחיו) של מקום דכתי': ה' מי כמוך, אבל בתפלה למדנו בה כמה הלכאמא גבראמא מקראי דחנה, וזו לדידן אחת מהן, דכתי': רק שפתיה נעות, רק מיעוטא הוא, ואין לאסור השמעת הקול, הרי בפירוש נאמר: וקולה לא ישמע, הא אינו ממעט אלא תנועת הגוף — — ומנהג ותיקין לנוע מעט בחומוי הברכות בלבד, מעין מה שאנו מתנועעים בקדושה, אף כאן אסמוכה אקרא, דכתי': מפני שמי ניחת הוא... אבל בכלל הברכות, מנחת הגוף ניחא טפי, בין בראשונות בין באמצעיות ואחרונות, דכודה שם תפלה חד הוא".

[ושני הענינים האלה של הרמ"ע מובאים גם במג"א (סי' מ"ה סעק"ד) בקיצור. אך הוא ז"ל מקדים להביא דבר התשובה של הרמ"ע מטמאמו במאמרותיו, והרואה יראה, כי דברי תשובתו בזה המה דבריו האחרונים]. —

ואם אמנם, שבעל ס' דרך חיים והרמ"ע מפאנו (ולפניהם ר"י גירונדי), לא השוו מרות הנענוע בכלל התפלה, כי אם נתנו את דבריהם לשיעורים, שעל חלקים מיוחדים ממנה אמרו: שלא להתנועע, וחלקים אחרים הניחו על המנהג שהיה נהוג לפנייהם להתנועע, בנשאים פנים להמנהג. הנה אדמה בנפשי, כי לא יחשב לי לעזות, אם אומר, שכדורינו זה, שבאים אנשים שונים שלא מבני עמנו לבתי כנסיותנו, לראות מנהגי היהודים בעת התפלה, או למועדים ולזמנים מצוינים שמתפללים בשלומה של מלכות, וכי יקריבו בני ישראל זבחי תודה ותהלה לה', כי ממלכה סן הממלכות אשר ב"י חוסים בצלה נצחה את אויביה; או אז: שרי הממלכה ואדרייה נדיבי עמים יאספו יחד עם נדיבי עם אלהי אברהם כבתי מקדש מעט שלנו; והיה כי יראו קריאי מועד אלה, אשר לא מבני עמנו, את הניעותינו המשונות בהתפללו, נחיה אנחנו ורתנו בעיניהם ללנו ולקלם, ויש בזה חילול השם באמת, — אני אומר: שכדור הזה יש למנוע מתנועע כל עיקר. ועל דא ועל כיוצא בו נאמר: שב ואל תעשה עדיף, ואם לתשך אדם לומר לך: „ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת הש"י" (הנהגות הרמ"א בש"ע א"ח ס"א סעיף א')! אף אתה אמור לו: מאן יימר לך, שבמלעיגים מוזלת בני ברית הדבר אמור? שמה רק במלעיגים מבני עמנו עצמם משתעי המאמר; ולא זו לבד אלא אף זו: שהמאמר הזה בעצמו על תנאי הוא נאמר, שהרי תוך כדי הדבור: ולא יתבייש — נוסף עליו: גם בהצנע לבת (שם), וכמו שפי' הגר"א ז"ל ואמר: „ור"ל אף שלא יבוש מ"פ כל מה שיעשה בהצנע עדיף". ואין לך פרסום גדול מזה, בהתנועע בשעת התפלה בצבור, לעיני כל ישראל ולעיני העמים. — חוץ מזה: הרי נאמר: שלא יבוש אדם מפני המלעיגים עליו בעבודת ה', דוקא; אטו ההתנועות היא באמת עקרת העבודה, שבלתה העבודה היא פסולה? מסופקני מאד, אם היא מהדברים שחוץ מהם הם מעכבים את התפלה. — גם לפנים לא התנועעו רק הארזים, ועתה יתנועעו כל עצי היער! — הן לפנים בישראל התנהגו בתנועה באיזה תפלות, כמו שראינו, רק היהידים השרידים, רבנים וחסידים, אשר במצות מדקדקים, קצת

פרושים ותיקים; ועכשיו, הרי אנו כולנו: ארזי הלבנון אדירי התורה והעבודה, כולנו רבנים, כולנו חסידים, כולנו מדקדקים במצות, כולנו פרושים, כולנו ותיקים, וכולנו יודעים להתנועע לכל ארבע הרוחות — בין בתורה בין בתפלה, בין בחפלת מיושב בין בחפלת מעומד, בין בדברי שבת ותהלה, ובין בדברי בקשה ותחנונים, בלי כל הבדל. אשרינו, מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו! —

וסוף סוף: אין המנהג הזה, לא מנהג נביאים ולא יסוד נביאים. ועד היום הזה לא הערה עוד איש את מקורו. המדרש אומר: לא בי הוא, וים ההלמוד אומר: אין עמדי; (אפס כי רק להתנועעות בשעת הלימוד, מצאתי באמת קצת רמז בתלמודנו). ורק מדרש מאוחר אחר, מצא איש חכם אחר, ששם נמצא המקור להמנהג הזה. ומי ידע את מקומו? ואולי לא ימצא עוד בימינו בארץ החיים, גם מי יערב בדבר, כי מקור ברוך היה המדרש המאוחר ההוא? —

ואף חרמ"א ז"ל, שהוא פורס את מפתו על הש"ע (סי' מ"ח הנ"ל) ומקדש את המנהג הזה, הנה הוא בעצמו מביא, בהגחתו הראשונה שבריש ש"ע א"ח, ראש דברי אמת של הפרק נ"ב מג' למורה: אין ישיבת האדם ותנועתו ועסקיו והוא לבדו בביתו כשיבתו ותנועתו ועסקיו והוא לפני מלך גדול". ואם על תנועותיו של אדם ההרגליות אמר הרמב"ם ז"ל כך, שאין הן ראויות בעמדנו לפני מלך גדול, מכש"כ לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה; על אחת כמה וכמה שיש להרחיק התנועות המשובות הללו שאנו מתנועעין בעמדנו בחפלה לפניו ית'. —

על כן, ידירי הקורא הנעים! אתה איש חפלה! אם לקולי תשמע, אל ינע ראשך! — הניע לכך אל אל ואל גוסף אל כל רוח; כי רחמנא לבא בעי. —

ואשא משלי ואומר: — *

(א) וְתַמִּים עִם אֱלֹהֶיךָ, כְּמוֹ אִישׁ תָּם

תָּהָה! — לֹא אָה וְתִבֵּר כֶּן-תְּתוֹאֵל.

(ב) בְּשַׁעַת עֲמֻדָךְ לְהִתְפַּלֵּל בְּכָל-לֵבְךָ;

שְׁפֹדֵף שִׁים וְתַחֲנוּנִים לְמוֹל אֵל;

(ג) הֲלֹא רַק לֵב לְרִצּוֹן לֹ, וְלֹא רֹאשׁ נָע

כְּמוֹ לֹלֵב, יְמִירְתְּךָ אֲרִיאֵל.

(ד) אֲשֶׁר עַל-פִּי: הִנֵּיעַ רַק שְׁפָתַיךָ

בְּשַׁעַת תַּחֲנוּן, כְּשִׁפְתַי אִם שְׁמוֹאֵל.

ואוסיף ואומר עוד, בנוליצה חרוזית פשוטה: —

אחי ועמי! — כי לא התנועעו בחפלתכם, לא תפירו חוק;

רק תחשכו מפניכם ומפני אמונתנו המהורה כלומות ורוק.

רבות הניעו העמים עלינו ראשם, רב היינו בעיניהם לשחוק;

והיה כי יראו, כי בני עמנו ינועו, וינועו ויעמדו מרחוק. —

אלה דברי הכותב לטען כבוד אומתנו ואמונתנו, ומי יתן וישמעו הגדולים לקטן בעמו, העבד העברי לעולם! —

החוחם פה עיר נַנְךָ, היא נְעַנְמָ, אשר בְּבִלְגֵיָא,

שניאור בלא"א מורי ורבי הרב הגאון החסיד ועניו האמתי, המנוח

כקש"ה מוהר"ר צמח זק"ש זצוק"ל, האב"ד דיקק זאנר חרש יא"ע.

היום יום א' י"ג חמוז חרל"ה.

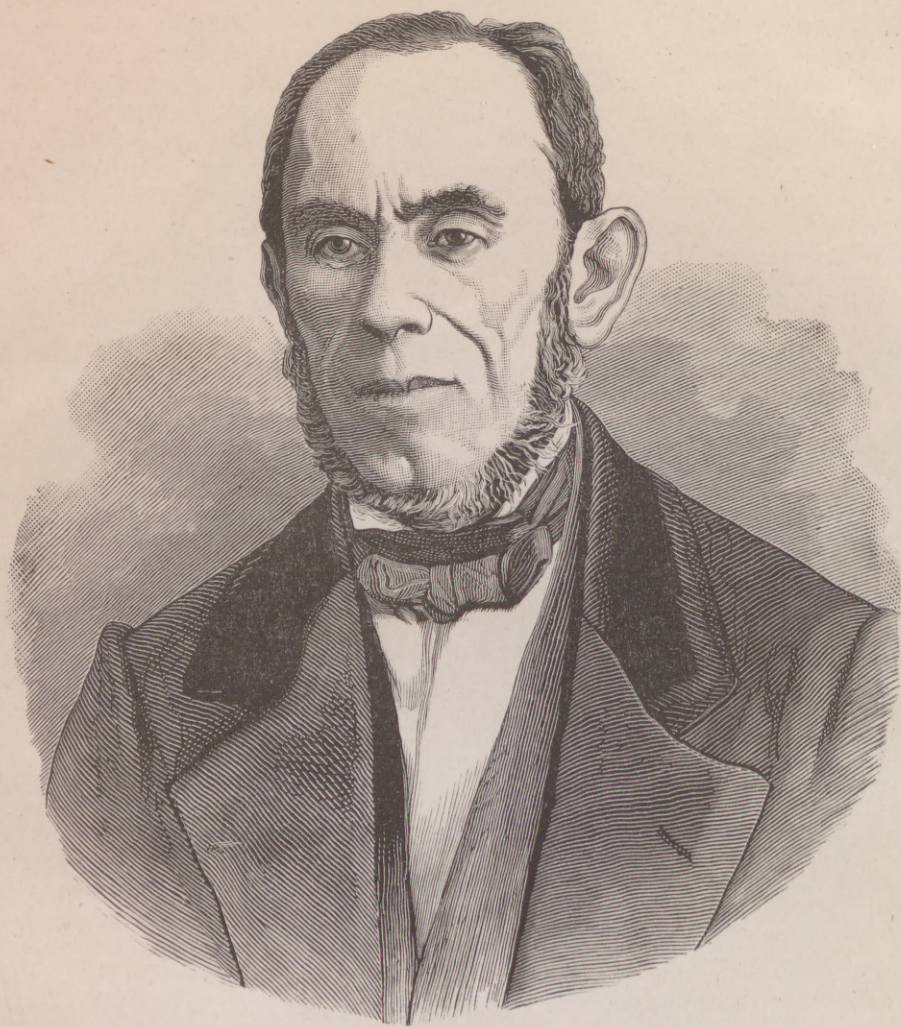
הערת המו"ל: כמאמר הזה נכתב למען "המלוך" זה השנה השמינית, כאשר הודיענו ידדנו הכתם הנודע לשם נעסו, אך לא ידענו מדוע נחשב אלנו עד סוף, ונפס שלחו אלינו ורואינו כי אין מקומו נכ"ע, הנכרח מעקרו לחדשות שונות מעניני דיומא, ורק כמאסף חדש יזכרנו מקומו.

זאנב עלינו להודיע לכל הבודעים ומכירים יקר ערך הכתם הגדול, נגה מלא ספרא, חוקר נקדמניות ישרון ומגלס עמוקות מני חשך, ה' שניאור זק"ש, ה"ש הנודע להסלה כספרת העכרית כספריו הכרים ובהכרס חמד אשר הו"א שנים אחדות — כי ניזם אסרו חג שבעות הכע"ל ומלאו לו שבעים שנה, ד' יאריך ימיו. רבים נקרכנו הבודעים להוקיר את השיש הזה אשר כל ימיו עסק רק כסורה ובהגיון ויחי ענו מאד, ומי רוב ימיו כדחקוס, ורואי אפוא להכרות לו כחיו כי נדע להוקיר פעלו. מקומו כעס נפארו וזלח כחוכמו:

Mr. Senior Sachs, Paris, l'arc de Triomphe, № 26.

(* ג"ס יחד ש"ח דלת, כ"ס יחד ש"ח ויחד ותנועה כסוגר.)

ר' שמחה פינסקער

נולד י"ז ניסן ה'תקס"א (17/5 מארץ 1801) גוע כ"ט תשרי ה'תרכ"ה (17/29 אקטאבר 1864).

ר' שמחה פינסקער ז"ל

תלדות החכם הגדול הזה, אשר תמונתו תחזינה עיני הקוראים בחוברת הזאת, כבר באה בהמליץ (שנה ד' — תרכ"ה, 1864, גליון 42) וגם בה"ארהרבוך דער איזראעלישען" לשנת 1867, הוצאות ה' Szátó בוויען, אשר כתב הד"ר ש. לעווענזאָהן ז"ל. ולכן נסתפק בזה להזכיר בקיצור את הליכות חיי האיש המצוין הזה, עם איזה שנים, נוספות ותקונים.

ר' שמחה נולד בטארנוב (גאליציה), לא בכתוב בהמליץ שנה ד' — כשיסמעניץ) ביום י"ז ניסן תקס"א (17/9 מאָרץ 1801), לאביו הרב המגיד המפורא (בראווא, טארנוב, טארנאָפּאָל ושיסמעניץ) מ' שבח הלוי ז"ל, אשר ראה כי ברכה בבנו זה ויבכרהו על אחיו, ונסף על הלקה אשר שמע מפי מלמדיו הורתו אביו תלמוד ופוסקים, חנ"ך עם ביאור רמ"ד ודקדוק, והירחו גם בדיעות חולין — ראשית למודי ההגדרה ושפת אשכנז מס' פֿהרָאָן לרמ"ד, אשר היה הספר הראשון שקרא הנער באזני אביו והוא הביניהו תוכנו, מלבד מה שקרא בהתמדה רבה ספרי שפת עבר ההרשים. בשנת תקע"ו (1816) מת אביו בטארנוב, והנער שקד בלמודים ושמו יצא לתהלה עד מעבר לגבול גאליציה, וישמע הגביר הנכבד חובב תורה ר' חיים ווע ליר ז"ל בטאָמאָשוב (כפולין על גבול גאליציה) ויתן לו לאשה את בתו חכמת לב ונפש ערינה מ' מייטע ז"ל, ויקו לראות את חתנו נושא נזר הרבנות בראשון אך אוירא דטאָמאָשוב מולא אז קיטור שני מיני חסידים: של הרבי ר' יוסילי משם, שאחו בשפת התזיה בסגנון כל הצדיקים בעת ההיא, ושל ר' מענדיל אשר נחל. כתר הקדושה מר' בינג פשיסחאר וישאר לראשונה בעירו טאָמאָשוב, ורק אחרי שנים אחדות העתיק מושבו לקאָצק ונודע בשם, ר' מענדיל קאָצקער *) ור' שמחה נהת אחר השני, אשר כנודע רוח מחקר וחופש התנוססה בכת ההיא, אשר נפח בה מיסרה הרוקח והפילוסוף ר' בינג. ותהי זאת למורת רוח לחותנו ויאמרו העמים עול פרנמה על צוארו, לכלכל את ביתו; וינסה ר' שמחה את הצלחתו בכמה סעיפים מענפי המסחר, אך אבד כספו בענין רע, עד כי נאלץ לצאת לבקש לו מתיחה באָדעסא (בשנת תקפ"ד). שם החיה את נפשו לראשונה מכתב ידו הנחמד, בהעתיקו שו"ת וחכורים של הרב דמתא ר' ראובן ז"ל. בשנת תקפ"ה נקרא בניקולאיוב להיות מורה לילדי אחד הגבירים; אך לבו משכו לשוב לאָדעסא ויתחבר את ר' יצחק הורוויי ז"ל במבראָדי ואת ה' זיטשענפֿעלד ז"ל, שבא ממרחקים ושלשם השתדלו בכל עוז להעיד לבב אלופי העדה ומשכיליה לכונן שמה בית ספר למתחילים לילדי העברים וגם הצליח הפעם ביום ובשנת 1827 נוסד ביה"ס ור' שמחה היה שם למורה שפת עבר וגם הנהגת ספרי החשבון (בוכהאלמוג). והוא היה גם ראש המיסדים את ביה"ס לנערות ישראל.

בנעוריו כתב ר' שמחה שירים ומליצות, אך עד מהרה בחלה נפשו באלה והמורה היה לתלמיד, להעמיק בספרות העברית העתיקה ולדעת כל אשר דרשו בה חכמי הדור כיהודים כנוצרים, ויוסף דעת בדקדוק שבת עבר וחקר מליה. וכאשר הביא הקראי פֿירקאָוויץ בפעם הראשונה כ"י עתיקים לאָדעסא הצליח ר' שמחה להשיג מהם את היותר סתומים והתומים ושקדוה הרבה ורוחב בינתו ובקיאותו עמדו לו לגלות צפונות לא שערו חכמים לפניו. אך לאשר בין כתבי היד היו גם כתובים בשפת ערב וירגיש כי נחוץ לו להבין תוכנם לבוא עד חבלית מחקריו, וישב ללמוד בלי מורה את השפה הכבדה הזאת, בעזר אוצר המלון הגדול של פֿרייטאָג, וכאשר הס' הזה הוא ערבית ולאטינית נלחץ ללמוד גם שפת רומי, וכה למד להבין על בוריה שפת ערב. מלבד זאת הבין שפת אשכנז וצרפת וילמוד גם חכמות שונות. — עוד בשנות הארבעים למאה זו נודע שמו לתהלה בין גדולי המדקדקים ודורשי ספרות העברית עפ"י מאמריו המהוכמים במ"ע פֿאַרענט" וממרוץ מכתבים עם חכמי אשכנז ואיטליא. אך ביתר שאת עשה לו שם במציאה חדשה אשר היתה כחירה סתומה והוא גלה פתרונו. כי בין יתר הכתבים של פֿירקאָוויץ מצא גליוני קלף מספרי הקדש עם נקוד משונה בראש האותיות ולא למטה, ולא נח ולא שקט בהגיגותיו עד כי נבעו לפניו רזי הנקוד ההוא.

רב כבוד ויקר נחל ה' פינסקער בעדתו, כל מפלגות העם — כמשכילים, כעשירים, כחסידים, כלומדי תורה; כי היה מטבעו בעל מזג טוב וחכם גדול, יודע להלוך עם החיים, ותלמידיו הרבים חובבוהו עד מאד. גם הממשלה הכירה פעלו ותכבדהו בשני מעדאיליען זהב ובשם אזרח נכבד, והעדה האצילה לו מאוצרה 300 רוי"כ לשנה כל ימי חייו, מלבד שכרו כל הימים אשר יעמוד על משמרתו. וד' הראהו נחת בבניו השנים, הבכור הד"ר לעָאָן, אשר ברוחב ידיעתו בחכמת הרפואה ובכינתו הרבה לצרף הלכה למעשה וגם בפנש הניגה אשר נחל מאביו ומאמו, הצליח לקנות לו שם רופא מפורא, — ובנו השני יוסף היה לרוקח מומחה, ואשרם פרח. אז כאשר הניח ד' לר' שמחה מסביב החל לסדר את השקפותיו בענינים שונים בספרים. וכאשר פנה אליו המבקר החכם מ' העשי שור

(*) עיין ספרי, כתר כהונס" (אדעסא תרכ"ז סק כ"ה).

לשלוח לו מאמר למאסף "החלוץ", הבין לו ר' שמחה מאמר אדות חכמי הקראים בפעם—ר' משה דרעי ור' דוד בן אברהם (רדב"א), אך בראותו כי לפי גדלו לא יצלה למאסף, וישלחהו לוויילנא להדפיסו בספר מיוחד, אך שמה נתעכב שנה תמימה מסכות שונות, עד אשר דרשהו בחזרה וישת עליו נוספות וישנהו לטוב ויהי לספר שלם. אז החליט בנפשו לעיוב משמרת המורה באדעסא לצאת (בשנת תקי"ח) לאשכנז להנפש מעמלו ולהקדיש יתר שנותיו לבצע סדור ספריו ולהוציאם לאור אחד אחר, ובשנת תר"ך יצא ראשון ספרו "לקושי קדמוניות". בו הראה עוצם רוחו להעמיק חקר בכ"י, ורובי מחקריו הם אבני פנה לבנין קורות היהודים והקראים. בלי משוא פנים המשול את הקראים לעומת הרבנים — כלבנה נגד השמש, אך אשר מצא בשקול דעתו לתת משפט הקדימה לחכמי הקראים הראשונים בדקדוק ובשירים חרוזים, לא כחד תחת לשונו. ספרו זה עשה לו שם בין חוקרי קדמוניות כותבי דברי הימים. ורב כבוד ויקר להמחבר היקר, כי אבי כותבי דברי הימים לבית לישראל, הד"ר יאָספּ, חשב לנחוץ לעשות נוספות ותקונים בקונטרס מיוחד בסוף חלק ג' לספרו היקר "געשיכטע דעם יודענמהומם, אונד זיינער סעקסטען", עפי' הגליונות אשר נשלחו לו מס' "ליקושי קדמוניות" טרם שנגמור בדפוס.

ואף אם עמל הוצאת הס' הזה התישה כחו, לא ידע מנוח בנפשו ויִספֵּךְ לעבוד להבין לדפוס את ספרו היחיד במינו, "מבוא לנקוד האשורי או הבבלי", ונלוה אליו "ס' יסוד מספר" להראב"ע מתוקן ומבואר ממנו ויפקח על הדפסתו (תרך"ג). בספר ההוא טלל דרך חדש לדקדוק שפת עבר אשר לא שערוהו ראשונים, עבודתו זאת אכלה חצי כשרו וילך לבקר באדעסא את בניו היקרים ואת אמו הישישה ותשב רוחו אליו, וישב לווען אל עבודתו להבין יתר ספריו הרפוס. בעת ההיא יסד הד"ר יעללינעק שם בימדר' ויפצרו בו להשיך לקחו שמה. הנאספים ששו לנועם מדבריו, אך כאשר קרה לאביו בעברו דרך טארנוב למעיני התרופה, כי נפתח לבקשת מעריציו וידרוש ברבים להנאתם והוא בעצמו תקפה עליו מחלתו ויגוע שמה, כן קרה גם לבנו זה, כי בהגיוו חם לבו ורמו נרתח וכשבו לביתו חש בראשו ובעוד ימים אחדים בעתתו רוח רעה והרופאים יעצו להביאו לבית הפשית מפואר שמה וגם החל לאט לאט לשוב לאיתנו, ויחלישו בניו להביאו לאדעסא ובנו הד"ר הלך לקחתו מוויין ולהשגיח עליו במסעו, וגם הרגיש כי הוקל הליו, אך פתאום נגלה כי בא רוזן בהריאה, וגם בא מורך בלבבו כי צוררים הביאו דבתו רעה לפני המלכות והוא צפוי לעונש. כל עמל בניו ואוהביו להרגיעו לא הועילה וכל חכמת הרופאים התבלעה להעלות איוכה למחלתו, וכאשר קרבו ימי הסתיו כבדה נשימתו וכאבו אנוש וכיום השבת ר"ט תשרי תרכ"ה (29/17 אָקט, 1864) גוע ויאסף אל עמיו. קהל גדול הלכו ללוותו ביום א' א' דר"ה חשון ויפסרו שבחיו אחרי ממתו והד"ר שוואבאָעך נשא עליו מספר מר, וגם החכם לקראים ר' שלמה ביים תלמידו קרא באוני הנאספים קינה בחרוזים בשפת עבר.

הוא הניח אחריו כתבי יד רבים עתיקים ומועתקים וגם אשר כתב הוא על ספר, אשר קבץ ה' יהודה ברד"ח באדעסא והרשימה נדפסה לראשונה בהשחר וממנו בקונטרס מיוחד בשם "מוכיר לבני רש"ף" (ויין תרכ"ט). אחרי מותו הוציא בנו הד"ר ל. פינסקער את "ספר האחר" להראב"ע על תשע המספרים הפשוטים, אשר העתיק ר' שמחה מכ"י יקר המציאות, עם ביאור מספיק על ד' המספרים (ארעסא תרך"ו). יהי זכרו ברוך!

הוא הניח אחריו כתבי יד רבים עתיקים ומועתקים וגם אשר כתב הוא על ספר, אשר קבץ ה' יהודה ברד"ח באדעסא והרשימה נדפסה לראשונה בהשחר וממנו בקונטרס מיוחד בשם "מוכיר לבני רש"ף" (ויין תרכ"ט). אחרי מותו הוציא בנו הד"ר ל. פינסקער את "ספר האחר" להראב"ע על תשע המספרים הפשוטים, אשר העתיק ר' שמחה מכ"י יקר המציאות, עם ביאור מספיק על ד' המספרים (ארעסא תרך"ו). יהי זכרו ברוך!

הוא הניח אחריו כתבי יד רבים עתיקים ומועתקים וגם אשר כתב הוא על ספר, אשר קבץ ה' יהודה ברד"ח באדעסא והרשימה נדפסה לראשונה בהשחר וממנו בקונטרס מיוחד בשם "מוכיר לבני רש"ף" (ויין תרכ"ט). אחרי מותו הוציא בנו הד"ר ל. פינסקער את "ספר האחר" להראב"ע על תשע המספרים הפשוטים, אשר העתיק ר' שמחה מכ"י יקר המציאות, עם ביאור מספיק על ד' המספרים (ארעסא תרך"ו). יהי זכרו ברוך!

הוא הניח אחריו כתבי יד רבים עתיקים ומועתקים וגם אשר כתב הוא על ספר, אשר קבץ ה' יהודה ברד"ח באדעסא והרשימה נדפסה לראשונה בהשחר וממנו בקונטרס מיוחד בשם "מוכיר לבני רש"ף" (ויין תרכ"ט). אחרי מותו הוציא בנו הד"ר ל. פינסקער את "ספר האחר" להראב"ע על תשע המספרים הפשוטים, אשר העתיק ר' שמחה מכ"י יקר המציאות, עם ביאור מספיק על ד' המספרים (ארעסא תרך"ו). יהי זכרו ברוך!

(ר"ר קהל וינא למדע) יתום חסד, יום יום *

תולדת ר' יעקב אייכענבוים ז"ל

נדפסו ב"המליץ" שנה שניה (1862 נומר 50,49) ושלישית (1863 נומר 6,3,1), אך לאשר עלי "המליץ" האלה ספו תמו, אחשוב לחובה עלי להזכיר הליכות חיי האיש החכם המצוין הזה ובתקונים ושנוים (*).

ר' יעקב נולד ביום הכפרים תקנ"ז בעיר קראסנאפאליע (קרוסטיאנאפאל, בגאליציא) על ברכי אביו ר' משה ג'עלבער, המופלג בתנ"ך ותלמוד ופוסקים. משחרות ילדותו נכר ביעקב יתרון הכשר: בן שנתיים קרא נכונה עברית וכמעט נמלא לו ר' שנים ידע על בורים חמשה חומשי תורה עם הנגינה וכן שש למד גמרא וידע על פה עשרים דפים, ואביו הורה ראשית כללי החשבון והיה די לו לפתור בעזרתם שאלות הנדסיות ולהמציא בעצמו כללי תשבורת. בן ח' שנים לקחו מוכס בכפר לחתן לבתו וכאשר לא אבה אביו לשלחו אליו, בא כלילה ויגנבהו ואח"כ שלח להודיע לאביו וישלחהו לאַרְחָאוּ לשמוע תורה מפי מלמד חריף וגם מקובל, ואחי המלמד אשר שב ממרחקים השתומם על כשרון הנער וחד שכלו ותשוקתו לדעת, כי כרה לו אוזנים לשמוע דרשותיו בסתרי תורה, וילמדנה חכמת השיעור וההנדרסה וקידוש החורש ולהכיר לוחות, וגם הורהו משחק השאך. בן י"א שנה השיאו לו אשה ושנתים ימים נשא מלית בלי תפלין, ויהנה בתורה ויגיע להשתלם גם בידיעות הצונגות למרות רצון חותנו אשר חשב לצרותה לתורה ולאמונה. לחותנו העתיק מושבו לעיר ברעסעששקע (וואָלְהִין). אחרי מות אבי אביו ר' יוסף הניח לו לזכרון ששה סדרי משנה בתנאי שילמוד פרק ליום לעלית נשמתו, וימלא יעקב חפצו האחרון ובהגיעו לתמונת ההנדסיות במס' כלאים העמיק להבינם על בורים. כראות חותנו כי תקותו נשארה מעל ולא יזכה לראות חתנו יושב על כס ההוראה החל לשטום אותו ויסת גם את אשתו להכזותו בלבנה ותדרוש ממנו ג"פ אחרי אשר ישב עמה שבע שנים וזבנים לא היו להם, ויעש חפצה והוא שב אל בית אביו ויהנה כספרי עברית ויחל לנסות לכתוב בשפה ההיא. בשנת תקע"ה נשא את בת הרב מטישעוויץ שישב בזאמושטש. בעיר מלאה חכמים וסופרים זו הכירו את כשרונות יעקב הנעלים וחרירותו בתלמוד ופוסקים ומהירותו לפתור חידות הנדסיות, ובאכלו על שלחן חותנו ואשתו משרכת דרכי המסחר שקד הוא בלמודים בביהמ"ד המפואר בעקד ספריו אשר שמה ובעת ההיא החל להתגבר גם בזאמושטש רוח החסידות וישתוהו גם אותו הכביר וניסו לברוח להקדוש ר' איציקל בלובלין וחותנו שלח אחריו לתפשו ולהשיבו הביתה. וכה פסח על שתי סעיפים, רוחו נשאתו לבקש חכמה, ורוח הזמן הדפו למרחפות. לבוא בסוד קדושים. אך מקרה קטן הכריע הכף. הוא הלך לשוח עם אחד מרעיו בין החומותים של המבצר וישבו לרחיץ רגליהם במי השלוח השוטף מבאר מים חיים, להרפא מצרעתם, ויעבור שר צבא וירא ויחר לו ויצו לתתם במאסר, וידע לאבי ז"ל וילך להשתדל בעדם להוציאם לחפשי, ובכוא יעקב לתת תודה לאבי וימצא שמה אספת חכמים מחוכמים הוגים בחכמה ותדבק נפשו בהם ובעצת אבי החל ללמוד ספרי הקדש בלי שום פירוש, למען יעמול בעצמו למצוא פשר הפסוקים. וכן הורהו כללי הדקדוק לא מעל ספר, רק במסרו לו הכללים ע"פ. ועד מהרה החל לכתוב שירים, והיה שירו, הערבון הראשון, ואח"כ הראה כחו לכתוב בחרוזים לפ"קים (למספר השנה), וס' באור מלות ההגיון למד עד היסוד בליל ש"ק אחד. כאשר מצא בבית עקד ספריו אבי את הס' קנה המדה לר' ברוך שקלאווי בחכמת המידה הגה בו וביניהו עד היסוד בו. ובין יתר המבקרים את בית אבי היו האחים ר' שמשון ור' שלמה וואָלף בלאָך ויחובכו את א"ב, וזה האחרון החל להריחו בפילוסופיא מס' מורה נבוכים, אך שכל אייכענבוים החד לא הסתפק בלחק זרים, ויתן לבו להעמיק חקר בספרים, וכאשר הבין כי צדקו דברי האומרים כי בלי ידיעת שפת אשכנז אי אפשר להשכיל לחטיב, התמיד בלמוד השפת ההיא, וספריו למקרא היו ספרי וויעלאנד, גם מאַרגעשטונדען לרמ"ד. וגם ספר תורת הממטעהמטיק וואָלף השיג וילמדנו מהחל ועד כלה.

אך אם השגיאו חול באלגעברא והנדסה וישר בשירים נחמדים גם לפ"קים, לא ידע מאומה איך להביא מרף לביתו, וילך לוואראש, כי שמה הבטיח לו אחד הגבירים משרה, אבל לא מלא הבטחתו וישב לביתו כפחי נפש. והנה נקרא לעיר אילינגאף לחיות מורה לילדי גביר, אך לא מצא קורת רוח שמה וישב לביתו, ובשנת תקפ"א הלך לאַדעסא ובעברו דרך אומאן ויבקר את הסוחר ורב הדעת מ' הירש בער הורוויץ (שחיה אח"כ פרופיסור בהאנוי-ווערויטשעט באַקספּאָרד, נודע בשם הערמאן בערנארד) ויכיר את כשרון אייכענבוים ונפשו דבקה בו ולא נתנו ללכת לאַדעסא, רק המציא לו שמה משרה מורה בבית עשיר. שם הוסיף דעת בחכמת השיעור וגם למד שפת צרפת בלי מורה. מוקץ שנת 1822 לקחו הורוויץ עמו לאַדעסא ויקדמו כל משביליה פניו וישתוממו על בינת הצעיר הזה ושאר

(* חמרתו לתת בחכמה הזאת גם חוחר פני ס' אייכענבוים מ' משנת תר"ד, אשר רק חמרתו נדפסו ע"פ תמונת דאגריאטיס; אך למורת רוחי חתימי עד כה על פסוח העץ (קסיליאגראפיע) אשר לא הפיק לזון מעניו, כי לא יזמה לקלסתר פני ס' אייכענבוים, אשר הים נחמד למראה, ולא חתימי לעכנ עוד הולאה בחונרת סרעיעית ואמלל. ההכרח בחונרת סרעיעית, לתת תמונת ס' אייכענבוים כולנה בסדרה. חמרתו האשה וזאת היא ז"ל אשכנזי החכם והמורה. חמרתו

רוחו ויחילו לשלחו לברלין להשתלם בלמודים וביחוד במאטהעמאטיק וכבר קיימו וקבלו עליהם לתת איש איש סכום מה ללכלול כל ימי שבתו בברלין, אך ר' הירש בער, אשר קשתה עליו להפדר מאהוב נפשו, סכל מועצותיהם. בשנת תקפ"ד לקחו ר' א"מ ראפאלאוויטש ולמורה לבניו במאָהילוב ע"ג דניעסטר ושם למד שפת איטלקית בשננו יום יום את הלשון אשר הכין לתלמידיו, ובצדק אמר כי הוא קבל פרס בעד כל שעה אשר למד חכמה ולשונות בפני עצמו. אחרי אשר התגורר ברוסיה חמש שנים כלתה נפשו לראות את אשתו ובתו היחידה וישב לביתו. כל יודעיו צהלו לקראתו והדרת פניו ומצחו הרחב ושתי הגבעות הנשאות מעל גבות עיניו (אשר עליהן אמרו כי באחת מונה אוצר שפת עבר ובשנית — חכמת השיעור) ונועם מדבריו משכו אחריו לבות כל רואיו. כאיש חי בחשבון הצליח לקבץ על יד במשך השנים אשר התגורר ברוסיה 500 ארומים (1500 רובל), מולבד הפצי ערך ובגרי בכוד. ויתן חלק ממנו למסחר מטוה פשתן אשר לאשתו והשאר נתן במלוה לשרי חיל בעצת מכיריו, אך לא הושב לו מהם אף המחצה, וגם במסחר אשתו לא ראה ברכה. וכאשר נתפה לאחד ממיודעיו להשתתף עמו במסחר שורים, פרצה מגפה ולא הציל מאומה מכספו, ובה נלחץ בשנת תקפ"ט לשוב להיות מורה לחמשת בני הגביר קינדער-פריינד בזאמושטש. — בשנת תק"ץ מתה עליו אשתו ולו אז שלש בנות. ובשנת תקצ"א לקח אשה בת טובים להיות לאם לילדיו הרבים. כשוך המרד בפולין זכר אחד הקבלנים שהעשיר בימי המלחמה, אשר ידע את אייכענבוים בהיותו במאָהילוב, וישימהו למשגיח על מכס היי"ש וביה"ח לצבא אשר החזיק בזאמושטש ויאמן ר' יעקב כי עתה ירוח לו למצוא מחיה ממעון אחר ולא יוסף עוד לבלות ימיו בחנוך ילדים, אך לא ארכו הימים ועושר מגינו הלך לטמיון ואייכענבוים נלחץ לשוב שנית לרוסיה, וישאר ראשונה במאָהילוב והיה מורה לבני עליה ובשנת תקצ"ה נקרא לבוא לאָדעסא, כי אמרו לתת לו משרת מורה שפת עבר בביה"ס, אך נרגנים התערבו בדבר ויתנו הבכורה לה' ווערבבל. ע"כ יסר שם ב"ם פרטי בסדר ובשפטר אשר בקרוהו בני אצילי העדה, וכל תלמידיו עשו חיל בלמודים ומהם מבינים עד היום עברית, האף כי אירופיים גמורים הם בחכמה ובידיעת שפות ולועזיות, סוחרים ורופאים ונהנים מכל ענפי עץ החיים ושם מורם ומאשרם זה לא נשכה מלבם.

עד שנת תקצ"ו נודע שמו בספרת העברית רק בשיריו השנים — בס', 'שבילי עולם' גם, 'תעודה בישראל' ויואל בשנה החיא מוכר ספרים בליפיציג. להוציא ע"ה כל שירי אייכענבוים והוא אסף וקבץ את כל הנמצא אתו. בכתובים, ויצא ספרו, קול זמרה" אשר מצא הן בעיני כל קוראיו.

בעת החיא הראה לו הדירעקטור שטערן את הס' 'יסוד מורא' להראב"ע, מהדורא חדשה, ויבקשהו לפתור לו את המאמר ההנדיסי בסוף שער י"א, ויעיין בו ר' יעקב ויאמר כי לדעתו טעות דמוכה נמצא שם ויפטר הדירעקטור בו לכחוב על לוח את ביאורו למאמר שהוא ויעש כן, ויודה לו ה' שטערן כי צדק במשפטו ויראהו אז ביאור שד"ל על המאמר הזה בכרם חמד כרך ב', אשר התפאר בו מאד, וישה את א"ב לערוך מכתב בשם פלמוני ולצרף אליו את ביאורו, והוא שלחתי לתמו"ל את הכרם חמד וידפסהו בכרך ד'. אולם שד"ל לא הודה כי א"ב קלע אל השערה. ויכתוב מאמר בשפת אשכנזי במה"ע, 'אנאליען' לשנת 1840 להוכיח יתרון פירושו ובשצף קצף התעבר איך הרהיב פלמוני מאָדעסא לחלל שמו הנודע בספרת העברית זה ט"ו שנים. ויענהו א"ב כי הוא ב'האנאלען' ובטוב טעם ודעת הוכיח כי האמת אתו, והמו"ל הד"ר יאָסש הסכים עמו והד"ר קרייצענאך גם הקדמתו לתרגום האשכנזי של ההוכיח הזאת אמר כי ביאורו של א"ב עמד לו להבין ולהעתיק את הפרק ההוא ובי יקח כי יודה שד"ל כי טובים דברי א"ב מסברותיו. גם הפרופסור טערקוועס בפאריז במכתבו לקרייצענאך (ציון תר"א) יודיעהו כי מצא בהכובלותיקא של מלך צרפת כבי' 'ספר המספר' להראב"ע ובו רוב דברים משער ו"א ליסוד מורא כנוסח שתקן א"ב. בכל זאת לא הודה שד"ל וינסה שנית להצדיק ביאורו ולא קבל הד"ר יאָסש ובפירושו השיב לו ב'האנאלען' כי דברי א"ב נכונים ואמתים. וכאשר ראשית הפלפול בא בהכ"ח העתיק א"ב את מענה שד"ל ותשובתו ב'האנאלען' לשד"ל וישלח להכ"ח, שם השיב לו א"ב בהערה על קצפו — כי העיז פלמוני להשיג עליו ועל התנאו כי שמו נודע לתתלת ט"ו שנים לאמר: 'אלה תלדות שם', שם כן חמש עשרה שנה ויולד את הב"ל. אך המו"ל ה' גאָלדבערג התנצל לפני א"ב, כי בעלי ברית שד"ל לא נתנתו לתתו לשמצה לפני קוראיו הכ"ח. ואח"כ גמלך ויאמר להדפיס מאמר א"ב, אך בין כך מת המו"ל והכ"ח חדל לצאת.

בשנת תקצ"ט כתב שיר א"ב 'הקרב' על משחק השאך, אשר לא היה כמותו גם בשפות אירופיות והגביר הנדיב ר' זלמן הורוויץ באָדעסא הדפיסו ע"ה בלונדון בשנת 1840 ורק 200 עקזעמפל, אשר הביאם כלם להמחר. ויתפלאו כל חכמי לב על השיר הנפלא הזה, והוא נעתק אח"כ לשפת רוסיה מאת הסופר מהיר יוסף ראבוינאוויטש וישתוממו עליו כל קוראיו.

באהבתו הנדולה לחכמת השעור הגה בספרי גדולי המחברים, ובעת החיא נתקבל בכל בהמ"ד למדעים הגבוהים בצרפת ובארצות אחרות ספרו של הפרופסור הפאריזי 'פראנקער' "Cours des mathematiques pures", הנעתק פעמים בקפודת הקיסרים אלכסנדר הראשון וניקולי לשפת רוסיה וממנו למדו האוניווערסיטעטען והליצען. חס' הזה יצטוו בקיצור ובדברו בחידות הציגע את השאלות ואת הפשר ויעזוב להתלמד למצוא הפתרון עפ"י הכללים שהורוהו, וכלו כעין מה"ם שיף בחדריו. ואייכענבוים בלמדו בו טצא כי שנה המחבר בשקול דעתו ויוציא משפט מעוקל, ויכתוב להמחבר הישיש כתלמיד לרבו, ויודיעהו כי רק מפי ספרו למד את האנאליטיק ויבקשהו להבינו את פתרון השאלה הזאת אשר לפי חשבונו איננו עולה יפה, מבלי להוכיח שגגתו באותות ומופתים ולא יקניאהו כמורה הוראה לפני רבו. פראנקער האמין כי דבר לו עם מתחיל בחכמה זו וישב לו באהבה ורצון כי שמח מאד על תלמיד מובהק כמותו ויבאר לו את פתרון השאלה בתמונה הנדסית. אך מתשובתו הכיר א"ב ביתר שאת כי

אין בשאלה זו טעות הדפוס כי אם המחבר הגדול בכבודו ובעצמו שגה ושבתא כיון דעל על. וכאשר הוסיף א"ב להחליט כי שגגה יצאה מלפני השליש בחכמה זו ויציג הדירקטור שמערן לפניו להוכיח צדקתו לפני הפרופסיטור ה' בריון שהורה מספרו של פֶּראַנקער לתלמידיו בהליציע באַדעסע, ואם בתחלה בקש בריון להוכיח צדקת פֶּראַנקער, אך בשמעו הוכחות א"ב הודה לו כי גלה עמוקות אשר לא שער המתבר ומעתיקו השנים לשפת רוסיא וגם בלשונות אחרות. וכאשר השיב א"ב לפֶּראַנקער ביתר ביאור ובמפתים חותכים, הודה לו ויבקש ממנו סליחה ומחילה על אשר החזיקו לדורך על מפתן החכמה ההיא, ויצר לו כי זה מקרוב יצאה מהדורא רביעית מספרו זה ויבטיחהו כי אם יזכה להוציא מהדורא חמישית יתקן הטעות בשם מוצאה. כן הודה לו על טעות שני אשר מצא א"ב בספרו, וכאשר שלח לו א"ב את ביאורו בשפת צרפת על כל ספרו שבחאו מאד (*).

בהרגישו כי נחץ לילדי ישראל לרעת קורות ארץ מולדתם, אמר א"ב לכתוב ספר, דברי ימי רוסיא על טהרת לשון עבר בסגנון בינאים ראשונים וינסה לכתוב שתי פרשיות (שנרפסו בהמליץ שנה ג', № 6, לשנת תרכ"ג (1862), צד 93—94). אך לאשר לא אבה להתבונן לחזור על הפתחים לבקש חתומים מתנכרים וידו קצרה להוציא ע"ח, ע"ב רפו דיו ולא הוסיף לכתוב עוד. ושתי הפרשיות הכתובות בכתב ידו אשורית ומנוקדות, בשפה ברורה ונעימה קלה למקרא אפילו לילד מתחיל, נשארו בידי.

בשנת תק"מ נפתח לסגור ביה"ס אשר יסד ואשר העמיד תלמידים משכילים, להיות מורה לשני בני הגביר ר' חיים אפירי משך שלש שנים. בעת ההיא נפקד מקום משגיח ביה"ס לעדת ישראל בקישינוב; אך כבר שמה הממשלה לחוק לבלי העמיר ראשים על בה"ס לעברים רק נכחנים ומוסמכים. אולם כאשר ראה שלי"מ גליל הלמודי באַדעסא את קיצור תולדות חיי אייכענבוים, תהלת השיר, הקוסם ומכתבי פֶּראַנקער לחשובה על מכתביו (אשר נרפס לראשונה בה"אד. וועטס. וממנו נעתק להזשורנאל החדשי של המיניסטריום להשכלת העם) הקים את א"ב על משמרת משגיח בקישינוב, אשר עמד עליה משך שש שנים (1844—1850), עד אשר יצא חוק מלכות ישנות ב"ס שיסרו להם העברים (באַדעסא ובקישינוב) ע"ח מכס הבשר, לבי"מ טעע הממשלה ע"ח מכס הגרות ובפירוש נגזר כי משמרת משגיח לא תנתן על שכמ איש יהודי. כמעט היה א"ב בכל ר"ב כי מלבד אשר צפוי היה להשאיר בלי מוצא למחיה עם מרביית ביתו (כי ברכו ד' בבנות משנה ובין יחיד ואח"כ נולד לו עוד שני זקונים ביוזאָטמיר), עוד עמד בסכנה להנתן בפלילים כמעול בכסף ביה"ס על לא חמס בכפו, וזה הדבר: בקישינוב כמו באַדעסא נשאו כל אחד מהמורים שתי בהונות, למען יקחו משנה שכיר אשר בלעדי זאת לא יכלו לכלכל בתיהם. אייכענבוים לקח 600 רוי"כ לשנה בתור משגיח ועוד 300 רוי"כ כמורה שפת עבר, וכתשע מאות רוי"כ התפרנס בצמצום. וביה"ס שלח שנה שנה חשבון מהכנסותיו והוצאותיו לבית פקדות שר הפלך וכאשר לא נתנו על יד הפקיד הממונה לבקר החשבונות מצא דין, כי אין שלי"ח אחד עושה שתי שליחות, ומשגיח לא יוכל להיות מורה, ומורה בענין אחד לא יוכל להיות מורה בענין אחר, עכ"פ לא יוכל לקבל שכר משנה. ושר הפלך נתן צו לבלי יקחו המשגיח והמורים שכרם רק בעד אחת מכהונתם. נגד הפקודה הזאת באו אלומי העדה, המפקחים על בה"ס בקובלנא לפני שר ההשכלה, ויחילטו המפקחים על ביה"ס לתת לכלם שכרם כמקדם, רק לא יכתבו בספרי המשגיח והמורים לצרכי ביחס. ויחילטו המפקחים על ביה"ס לתת לכלם שכרם כמקדם, רק לא יכתבו בספרי החשבון עד בוא דבר המיניסטר. ואייכענבוים היה הגובר ובידו הכסף ותוא הוציאו להשמישו והנה בבוא הידיעה כי נשתנה ביה"ס ומשגיח רוסי יבא בקרב, פחד אייכענבוים כי יחשב כשולח יד בפקדון המלכות. אך מודעו באַדעסא ובקישינוב מלאו את החסרון. עוד אייכענבוים כואב ונאנח על משנה האסון אשר קרה לו והנה השיג בשורה ע"י רץ (עסטאפעטא) ממני, ובמכתבי עם הכסף אשר אספתי מוקיריו נתתי לו בשורה כי נסנה סמעם שר ההשכלה למשגיח (אינסאפעקטאָר) כבימדי"ר הרבנים ביוזאָטמיר, ושם כהן פאר משנת 1850. עד יום מותו.

ואף אם ידיו היו אסורות, כי פקיד (דירעקטאָר) רוסי עמד עליו והוא לא יכול לשנות מאומה בתוכן תלמודים ובהליכות הבית, בכל זאת הגדיל לעשות בלקחו הטוב ובעינו הפקודה על הליכות התלמידים, ביחוד מהנזונים ע"ח קופת ביהמ"ד ודרים שמה, וכאשר הרשה לו בן עשיר, אשר אביו שלם בעד כלכלתו, לכתוב בשבת—קרא אייכענבוים אספת המורים ובהסכם כלם (אף הנוצרים והפקיד עמם) הוציאוהו משם, למען לא ימצאו חסידים, אשר ביהמ"ד היה לזועה להם, תואנה להוכיח כי יגדלו שמה רבנים אשר יפרצו כל חוקי הרת. וזה הצליח להמות אליו לב רבים מהאורתודוכסים וגם מהחסידים, עד כי גם ר' יעקב יוסף היילפרין ז"ל בברדיטשוב האדיר בכסף ותקוף בכל נפות דרוסית-מערבית — כקרוב לרשות וכחביב לצדיקים וחסידים שהוא היה סתם ומגנים — גם איש קנא ונוקם זה חלק כבוד לאייכענבוים ויתן לו משאת פעם בפעם. ובחכמתו הרבה ונועם סדברו מצא א"ב חן בעיני הפקיד הראשון ה' קאָוואלעווסקי וגם השני ציממערטאן (יהודי מוסר) וישמעו למעוצותיו. גם המורים כמעט כלם השלמו לו ותלמידיו אהבוהו כאב רחמן. ברוב עמל ויגיעה עלתה בידו להכין בית חפלה בבהמ"ד וישכור מורה זמרה להרגיל את התלמידים לשיר במקלות בשבתות וימים נוראים וי"ט והוא, אשר חננו ד' בקול ערב ונעים ופרקו נאה, עבר לפני החיבה ויקח לבב כל שומעיו. כן השיג הרשיון לדרוש בפני תלמידיו ובאזני כל המתפללים אחת או פעמים בחדש בשפת אשכנז צחה, ויעיר בזה החפץ בלב תלמידיו ללמד לשונם להסיף מלתם בקהל ועדה בשפת המדינה. ומאד התענג כאשר נבחרו התלמידים הראשונים שנמרו

(* כהנאן ה' ינגלונג כוזיל נדפס לח כניאור כוז על חשנונו, אך נתעכב סדכר וכ"י נאנך.

חוק למודם בביהמ"ד בתור רבנים מטעמ"ם בברדיטשוב (ה' רבינאוויטש) ובזיטאמיר (ה' ל. בינשטאק), גם בחערסאן (ה' בלומענפערל) ובקוב (ה' צוקערמאן) ועוד אחרים. אמנם גם בזיטאמיר התפרנס בעמצום ובכל זאת לא נפל לבן. אך עבודתו הרבה כל היום לא נחנחה לכתוב שירים ורק האחד כתב להמליץ, היא השיר הנפלא "הקוסם" שנדפס בהמשכים ב"המליץ", ומשם בחוברות מיוחדות בהדר יוקר. אבל לתוגת לבבו מה עליו בנו יוסף בן כ"א שנה אשר דבקה נפשו בו ואשר הצמיח במדעים וגם בפרשו על הוואלאין וכבר נמנה למורה בבי"ם מטעם הממשלה בואהיל. מני אז נעצב רוח א"ב ויתאבל על בנו עד יום מותו. בירח תשרי תרכ"ב הלך לבקר את בתו הבכירה אסתר גאלדענווייזער ביעקאשערי-נאסלאוו ויריעו כל נכבדי העיר לקראתו ויפצירו בו לעבור לפני התיבה ביוה"כ ויתפלל, כל נדרי ו"נעילה" לעדן נפשם, אך ששחם היה לו לרועץ, כי הצטנן בצאתו ויהיש כאב בצוארו וגרונו נחר וישאל ברופאים ולא ראו שום סכנה וגם הצליחו להקל כאבו כמעט ומקץ ירחים שנים גברה מחלתו והרופאים הכירו כי שאת עקרב בגרונו ויבהילוהו לקיוב וישאל ברופאים טפוארים אך לא היתה שום תרופה למכתו, ובערב ליל ש"ק אור ליום ק"ה טבת יצאה שמתו, אחרי מלאח לו מוצאי יו"ב ששים וחמש שנה. נציב קיוב נתן הרשיון להשיבו לזיטאמיר וכל נכבדי העיר ותלמידי בימ"ד החכמות מב"י הלכו ללוותו ביום א' ד'ו טבת. ומזיטאמיר הלכו המורים והפקיד וכל התלמידים מבי"ם הרבנים ונכבדי העדה לקדמו וישאוהו בכהף לבית החפלה בביהמ"ד, שמה ספרה המורה הנכבד ה' אַוויפעל והמורה שפת אשכנז ואחד מתלמידי ביהמ"ד, שאר חתנו, ה' גאלדענווייזער. ובאם הדרך נשא עליה המורה ה' באקשט קינה ובשער בית עלמין עורר עליו תאניה תלמידו היקר ה' הר"ש. ד' יחונן עפרו!

תשובה קצרה.

(במצפה) חוברת ג' שאל ה' הוואלאן איזה שאלות והעיר איזה הערות, ואשוב עליהן במעט מלים.

א) ה' חו' יאמר, כי המספרים תרמ"ג או תרס"ט [כן ז"ל] שרשם עליהן מ גרוסי מנכר מן מוויפיס הם אנכי בספרי האחרון כי הוכחתי זאת זה כבר: על זה אשיב כי במקום שרשם בספרו אין כל הוכחה, וגם הלוח (אשר כבר הראיתי במה"ע הארפתי "רעוו. קריטיק" כי צידון דידן הוא משענת קנה רזון) לא יכריע בפעם הזאת לפי הודאת עצמו שם, רק יאמר שם כמו שאמרתי זה עשר שנים (אלט יודישע דענקמאטלער עמוד 258) כי תרמ"ג ותרס"ט נודיפו מהרמ"ג והרס"ט, ולמנחה 90 № הבאתי שם דברי ר' בלאל שערן המעיד על היוף שמלא תיכף אחרי התגלות המצבות. וכל זה לא נחשב לה' חו' והעלים עיני ממנו, ומדוע זה יתשוב עתה כי באמירה בעלמא דידיה סגי? אולם אנכי מנאחתי אחרי כן הוכחה ברורה וחזקה הנוסדת בקורות הימים, והיא כי גרוס מנכר מן הוא הוא גלות קיוב משנת הרכ"ה; אבל ה' חו' יאמר שם בטעות כי מנכר מן הוא אינכר מן סמוך לסייוואטופול (ואות הגו' בראש השם הוא לתפארת הקריאה!) , לכן הוכחתי אמתת דעתי בראות מבריות המרחיקות כל ספק.

ב) ה' חו' יאמר עוד כי בספרו החדש הגיד "כמה פעמים כי פירקאוויץ היה מוויף ערוס"; על זה ראו להעיר כי זאת הגיד אחרי אשר במשך כ"ה שנים הבטיח כמה פעמים בכתב ובדפוס כי בןן ובדק בעיון רב ובדקדוק עזום את כל הנמנא באסיפת פירקאוויץ ולא מנא שם שום דבר מוויף וזמטילים ספק בקדמוניותו הם חושדים בכשר, ואחרי אשר בנה כמה מגדלים התלוים באויר בתשבוצות היצירה, בגלות שומרון, בצדוקים שהגלו לדרוס רוסיה, בטסתחות תנ"ך המשוגות מקבלת המסורה, בראות מהמצבות לחוק דברי הכרית החדשה לנוצרים, בקדמוניות קרים, בקורות הכוזרים, בשלוחים רבנים מירושלים לקרים, ועוד ועוד. ואחרי אשר הוכחתי בראות ברורות כי כל זה מיוסד על קו תהו ואבני בהו וכל המגדלים של ה' חו' נהרסו עד היסוד, בא והודה בחלק מהיופיס ומתאמן בתחבולות שונות להגיל את האשר; ומה תעלה ומה תוריד הודחה במקאת מאוחרת כזאת אשר עוד מעורבת היא מראשה לסופה בדברי חרוף וגדון ולשמונות בדויות על מי שמלא בראשונה את היופיס והודיעם ברבים להגיל את רגלי החוקרים מפחים ומוקשים הטמונים בקדמוניות קרים?

ג) עוד יאמר ה' חו' כי בכ" פירקאוויץ "יש גם תמונים בלי זיוף"; הפעם לא אדע נגד מי ערוכים דבריו אלה, ומי זה הפתי האומר שהמזויף כתב בעגמו כל הספרים הנמנאים באסיפותיו? וגם מאות מוויפיס נבול יכלו מעבודה גדולה ועזומה כזאת! ועל כל פנים אך למותר הוא להגיד זאת לאיש כמוני העמל ויגע מכמה שנים להדפיס ולהודיע ברבים כל דבר יקר וכל נתח טוב באסיפת פירקאוויץ.

ד) גם אודות המצבות בסלע היהודים לא אמרתי מעולם כי כולן נודיפו, אולם נתתי סימנים מובהקים להכיר את המצבות הנאמנות וההשדויות, וביחוד גליתי דעתי כי המצבות מאלף הרביעי והחמישי נודיפו, או

כזונה הקדימו לחשוב זמן באלף שנים ויותר כשנכתבו עליהן רק המאות ולא האלפים; ולזה יסכימו עתה כל החוקרים מביני דבר.

ה) עוד הביא ה' חו' את דברי אשר אמרתי בענין אחר (הכלתי נוגע לקדמוניות קרים) אודות בקיאותי להבחין בין כ"י לאמנים ומוזויפיים, ויאמר על זה: „גם אנכי קניתי לי בקיאות נאמנה וידיעה מספקת אחרי אשר עסקתי שנים רבות בהמציאות העתיקות של פירקאוויץ ואחרי אשר בקרתי פעמים את שדה הקברים בטשופוט-קאלע ובתי עקד ספרים של הקראים בקרים". התשובה לזה ינמא למעלה בסיומן ב', ואוסף פה כי אם נקבל טענתו זאת יהיה הויכוח בענין הזה בלתי אפשר, כי פירקאוויץ בעצמו היה בלי ספק עוד יותר בקי ממנו בקדמוניותו, גם במשך שנים רבות שכן תמיד בקרים, ובכל זאת לא יאמר אים שאין לנו רשות לחקור ברבריו, וגם ה' חו' נסוג עתה אחר ממנו ויודה כי בלמית היה פירקאוויץ בקי גדול — בהטייה לדרך עקלקלות ולהתעות את הכריות מנתיב הישר; נמאם שלא בבקיאות בלבד הדבר תלוי ולזכרו עוד תנאים, ולזה רמזתי בלמרי בקיאות לאמת. וכל עלמן של הוכחותי הוא להראות כי הלך ה' חו' בעקבות פירקאוויץ ובעבור זה טבעו רגליו בצון היוזפים; ולעת כזאת הגהו מודה בחלק גדול מדברי רק אוחז הוא בקרנות הפליוגרפיה להליל החלק האחר מוזיפי קרים, אולם היא לא תללח כי כמעשהו במגדל הראשון כך מעשהו באחרון, ואכן מקבר תועק על היוזפים המזבלאים ויוזפיים מתחת מכסה הפליוגרפיה אשר בו יתאמן ה' חו' לכסות את ערות המזבלות המזויפות, כאשר הוכחתי כבר בקרוך ואחריו בזה בספרי השני בקדמוניות קרים ובפליוגרפיה העברית, ושם יראו הקוראים כי התחבולות אשר בהן עשה ה' חו' חוואלוץ מלחמה עגדי בחבורו השני עוד גרועות הן מתחבולותיו בחבורו הראשון.

אברהם אליהו הרכבי.

חברת מקיצי נרדמים.

אבקש את החברים הנכבדים בכל ערי ארצנו כי אחרי קבלתם את ספרי החברה לשנה הראשונה ייטיבו לשלוח את דמי חתימתם לשנה השנית, אם אל מנהל עסקי החברה הד"ר א. ברלינער. (Dr. A. Berliner, Berlin. 151 Invalidenstrasse), או אלי החתום מטה.

אברהם אליהו הרכבי.

(A. Я. Гаркави. С.-Петербургъ. Введенская, № 5).

גלויה דעת.

ראיתי ב"מצפה" ח"ב את החכם ה' שערשעווסקי דורש ומבקש טעם ומקור שם "ספר הל"י" ואומר: ולא ראיתי אם העיר מי מהמבקרים מאומה על דבר שמו של הספר הזה "ספר הל"י" לאיזה טעם הוא נקרא ככה.... גם לא אדע אם מי מחכמי הבקרת בחו"ל דברו מאומה על אודות הספר הזה... אות הוא כי גם חכמי הביבליוגראפיה האשכנזים לא דברו מאומה אודותיו, ומסיים שם לאמר: „אמין שאינו רחוק לשער כי הספר כ"י. הנה הנקרא בשם הל"י נקרא ע"ש העיר הקטנה הללא (Hilla) העומדת בקרבת בבל הישנה וכו'". הלך להרניע את רוח החכם הכותב ורוח הקוראים באתי בזה להזכירם את מה שכתבתם בסוף ספרי „שלחן ערוך לר"י מודינה" בשם הרב ד"ר יעלליניעק ובשם סופרים וספרים אחרים, ששם בתוך שאר דברים הנוגעים לענין המאמר הנ"ל הבאתי גם דעת החכם ר"י פירושם בהקדמת אוצר המלים שלו כי השם הל"י להספר ההוא הוא שם המקום Hilla הנמצא בסמוך לחורבות בבל הישנה.

Dr. S. Rubin.

וי"ע, ט"ו שבט תרמ"ו.

שגנות הזכרון *

על פי מראה עיניך תקים דבר ואל זכרוך אל השען. כי לו שוגג ומשגה, ולא אחת ושתיים מוליך גם גדולי דעה שולל ומחמסם בזהו לא דרך. ויותר הזהר ממנו לעת זקנה ושיבה. כי אז יבצר כמו וילך הלך וחסר. ולכן קרא הפילוסוף אפלטון את הזקנה בשם: **אם** השכחה (הקדמת ספר החכמה לרבנו יונה אבן גנאה). וישוין טעם זה ספר מנן אבות (אבות פ"ד מ"ב). ועוד יותר נחוץ זה לקשה יוס ולאיש אשר חבני לרה ויגון יאפסוהו מאין הפגות. כי מעלר רעה ויגון ימעט וישוה הזכרון מאד כאשר יורנו הגסיון היומי. ולמען יחבררו ויהלכנו דברי אלה היטב אלינה בזה הרבה שגנות ביאלו מלפני זכרוני שלימים גדולים.

1) לזכרון בעל הרגום שני על אסתר ההחליף תור ברא בהרנגול ברא. ישוין הרגום שני (ג' ז'): בהמשא בשבא לא על מן בגלל די ביה אהביראו ליוחן ותרנגול ברא דאחעתדא לכנשתא דישראל לסעודה יומא רבא עכ"ל. וידוע כי אך **"תור ברא"** אהעתד (לפי האגדה) לכנשתא דישראל לסעודה יומא רבא ולא **"תרנגול ברא"** שהוא עוף טמא, ככתוב בגטין (ס"ח ב'): **אלא לתרנגול ברא וכו' והיינו דמתרגמינן (דוביפת ויקרא י"א י"ט. דברים י"ד י"ח) נגר טורא עכ"ל.** ובחולין (ס"ג א'); **דוביפת שהודו כפות, וזהו שהביא שמיר לבית המקדש עכ"ל.** ופי' רש"י: והוא **"תרנגול ברא"**. ולא נוכל להגיה בתרגום שני **"ותור" תחת "ותרנגול"**. כי תור ברא לא נברא ביום החמישי רק ביום הששי.

2) לזכרון רבנו טוביה ב"ר אליעזר בעל פסיקתא זוטרותא התחלפו מחברים במחברים ישוין פסיקתא זוטרותא (פרשה לך לך וג' ב'): **אמר דוד ושם רשעים ירקב עכ"ל.** וזה לא אמר דוד כי אם שלמה בנו בספר משלי (י' ז'). ושם (פרשה שמות י"ב, ב'): **ועליהם אמר ישעיה הנביא, רועים רבים שחתו כרמי עכ"ל, וזה לא אמר ישעיה.** רק ירמיה בספרו (י"ב ו'). ועוד שם: **ומה שכתוב ביהזקאל ונתתי את רומי עכ"ל.** וזה לא כתוב ביהזקאל כי אם ביואל (ג' א'). וישוין עוד כאלה מבוא להפסיקתא הזאת אשר על בראשית ושמות (פ"ח סי' ט"ו). ובן התחליף לו זכוכית בנחשת, ישוין הפסיקתא הזאת (פרשה לו ד"ה וכלי נחשת אשר הובשל בו): **ואם בכלי נחשת בושלה החטאה ומורק ושופץ במים, לפי שאינו בולע ואינו פולט עכ"ל.** והוא תמוה מאד, כי כשהאור מהלך תחתיו אין גם אחד הסובר שאינו בולע. אך בעירוי יש דעת יחיד שאינו בולע. הוא דעה רבנו ירוחם המובא בש"כ (י"ד סי' ס"ח ס"ק ל"ח), וז"ל: **כחב רבנו ירוחם דאם פירה יורה בשר לתוך כלי נחשת של חלב א"ל הגזלה דכלי נחשת אינו בולע אלא ח"כ האור מהלך תחתיו וכו'.** ולא ירדתי לסוף דעתו דלפע"ד מן הש"ס והירושלמי וכל הפוסקים דכלי נחשת בולע ע"י עירוי, מן הש"ס וכו' עכ"ל. וברור אפוא שהתחליף לזכרון בעל הפסיקתא הזאת כלי זכוכית האמור עליו בסוף אבות דר' נתן שאינו בולע ואינו פולט בכלי נחשת. ודרך אגב אעיר אשר **"אינו פולט"** הוא שפת יתר. הן אם אינו בולע אין לו מה לפלוט.

3) לזכרון מסדר התנחומא המאוחר אשר לפנינו התחליף שלמה בדוד אביו, ישוין התנחומא (פרשה מטות): **אמר דוד רבות מחשבות בלב איש וגו' עכ"ל.** וזה לא אמר דוד כי אם שלמה בנו במשלי (י"ט כ"ח). ובן הרד"ק בפירושו על יהושע (י"א י"ח) נחשה בזה מזכרונו.

4) לזכרון רש"י התחליף מאמר **"כל שתום לא עבמוך הנאמר על חירם מלך זור (יחזקאל כ"ח ג')** במאמר **"ארוים לא עבמוהו"** הנאמר על מלך אשור (שם ל"א ח'). ישוין פירושו על פסחים (ע"ה ב' ד"ה ארזים לא עממוהו): **לא הכהו את מרואיו לפי שהיה נאה מכל אילנות.** ועל חירם מלך צור נאמר עכ"ל. **יבפירושו על יומא (ע"א ד"ה אליכס אישים אקרא) העתהו זכרונו לכתוב "בראש פרשת ושנות חיים הוא ובאמה פסוק אליכס אישים אקרא הוא במשלי ח' ופרשת ושנות חיים הוא שם ג'.** והגאון רי"ב העיר שם ע"ז. ובן בפירושו על סנהדרין (ס' ע"ח ד"ה הכא כתוב את חקותי תשמורו) העתהו זכרונו לכתוב: **ואע"כ דגבי שביעית ויובל כתיב נבי את משפטי תעשו ואת חקותי תשמורו"** אשר לא כן. ככתוב בתוס' שם (ד"ה חקותי דהשתא): **מה שהקשה בקונטרס מדכתיב נבי שביעית ויובל את משפטי תעשו ואת חקותי תשמורו לא דק.** דלא כתיב הכא אלא בהר סיני כתיב ועשיתם את חקותי ואת משפטי תשמורו. והא קרא דלייתי בקונטרס בפרשה אחרי מוח נבי עריות כתיב עכ"ל.

5) לזכרון ר' יהודה אבן חנון החתוף מאמר. „עשיק לגבך ושוי לברכך” (ב”מ כ”ב א’) במאמר: „עשיק לברכך ושוי לגבך”. כי זנוואמו כחז: והסר במבטך ותן על גבך עכ”ל. וקריב מאד אשר זכרונו התעור לקרא ב”מ שם „עשיק לברכך ושוי לגבך” ולפרשו: עשוק וגזול וחסר מנפק וזימיהו על גבך. והכונה היא ככונה הנוסח אשר לפנינו לפי פי’ רש”י וערוך. וז”ל רש”י: עשיק לגבך האריך לכסות גופך וגבך קנה ביוקר; ושוי לברכך — למאכלך קנה בזול, עשיק לשון יוקר עכ”ל. ולשון הערוך (ערך עשר ב’) היא: כשאתה קונה מלבוש אם הקנה ביוקר לא תחוש, אבל מאכל לא הקנה אלא בשוה עכ”ל. והוא כעין הכתוב בחולין (פ”ד ב’): לעולם ישלל אדם וישחה פחות ממה שיש לו, וילבש ויחכמה כמה שיש לו עכ”ל. ויתרון לבוש וכסות על אכילה ושתיה הוא, בעבור אשר בלבוש וכסות הגלויים לעיני השמש יש כבוד הבריות לא כן באכילה ושתיה אשר הן אך צדיק פנימה.

6) לזכרון הרמב”ם החתוף חמשים בששים. יעוין ספרו מורה נבוכים (ח”ג פ”מ): ושם דמי העבד בכלל הני חזק בן חורין בכלל, שאתה המלא ערבי אדם שמרובה בהן ששים שקלים, ודמי העבד כסף שלשים שקלים עכ”ל. ובאמת המרובה בהן חמשים שקלים כמבואר בהורה (ויקרא כ”ז ג’). ומאד נפלאה צעיתי אשר כל מבאריה הראשונים לא חלו ולא הרגישו זה, אך מבארו האחרון הוא החכם ר’ יצחק הלוי איש סענאב כחז כדברים האלה: ז”ע כי הערך היותר מרובה באלה הוא ערך הזכר מצד כ’ עד בן ס’ וז”ל שקלים. אבל יתכן שהעבד נחשב כאלה בערך כמו שיחשבו ז”ל לעולם נשים ועבדים וקמיים. והנה הערך הגדול אשר באשה הוא מנה עשרים עד כה ששים שלשים שקלים. ואולי כן דעה הרב ז”ל ונפל טעות בדפוס וז”ל שמרובה בהן חמשים שקלים ודמי העבד באשה כסף שלשים שקלים. ויקשה עוד מה שהשוה הכתוב האמה לעבד בנתיחה משא”כ בערכין עכ”ל. והם אך דברים בעלים מג’ פנים. א) כי באמת אין העבד נחשב כאלה בערך. ככתוב בחומ’ ערוכין (ב’ א’ ד”ה נשים ועבדים), וז”ל: ועבד אע”ג דבני מלוא יש לו דין אשה לפי ערך זכר הוא בערך, דלא אשתמיט הגא דלימא אס היה בערך כאלה עכ”ל. וכן בפסקי חומ’ שם (סי’ א’): עבדים יש להם ערך איש ולא ערך אשה עכ”ל. וכן בפי’ הר”ם משא”כ על חורח כהנים (בחקוטי פרשהא ג’ סי’ ג’): וז”ל ותמאי צעי רבוי לעבדים מקרא אחרינא ויולף ליה מאשה? וי”ל דהכא הוה אמרינן: דון מינה ומינה ויהא העבד בערך האשה עכ”ל. וכן בכל הלכות ערוכין להרמב”ם לא זכר שערך עבד הוא כערך אשה. וגם השכל הישר מלמדנו אשר לענין ערכין לא יתכן לדמות עבד לאשה. ב) לפי דבריו הראשונים שהעבד נחשב כאלה בערך, איככה יתכן אמרו בסוף „ויקשה עוד מה שהשוה הכתוב האמה לעבד בנתיחה משא”כ בערכין? — הלא לפיהם גם בנתיחה גם בערכין השוה הכתוב עבד לאשה? — ג) תקונו חינו כי אם מעות. הן לפיהם לא יתכנו דברי הרמב”ם „ושם דמי העבד בכלל, הני חזק בן חורין בכלל” כי שלשים אינם חני חמשים. וגם קשה למה זה זכר הרמב”ם שמרובה בערכין חמשים שקלים? הרי לא היה צריך לאמר כי אם שדמי העבד כאלה כסף שלשים שקלים. כמבואר לכל איש? והאמת הברורה היא אפוא אשר כתבתי שהוא שגגת הזכרון.

7) לזכרון רבנו יוסף בן רבנו יעקב הדיין ברלגוני החתוף בן עזאי בן עזריה, יעוין ספרו מצוא הסלמוד (חלק א’): אמר ר’ אליעזר בן עזריה על ר’ עקיבא: כל חכמי ישראל לפני בקליפת השום חוץ מן הקרח הוא עכ”ל. ובאמת אך בן עזאי אמר זה. ככתוב בנכורות (כ”ח א’) וז”ל: הניא אמר בן עזאי הואיל והללו אומרים כך והללו אומרים כך וכו’ וליחזי טעמיה דמאן מסהכר? וכי הימא לא מני (בן עזאי) ואי אטעמייהו והתיא בן עזאי אומר כל חכמי ישראל דומין עלי בקליפת השום חוץ מן הקרח הזה? עכ”ל: וכן לזכרון בעל שו”ת זקן אהרן החתוף בן עזאי בן עזריה, יעוין שו”ת אלה (סי’ ד’): ור’ יהושע זה הוא בנו של ר’ עקיבא כדאמרינן אמר ר’ אלעזר בן עזריה כל חכמי ישראל דומין לפני בקליפת השום חוץ מן הקרח הזה, שר”ע קרא היה עכ”ל. וכן זכרון בעל הליכות פולס שגה בזה, יעוין הליכות פולס (שער א’). ויובל היות, כי השגגה הזאת יאלה מלפני זכרונו ע”י אשר רחפו לפניו דברי רבנו נסים המובאים בחומ’ בנורות שם (ד”ה חוץ מן הקרח הזה): חוץ מן הקרח הזה הוא ר’ אלעזר בן עזריה, דאמר בירושלמי שהיה קרח (איה מקום הדבר הזה בירושלמי ויעוין ירושלמי ברכות פ”ד ה”א) עכ”ל. ובחומ’ ב”ב (קי”ג א’ ד”ה, ומסו בה): שפירש רבנו נסים במגלה ספרים שמתא ב”ב (איה מקומו?) דמון מן הקרח היה ר’ אלעזר בן עזריה עכ”ל. והחתוף לו האיש אשר נאמר עליו באיש האומר.

8) רבי אליהו הגרפתי נחמה מזכרונו לכתוב: דאמרינן בגמרא — הוא מונאס דאמר לרבי מי שברא אור לא ברא חשך ומי שברא חשך לא ברא אור, שנאמר ויצר אור ובורא חשך וכו’, אמר לו שוטה שפיל דסיפיה דקרא ד’ צבאות שמו שהוא לבדו ברא הכל. וע”כ אנו אומרים מדה יום בלילה ומדה

לילה ציוס להודיע שבזאת אחד ברא הכל עכ"ל המובאה בפירוט רש"י על הרי"ף (ברכות פ"א ד"ה מדה לילה ציוס), והוא חמוס עד מאל. כי סיפיה דקרא יוצר אור ובורא חשך אינו, ד' צבאות שמו". כי אם „אני ד' עשה כל אלה" (ישעיה מ"ה ז'), וד' צבאות שמו הוא אך סיפיה דקרא: כי הנה יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד' י"ג). וגם כל המאמר שהביא בשם הגמרא לא יזכר ולא יפקד בכל הגמרא. ואין ספק אפוא, כי התחלפה לזכרונו השאלה על „יוצר הרים ובורא רוח" המזכרת בחולין (פ"ז א') בשאלה על „יוצר אור ובורא חשך". וז"ל הגמרא בחולין שם: א"ל ההוא זדוקי לרבו מי שיצר הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא יצר הרים דכתיב כי הנה יוצר הרים ובורא רוח, א"ל שוטה שפיל לסיפיה דקרא ד' צבאות שמו כלפינו כחוב ד' אלהי צבאות שמו עכ"ל. ובסנהדרין (ל"ט א'): א"ל בופר לר"ג מי שברא הרים לא ברא רוח עכ"ל, וז"ע. ובכל זאת פעמו על המירה מדה יוס כלילה ומדה לילה ציוס נכון וקיס וישר. כי שאלת המון חתכן גם על יוצר אור ובורא חשך, גם כי אין זכר לה בגמרא. יודעים כי גם הרש"ל נתעה בזה בח"א (נדס ט' א' ד"ה מי יתן סהור מטמא), אם עפ"י זכרונו ואם עפ"י דברי ר' אליהו הזרפתי. וז"ל משום דהוה לבעל דין לחלוק דשני רשויות יש ח"ו שבראו אלו הספייס ממע סהור וטמא וכדעת ההוא מין מי שברא אור לא ברא חשך עכ"ל.

9) רבי יהודה אלפכאר כתב באגרתו לרד"ק: ותרנס אונקלוס הגר מפי חמשה זקנים עכ"ל. ובתלמודו (מגלה ג', א') לא מזכר כי אם ר"א ור"י. ובכור אפוא כי התחלף לזכרונו תרגום יוני הנוסד עפ"י חמשה זקנים (מסכת סופרים פ"א ה"ז) בתרגום ארמי.

10) רבנו בחיי ז"ר אשר בעל הפירוש על הסורה הגקרא ענ שמו נתעה מזכרונו לכחוב בשם תלמודו ובשם דרשות רז"ל דברים אשר אינם כמו, יעוין פירושו על הסורה (פרשה וירא פסוק ויאמר אדני אם נא מלאכי סן בעיניך): וכן אמרו במסכת מגלה: ושום שכל זה הנקוד עכ"ל. ובאמת כחוב שם (ג' א') „ושום שכל אלו הפסוקים" וכ"ה בגדרים (ל"ז ב'). אבל לשון „נקוד" על התעוה לא נמצאה בכל התלמוד. ושם (פסוק ואברהם הלך עמם לשלח): ושעור מזה לזוה דרשו רז"ל חצר לחבר עד עבודה של עיר, הרב לתלמיד עד תחום שבה, תלמיד לרב עד ג' פרסאות, בעל הבית לאורח מיל, שנאמר כי מלאכיו יצוה לך ככ"ל כי ר"ת מלאכיו יצוה לך הוא מיל עכ"ל. ובאמת כחוב בסוטה (מ"ו ב') להפך; הרב לתלמיד עד עבודה של עיר, חצר לחבר עד תחום שבת. וכ"ה נכון מהסדרה הישרה. כי החום שבת הוא רחוק יותר מעבודה של עיר ונראה זה יותר לחבר לחבר. ומן מאמר „בעל הבית לאורח מיל שנאמר כי מלאכיו יצוה לך" אין שותן בכל ספרי רז"ל הראשונים, כי אם בספרי בעל הרמז האחרונים. ושם (פרשה ויקהל פסוק א'); ועוד ראייה ממה שדרשו במסכת מגלה על אונקלוס כשתרגם החומש, יתנה בת קול ואמרה מי הוא שגלה סחרי לבני אדם. ואם בתרגום החומש קר וכו' עכ"ל. ובאמת לא מזכר כן במגלה (ג' א') על אונקלוס כשתרגם החומש כי אם על יב"ע כשתרגם הנביאים. וגוסף עוד ע"ז, כי הגמרא מקשה שם: מאי שנא דלדאורייתא דלא לדזעזעה ומאי שנא דלדביאים דמדזעזעה? ומתרת: דלדאורייתא מיפרשט מילתא, דלביאי איכא מלי דמפרשן ואיכא מלי דמסתמן וכו' עכ"ל. והוא שגגה גדולה, וסבה שגגותיו היתה בלי ספק מזרי חלד אשר מלאוה ויביאו מבוכה ומבושה בזמנותיו כמזכר בספריו.

11) רבנו הסדאי קדקש כתב בספרו אור ד' (מאמר ג' חלק ב' כלל א' פרק ב') שיחלקו בגמרא בומה בפירוש „שמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם". יש מי שפירש אברכס לישראל, ויש מי שפירש אברכס לכהנים עכ"ל. ואין זה בגמרא בומה כי אם בגמרא חולין (מ"ט א'). אך בעבור שגמרא סוטה (מן ל"ז ע"ב עד מ' ע"ב בלא הרבה עיני ברכה כהנים שנה. וזכרונו לחשוב שגם המחלוקת בפירוש אברכס באה שמה.

12) רבי יוסף אלבו כתב בספרו עקרים (מאמר ד' פרק מ"ב): כי אונקלוס הגר שהיה מקובל משמיעיה ואבטליון שהיו בזמן ביה שני פירש: „לא יסור שבת מיהודה" על המשיח, לפי שקבל כן משמיעיה ואבטליון עכ"ל. ובאמת לא היה אונקלוס הגר מקובל כי אם מר"א ור"י כנ"ל (ס' 9). ובכור אפוא, כי התחלף לזכרונו ר"א ור"י בשמיעיה ואבטליון, וקרוב מאל אשר החלף הזה נסב מעם הכחוב בזוהר (פרשה אחרי מות): שמאי והלל לא אודיעו לאונקלוס מלה דלדאורייתא עד דתגזר עכ"ל. ושמאי והלל היו תלמידי שמעיה ואבטליון (אבות פ"א מ"ב) והיו יכולים (לפי דמיון בעל עקרים) למסור לאונקלוס הגר חורח שמעיה ואבטליון, ומפני מאמר הנוכר נדחה מזכרונו מאמר התלמודי הג"ל.

13) רצנו ישעיה די עראנו כחצ צחדושו על שצח המוצאים בשלטי הגבורים על הרי"ף (פרק כל כחצי): ובתלמוד ארץ ישראל (הוא המכוונה ירושלים) נמצא בפ"א של הענינים שאסור לארום אשה בע"ש. וכן לד"ה. ונראה הדבר שממעטין בדברי חורה כדי לעסוק בצרכי שבזע"ל, שנגזר זכרונו בזה כפולה ומכופלה, כי בפ"א של הענינה לא נזכר רק שאסור לארום אשה בע"ש. ומן "ובן לדברי תורה" אין שמן שמה. אך בבי"ה (פ"ה ע"ב) כתוב סמוך למאמר "אסור לארום אשה בע"ש" מאמר אחר אשר ז"ל: אסור לדון דיני ממונות בערב שבת. והא מהניחין פליגא לפיקר אין דנין לא בערב שבת ולא בערב י"ט דיני נפשות. הא דיני ממונות דיני? והני ר' חייא כן להלכה. ובאן לדברי תורה עכ"ל. וכל"ה בכתובות (פ"א ה"א). ובסנהדרין (פ"ד ה"ו) כתוב: "באן למעשה", תחת "באן לדברי תורה". ובכתובות שם פי' פני משה: ומשני כאן להלכה כאן לדברי חורה, כלומר משנתנו איירי מד"ה אין דנין דיני נפשות אבל דיני ממונות דנין. והא דאמר רבי חייא בשם ר' אבהו דאסור לדון היינו מדברי סופרים, ואסור לכתחלה קאמר, אבל אם עבר ודן דינו דין עכ"ל. ועיון שם מראה הפנים שכן פי' הסמ"ג. ספור שמה כפלי שנגזר זכרון: א) תחת "ובאן" קרא "ובן". ב) תחת "דברי חורה" קרא "לדברי חורה". ג) השב שמאמר "ובן לדברי חורה" כתוב אחרי מאמר "אסור לארום אשה בע"ש", והשב בעבור זה שפירושו הוא: כשם שאסור לארום אשה בע"ש למען יעסוק בצרכי שבת כן אסור בעבור זה להרבות בו בלמוד החורה. ובאמת כתוב "ובאן דבר תורה" ולא אחרי מאמר "אסור לארום אשה בע"ש" כי אם לפניו והאל עין דון דיני ממונות בע"ש, והכוונה בו כ"ל בשם פני משה וסמ"ג. ד) בעבור שדין "אסור לארום אשה בע"ש" כתוב בפ"א של הענינה ובפ"ה של בי"ה נמצא סמוך לו מאמר "ובן לדברי חורה" (לפי מחשבתו) כן נמצא סמוך לו בפ"א של הענינה.

14) רבי שמעון צ"ר נחם כחצ בפירושו על אבות המכוונה; מנן אבות (פ"א מ"ה); עומדים לפוסים וכו' ויש לפרש אותו לשון מערכה, כמו שהרגס יונתן נפה האפיה (ישעיה כ"א ה') סדר מערכתא. דומה ללשון ערבי. שהיו מערכה מול מערכה בדוחק גדול. עכ"ל. ובלי ספק שנה זכרונו והחליף צ"ר בהרגס וב"ע ומנחה במערכתא שלא היחה ולא נבראה עוד בלשון ההרגס. כי בצי"ר (סוף פרשה ס"ג) כתוב: נפה האפיה סדר מנרתא. אמר רבי אבה בר כהנא איה אהרא דקריין למנרתא צפיתא עכ"ל. ובהרגס יב"ע אין שמן גס מן "סדר מנרתא" גם מן "סדר מערכתא" אך כתוב בו תחת שני אלה "אקימו סבראין", ולפי"ז הלוי פירושו על בלימה.

15) לזכרון ר' משה הלשך החתוף אדר בניסן הסמוך לו. יעוין פירושו על החורה (פרשת בא פסוק החדש הזה לכם): שהדש ניסן מולו עלה שמנרים עובדים אותו. והכתוב מנשר כי יהיה לעפרת נבי חמיד, כמאמר ז"ל: האי מאן דאיה ליה דינא בדהי וכו' ויהבענו בניסן עכ"ל. ובמקור המאמר הזה שהוא הענינה כ"ט ע"ב לא כתוב ניסן כי אם "אדר" ויעו"ש מאמר: "משנכנס אדר מרבין בשמחה".

16) בספר מתנות כהונה (פי' המדרש) יש הרבה הלופי הזכרון ואי"ה יתראו כלם לעיני השמש בחולדות בעל מתנות כהונה.

17) כח זכרון ר' משה אל מושינו כשל מאד ממרבית נרותיו ומלוקטיו המכרות בהקדמת ספרו הפלה למשה, ולכן כתב בספר הזה (מ"א ראש ח"ב י"ז ה') דבר בשם דעה עמו. והוא כתוב באר היעב בתלמודו, יעוין שם: כמאמר רז"ל כשם שמזכרים על הסוכה כך מזכרים על הרעה, וכונתו ז"ל לפי דעתי כי כשם שמזכרין על הסוכה בשמחה ובטוב לבב מרב כל, כמו כן לריך לברך על הרעה בשמחה וכו' עכ"ל. וזה מפורש בברכות (ס' ע"ב). וז"ל מאי חייב לברך על הרעה כשם שמזכך על הסוכה וכו' אמר רבא לא נלכה אלא לקבלינהו בשמחה עכ"ל.

18) לזכרון בעל ח"ט החתוף חג מהן חורה בחג שמחה חורה, יעוין באר היעב (ש"ע ח"ה ס"ס חרס"ט): כתב מ"ט (ר"ה מלבושי יום טוב, והוא פירוש על ספר: לבוש מבעל ח"ט) ומנאחי על קלף שבחיי (מי הוא בחיי הזה?) כתב למחות לזרוק פירות לנערים (בגג שמחה חורה), אבל יש במדרש שזה היה אומר המן למלך על היהודים עכ"ל. ואין שמן מזריקה פירות בחג בשום מדרש אשר לפנינו כי אם בהרגס שני על אהרן שכתוב עליו בחו"ט תגינה (י"א ח' ד"ה ברוס ג' אמות) "שנסדר על פי המדרש". ובר לא נזכרה זזה רק על חג מהן חורה יעו"ש (ג' ח'): בירח סיון חרי יומין עבין עבדין ביה וכו' וקריין יומא דענרתא וכו' ושדין חזורי תפוחים (הפוחים הוא האספה אחד המעתיקים לפרש "חזורי". כי חזורי הוא הפוחים בארמית ובסורית, יעוין הרגס ארמי וסורי על כפוחי זהב (משלי כ"ה י"ח). והעתיקה פתגמן

הכחז "שושנים ותפוחים" הוא ללא חמת. כאשר יוכיח למדי הכתוב בת"א (שמות כ"ה ל"א): "חזוררה ושושנהא" עכ"ל.

(19) לזכרון בעל סורי זהב החתוף אַיִל (ביו"ד קמוזה) שהוא מין חיה באַיִל (ביו"ד חרוקה) שהוא מין בהמה, יעוין ס"ז א"ה (ס' תקפ"ו ס"ק א'), וש"ת חכס נבי (ס' ל"ד).

(20) לזכרון ר' שלמה אלגאזי החתוף משלי בתהלים, יעוין ספרו זהב שיבה (ס"ו ז'): וכן בתהלים, עשה לך קה ומשפט נבחר לך מוצנח עכ"ל, ואין זה בתהלים כי אם במשלי (כ"א ג').

(21) לזכרון בעל עטרה זקנים על ש"ע א"ה החתוף שליח איש בשליח אשה, יעוין עטרה זקנים (סוף ס' תל"ד): ועכ"פ האשה אין לעשות שליח לבעל החמץ, כי אלה גבי הפרה ממעטת התורה שאין שלוחה כמותה משום דכתיב אישה יקימו עכ"ל. ובאמת גבי הפרה ממעטת התורה שאין שליח האיש כמותו (גם כי בכל הדברים שלוחו של אדם כמוהו), ככתוב בלך היטב בנדרים (ע"ב ז'): האומר לאפטרופוס כל נדרים שמודת אשתי מאין ועד שאבוא ממקום פלוני הפך והפך לה יכול יהיו מופרין ה"ל אישה יקימו ואישה יפירו, דברי ר' יאשיהו וכו' ואפילו ר' יאשיהו לא קאמר אלא משום דגזרת הכתוב הוא אישה יקימו ואישה יפירו. אבל דכולי עלמא שלוחו של אדם כמוהו עכ"ל. וגם נשכה ממנו הכתוב בקדושין (מ"א א'): ושלחה מלמד שהיא (האשה) עושה שליח עכ"ל. והוא שגגה גדולה.

(22) בפירות הזמירות הנקרא בשם: משה יהודה (פירוש זמר ברוך אדני יוס יוס) כתוב על הפייטן ר' שמעון הגדול: רבנו שמעון הגדול אשר עשה כמה וכמה פיוטים ואשר אמרו עליו במדרש שהוא היה פייטנו עכ"ל. ובאמת לא עליו אמרו במדרש כן כי אם על רבי אלעזר ברבי שמעון שלדעת החוס' הוא הפייטן ר"א הקליר. יעוין חוס' הגינה (י"ג א' ד"ה ורגלי החיות): שיסד הקליר וכו' שהוא היה חנא והוא היה ר"א ברבי שמעון דקרי עליה מכל אבקה רוכל חנא, מקרא, קרובי, ופייטן (ויקרא רבה פרשה ל') עכ"ל. אך לזכרון בעל משה יהודה החתוף שמעון (אזני ר"א הפייטן הנ"ל בשמעון הגדול).

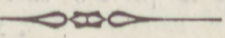
(23) קרוב מאד. כי גם אשר שנה רב הונא לרבא: ה' דברים בעולם מטרפין, סחה: ה' דברים בעודה מטרפין (מעילה ס"ו ז'), היה ע"י משנה הזכרון, ויעוין חוס' יבמות (ע"ו ז' ד"ה מנימין גר המזרי): דמזרים שבו לתקומן דנתן להם הכתוב קצבה, כדכתיב (יחזקאל כ"ט): מן ארבעים שנה חקבן את מזרים מן הגוים אשר נפגזו שמה וכו' ור"ע לא חסיק לדעתיה שנתן להם קצבה עכ"ל. ובלי ספק היה זה ע"י אשר כשל כח זכרון ר"ע אז. ורבו כמו רבו עוד שנגזתו כאלה בספרים עד כי חדל לספור כי אין מספר. ובעבור שהזכרון עלול לשנות אסור לכתוב גם אות אחת מס"ה. שלא מן הכתוב (ש"ע י"ד ס' רע"ד סעיף ז').

ש ע ב ר ש י ן ג' ב ל ק ה ר מ "ה י ע ק ב ר י י פ מ א נ ן

ה ש מ ה

במאמרי "זכרון לחכס" בהביאו מכתב החכס הי סיהאקטאווער ז"ל להגדיב ה' ל. ראזענעקאל הקדמתי להזכיר תוכן מכתבו בנוגע לתורתו למטיבו זה ואמרת כי זכר לו חסדו ואשר קבל עליו לשלוח לו את אשר קצב לו הבארשן ג"ב, והשמעתי כי מלבד אשר היה כמוזכר לה' ג"ב עוד שלח לו מכיסו סך מוסים לתמוכו לעת זקמתו.

א ר ז

B 541. 1.

„מִצְפָּה“

מאסף חדשי (זשורנאל) אשר יבואו בו מאמרים ממויבי הסופרים בכל ענפי ספרת העברית, עם תמונות וציורים.

מחירו בעד ארבעה חדשים האחרונים לשנת 1885 עד 1 יאנואר 1886.	2	רו"כ.
ולחותמים על „המליץ“ בשנה הריא	1.25	”
המחיר לשנה	6	”
” לחצי שנה	3.50	”
ולחותמים לשנה שלמה על „המליץ“: לשנה	4	”
” לחצי שנה	2.50	”

המודעות „בהמצפה“ תהיינה נרפסות בשני עמודים על כל צד, ומחיר השורה של העמוד באותיות פעמים — 10 קאפ', כמו ב„המליץ“ וה„יודישעם פֿאַלקס-בלאט“.

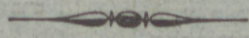
בעד החותמים בארצות אחרות: מחירו לשנה	6.50	רו"כ.
” לחצי שנה	4	”
בעד חותמי „המליץ“ בארצות אחרות: לשנה	4.50	רו"כ.
” לחצי שנה	2.75	”
מחיר כל חוברת בפני עצמה	65	קאפ'.

מאת כל החותמים החדשים על „המליץ“, „מצפה“ גם „יודישעם פֿאַלקס-בלאט“ נבקש כי בשלחם כסף המחיר בעד העלים האלה, יאבו כמוכם לרשום את האדרעססע מפורש בכתב רוסי או באותיות לאמיניות, והחותמים מכבר בפנותם במכתבים להריוקציא יואילו לשלוח את האדרעססע הנדפסה אשר על העלים, או העתקה ברורה.

וזאת לרעת כי התחלת השנה למה"ע הנוכרים היא ראשית השנה למנין רוסיא, וחצי השנה השני—מיום 1 יולי עד סוף השנה, ולכל הרורש רבע שנה יוכל להתחיל מיום 1 יאנואר, 1 אפריל, 1 יולי, 1 אָקטאָבער.

כל החפצים לשנות את האדרעססע שלהם עליהם לשלוח 25 קאפ' ביוחד עם האדרעססע הקורמת והחדשה.

סוכנים אשר ישלחו המחיר בעד 10 עקועמפלארע ב„המליץ“, „יודישעם פֿאַלקס-בלאט“ או „המצפה“ יוכלו לנכות להם 15 פּראָצענט בעד מרתחם.

אדרעססע של הרעדאקציע:

An die Red. des „Mizpa“, Newski Prospekt, || Въ Редакцію газеты „Мицпа“, Невский пр.,
H. № 71, Qu. 27, in St.-Petersburg. || д. № 71, кв. 27, въ С.-Петербурѣ.

